

Чорноморський національний університет імені Петра Могили
Кафедра міжнародних відносин та зовнішньої політики

Факультет політичних наук

Кафедра міжнародних відносин та зовнішньої політики

ДИПЛОМНА РОБОТА МАГІСТРА

«ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА ТУРЕЧЧИНИ В КАВКАЗЬКОМУ РЕГІОНІ»

Виконав: студент VI курсу,
групи 691 спеціальності 291
«Міжнародні відносини, суспільні
комунікації та регіональні студії»
Мамедов Асім Ельшан огли

Керівник: д. і. н., професор кафедри
міжнародних відносин та
зовнішньої політики
Тригуб Олександр Петрович

Рецензент: к. політ. н., доцент
кафедри соціології та політології
Громадська Наталя Анатоліївна

м. Миколаїв – 2023 рік

ЗМІСТ

АНОТАЦІЯ.....	I -
XVII	
СПИСОК УМОВНИХ	
СКОРОЧЕНЬ.....	XVIII
ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ.....	7
1.1. Стан наукової розробки теми та джерельна база дослідження.....	7
1.2. Концептуальна та понятійно-категоріальна основи дослідження.....	14
1.3. Методологічна основа дослідження.....	25
РОЗДІЛ II. АЗЕРБАЙДЖАНСЬКО-ТУРЕЦЬКІ ВІДНОСИНИ.....	33
2.1. Нормативно-правові основи двосторонніх відносин	33
2.2. «Безкоштовний» чинник у двосторонніх відносинах.....	46
2.3. Військова сфера і НАТО у відносинах Азербайджану і Туреччини.....	53
2.4. Пріоритетні напрямки співпраці Азербайджану та Туреччини.....	58
РОЗДІЛ III. ВІДНОСИНИ ТУРЕЧЧИНИ З ГРУЗІЄЮ	
ТА ВІРМЕНІЄЮ.....	67
3.1. Турецько-грузинські відносини у двосторонньому форматі.....	67
3.2. Політика Туреччини щодо Грузії на рівні багатостороннього політичного курсу.....	74
3.3. Турецько-вірменські відносини	81
ВИСНОВКИ.....	84
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ.....	91

АНОТАЦІЯ

Мамедов А.Е. «Зовнішня політика Туреччини в Кавказькому регіоні»

Робота на здобуття кваліфікації магістр міжнародних відносин за спеціальністю 291 «Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії» – Чорноморський національний університет імені Петра Могили. Миколаїв, 2023.

Актуальність теми. Нині незаперечним залишається факт перерозподілу ролей на південному Кавказі, що виражається у трьох іпостасях. А саме у постійній присутності США у регіоні, безпрецедентної активізації діяльності ЄС, а також російсько-турецьким зближенням. Туреччина, виходячи з її геополітичного становища, формує свою зовнішню політику відповідно до національних інтересів. Її основним завданням на Кавказі є вироблення такого політичного курсу, який би дозволив стати їй абсолютно домінуючою силою в регіоні.

П'ятиденна війна 2008 року на Кавказі стала для Туреччини приводом для переосмислення своєї політики, що зрештою і стало наслідком того виграшного становища, в якому вона опинилася. Позиціонування себе як позитивного домінуючого фактора на Південному Кавказі стало можливим внаслідок зближення її позицій з Вірменією, незважаючи на невдоволення Азербайджану цими діями. Крім того, Грузія через конфліктну ситуацію на північних кордонах також максимально зблизилася з Туреччиною.

Крім того, не варто забувати, що відмова Туреччини визнати фактор геноциду вірмен стала однією з основних перешкод вступу Туреччини до ЄС, нині ж нормалізація вірмено-турецьких відносин може усунути цей бар'єр. Участь Туреччини у проекті зі створення «кавказької п'ятірки» підвищує геополітичну значимість Туреччини в очах Європи, оскільки вона стає територіальним провідником у діалозі між ЄС та державами Близького Сходу, який розпочато з ініціативи Франції.

Об'єктом дослідження виступає зовнішньополітична діяльність Туреччини на Кавказькому регіоні.

Предметом є зовнішньополітична діяльність Туреччини.

Хронологічні межі дослідження охоплюють період з 1992 по 2023 роки. Нижня межа пояснюється датою підписання угоди між Туреччиною та Азербайджан про співробітництво в галузі освіти і підготовки збройних сил. *Верхня межа* – сучасний етап проблеми. З метою більш об'єктивного аналізу проблематики дослідження автор виходить за визначені хронологічні межі для аналізу передумов та наслідків зовнішньої політики Туреччини в Кавказькому регіоні.

Територіальні рамки дослідження обмежені територіями Туреччини, країн Європейського Союзу, США, Іраном, Вірменією, Азербайджаном та Грузією.

Отже, **метою магістерської роботи** є дослідити зовнішньополітичну діяльність Туреччини на Кавказькому регіоні, тому основними **завданнями** даної роботи є:

- дослідити стан наукової розробки проблеми у вітчизняній та зарубіжній міжнародно-політичній науці;
- проаналізувати джерельну базу дослідження;
- визначити концептуальну та понятійно-категоріальну основи дослідження;
- проаналізувати методологічну основу дослідження
- охарактеризувати концептуальні основи зовнішньої політики Азербайджану;
- з'ясувати геополітичну важливість Туреччини для Азербайджану;
- дослідити вплив доктрини неоосмалізму і пантюркізму на двосторонні відносини;
- проаналізувати вірменський фактор і нагірнокарабахському конфлікті у Азербайджансько-турецьких відносинах;
- розглянути специфіку формування концепції регіонального лідера

Туреччини;

- охарактеризувати основи сучасної зовнішньої політики Туреччини;
- дослідити еволюцію зовнішньої політики Туреччини щодо Грузії;
- проаналізувати економічний напрям співпраці Туреччини та Грузії;
- визначити основні фактори турецько-грузинських торговельних відносин;

- розглянути політику Туреччини щодо Грузії у рамках Організації Чорноморського економічного співробітництва (ОЧЕС);

- дослідити політичну співпрацю у форматі «Туреччина-Азербайджан-Грузія».

Наукова новизна отриманих у процесі дослідження результатів полягає в більш широкому на комплексному виявленні зовнішньої політики Туреччини в Кавказькому регіоні. Тому, в рамках дослідження було:

1. визначено діяльність Туреччини на Кавказькому регіоні.
2. здійснено аналіз взаємодії економічних, соціальних та політичних чинників у цьому регіоні.
3. проаналізовано відносини Туреччини з кожною державою в регіоні.

Практичне значення роботи полягає в тому, що її написано у наукових і навчальних цілях, і безпосередньо адресовано студентам, викладачам та аспірантам гуманітарних факультетів. Отримані у роботі результати дослідження можуть використовуватися як рекомендації для істориків, політиків, дипломатів, фахівців з міжнародного права, журналістів, тощо. Окрім того, результати дослідження можуть бути використаними для викладання такої дисципліни як «Актуальні проблеми в міжнародних відносинах».

Апробація результатів дослідження. Основні положення та висновки цього дослідження були представлені на розгляд у вигляді виступів на наукових конференціях: XV Міжнародній науково-практичній конференції «Ольвійський форум – 2023»: стратегії країн Причорноморського регіону в

геополітичному просторі (м. Миколаїв, червень 2023 р.) та XIII Міжнародній науковій конференції «Аркасівські читання»: історичні та краєзнавчі дослідження: виклики та перспективи». До 110 річниці Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського (м. Миколаїв, 26-27 травня 2023 р.).

Публікації. За темою дослідження було опубліковано статтю у науковому журналі «Старожитності Лукомор'я» і 2 тез у матеріалах конференцій «Ольвійський форум» та «Аркасівські читання».

Структура роботи відбиває поставлені перед дослідженням цілі та завдання. Загальний обсяг її становить 117 сторінок, з них основного тексту – 99 сторінок. Робота складається зі вступу, 3 основних розділів, висновків і списку використаних джерел та літератури (128 найменувань українською, азербайджанською, турецькою та російською мовами).

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДОСЛІДЖЕННЯ

У **вступі** охарактеризовано актуальність теми, визначено мету та завдання роботи, об'єкт та предмет дослідження; зазначено методологію та методи дослідження, сформульовано наукову новизну, проаналізовано практичне значення отриманих результатів, їх апробація, зазначено структуру роботи.

У **першому розділі** «Теоретико-методологічні засади дослідження зовнішньої політики Туреччини в Кавказькому регіоні» розкриває стан дослідження даної теми науковцями та джерела, на які він спирається під час написання роботи. Було проаналізовано, що наявний стан наукової розробки є достатньо широким та об'єктивним. В працях українських, азербайджанських турецьких, грузинських та російських дослідників розглянуті передумови, причини та наслідки конфлікту, однак існують підстави для виявлення певних існуючих прогалин у тематиці дослідження та більш ґрунтовного їх вивчення із залученням низки наукових праць та

джерел.

У роботі були використані наступні джерела: документи глав держав та урядів, документи міжнародних організацій, в більшій мірі в дослідженні розглядалися документи ООН, офіційні виступи політичних діячів, особлива увага приділялась заявам та інтерв'ю турецьких, азербайджанських, вірменських, грузинських та російських представників уряду, статистичні довідники, публікації західних ЗМІ. Із поширенням у новітню добу так званої дипломатії соціальних мереж в роботі використовувались публікації політичних та державних діячів у соціальних мережах Twitter.

Для дослідження цього регіону та політики Туреччини використовуються різні концепції та наукові категорії міжнародної політичної науки, основними з яких є: «етноконфесійний конфлікт», «безпека», «геополітика» та «міжнародні відносини».

Ця тема була розглянута в рамках різних теоретичних концепцій та наукових підходів. Історичний підхід виступив невід'ємною частиною дослідження, оскільки для більш глибокого та об'єктивного вивчення сучасних проблеми необхідно простежити шлях від початку зародження відносин до сучасного етапу. Не менш важливий цивілізаційний підхід допоміг виокремити ефективне налагодження міждержавних відносин, беручи за увагу бачення країн по досягненню домовленостей. Принцип об'єктивності сприяв тому, щоб дослідження залишати об'єктивним і не сприйнятливим до більшості політичних або національних поглядів. Вагомими інструментами у дослідженні стали івент-аналіз та контент аналіз, завдяки яким було визначено актуальність даної проблеми в 21 ст.

Підсумовуючи, при вивченні методологічної бази автор використовував загальнонаукові та конкретно наукові підходи та принципи, наукові категорії міжнародної політичної науки, та методи, що дали змогу детально та всебічно дослідити Зовнішню політику Туреччини в Кавказькому регіоні.

В другому розділі «Азербайджано-турецькі відносини» можемо зазначити, що Азербайджан являється геостратегічно важливою позицією на

стику Європи і Азії, зберігаючи у всіх сферах суспільно-політичного та духовно-культурному житті властиві йому особливості, увібравши в себе утворені з синтезу цінності Заходу і Сходу, обрав лінію інтеграції в світове співтовариство. Зовнішньополітичною метою Азербайджану є економічна, політична соціальна та культурна інтеграція в систему європейської системи. Зовнішня політика Азербайджану ставить перед собою такі завдання, як вирішити нагірно-карабахський конфлікт, покращити та розвивати відносини з Росією, Іраном, Туркменістаном, продовжити союзницькі відносини з Туреччиною, Україною та Грузією. Також Азербайджан бере активну участь у програмі НАТО «Партнерство заради миру» і «Співпраця заради миру», азербайджанські миротворці беруть участь в миротворчих операціях, що проводяться під керівництвом НАТО в сербському районі Косово і Афганістані, в забезпеченні в складі міжнародної коаліції безпеки в Іраку.

Щодо відносин Азербайджану з Туреччиною можна сказати, що ці дві держави являються братською державою і проводять спільну зовнішню політику, так Азербайджан є головним партнером Туреччини як на Південному Кавказі, так і в усій зоні тюркського мовного простору, про це свідчить безліч договорів між цими країнами.

Щодо військової сфери, Туреччина є найважливішим партнером Азербайджану, в 2003 р. уряди двох країн домовилися про підготовку кадрів, матеріальної та технічної допомоги збройними силами Турецької Республіки Державної прикордонній службі Азербайджану.

Великих успіхів Туреччина і Азербайджан досягли в енергетичному співробітництві. У 2007 р. був відкритий газопровід Баку-Тбілісі-Ерзерум. Європейський союз в пошуку доступу до ринків країн Близького Сходу і Центральної Азії змушений діяти через посередника, підтримуючи його лідерство в регіоні.

В енергетичній сфері, Азербайджан та Туреччина уклали угоду реекспортувати азербайджанський газ в Європу. Таким чином Азербайджан встановив з Туреччиною важливі зв'язки, які відіграють вагоме значення для

проведення міжнародної політики. Надалі доречно розглянути особливості впливу доктрини неоосманізму і пантюркізму на двосторонні відносини.

Що стосується Нагірно-Карабахського конфлікту, можемо зазначити, що Туреччина грає велику роль і тісно підтримує Азербайджан в цьому питанні. Туреччина активно допомогла Азербайджану під час війни між двома сторонами, як у 1993 році так і 2020. На сьогоднішній день, Анкара виступає головним союзником Азербайджану в цьому питанні.

Таким чином, військове співробітництво Азербайджану і Туреччини протягом всього періоду свого існування було однією з найбільш важливих напрямків двосторонніх відносин. для Баку військовий діалог з Анкарою сприяв диверсифікації військових зв'язків і зміцнення власної позиції в регіоні. Анкара, будучи членом НАТО, розглядала розвиток військово-технічного співробітництва як можливість розширення політичного впливу на Азербайджан і на Закавказзі. Звісно ж, що більш ніж за двадцятирічний період ТР і АР створили міцну основу для подальшого розширення військових контактів.

Таким чином, військове співробітництво Азербайджану і Туреччини протягом всього періоду свого існування було однією з найбільш важливих напрямків двосторонніх відносин. для Баку військовий діалог з Анкарою сприяв диверсифікації військових зв'язків і зміцнення власної позиції в регіоні. Анкара, будучи членом НАТО, розглядала розвиток військово-технічного співробітництва як можливість розширення політичного впливу на Азербайджан і на Закавказзі. Звісно ж, що більш ніж за двадцятирічний період ТР і АР створили міцну основу для подальшого розширення військових контактів.

У третьому розділі «Відносини Туреччини з Грузією та Вірменією» можемо зазначити, що Туреччина є одним із лідерів світу і намагається відновити або розвивати відносини з багатьма державами світу, Анкара встановлює міжнародні політичні, економічні, фінансові та культурні зв'язки, через що має міцний авторитет на міжнародній арені. В цьому розділі

автор описує відносини Туреччини з Грузією та Вірменією. Відносини Анкари і Тбілісі знаходяться на рівні стратегічного партнерства. Туреччина є найбільшим торговим партнером Грузії з 2007 року та серед провідних країн-інвесторів у Грузію. Відповідно до протоколу, підписаного 31 травня 2011 року і який набув чинності 10 грудня 2011 року, громадяни Туреччини та Грузії можуть подорожувати країнами один одного за своїми національними документами, що посвідчують особу.

У 2008 році Туреччина стає найбільшим торговим партнером Грузії, турецькі компанії зробили великі вкладення економіки Грузії. Їхні інвестиції становили понад 1,4 млрд. дол., тобто. 16% всіх прямих іноземних інвестицій.

Однією з основних сфер співпраці Грузії та Туреччини є регіональні енергетичні проекти. Два найважливіші трубопроводи регіону транспортують азербайджанську нафту та газ до Європи через Грузію та Туреччину. Існує також залізниця Баку-Тбілісі-Карс (ВТК), яка не тільки створює залізничне сполучення між Азербайджаном, Грузією та Туреччиною, але також служить потенційним наземним сполученням між Китаєм і Європою. У 2021 році частка Туреччини в загальному імпорті Грузії становила 17,7 відсотка, що є найбільшим показником для однієї країни. У 2021 році частка Туреччини в загальному експорті Грузії становила лише 8,6%.

Що стосується відносин Туреччини з Вірменією, то тут не все дуже добре через підтримку Туреччини Азербайджану в Нагірно-Карабахському конфлікті. Хоча і були спроби нормалізації відносин між країнами та також були підготовлені документи для підписання, але через умови кожної сторони вони не були підписані. Останні події, які були у 2020 році остаточно поліпшили взаємовідносини між Анкарою та Єреваном.

У **висновках** узагальнено головні результати магістерського дослідження:

1. Досліджено стан наукової розробки проблеми. Варто зауважити, що

наявний стан наукової розробки проблеми було класифіковано за країнознавчим критерієм, що детермінувало рівень дослідження проблеми різними науковими школами. Зокрема, було виявлено, що в українській міжнародно-політичній науці існує теоретична база дослідження зовнішньополітичної діяльності Туреччини, проте не є достатньо представленою база дослідження зовнішньополітичної діяльності Туреччини на Кавказькому регіоні. Джерельна база дослідження включає офіційні документи, та офіційні сайти уряду, офіційні документи міжнародних організацій, офіційні виступи та заяви політичних діячів і державних службовців Туреччини, статистичні довідники та публікації ЗМІ, також окремо слід виділити офіційні аккаунти державних діячів в соціальній мережі Twitter. Джерельна база стала підґрунтям більш об'єктивного дослідження зовнішньополітичної діяльності Туреччини на Кавказькому регіоні.

2. До понятійно-категоріального апарату даного дослідження, було залучено поняття, які в своїй природі та в контексті дослідження є взаємопов'язаними – зовнішня політика держави та її складові, національний інтерес держави. Основні дефініції роботи базуються на введених у науковий обіг дефініціях або їх нових інтерпретаціях, розглянутих переважно в монографії Дж. Розенау «Вздовж внутрішнього-зовнішнього кордону: досліджуючи силу в турбулентному світі».

3. Проаналізовано принципи та підходи у дослідженні медіа дипломатії Туреччини, серед яких автор виділив загальнонаукові та конкретно наукові принципи та підходи. Зокрема, були використані такі принципи: об'єктивності, конкретності, термінологічний та системний принципи, також автор керувався інформаційним, компаративним, комплексним, аксіологічним та інституційним підходами. Дані принципи та підходи допомагають виділити певний субординаційний елемент та окреслити систему елементів, які пояснюють виникнення, взаємозв'язок, сутність і закономірність розвитку об'єкта дослідження. Узагальнено методи дослідження зовнішньополітичної діяльності Туреччини на Кавказькому

регіоні, серед яких автором були використані загальнонаукові методи, зокрема: аналізу, синтезу, індукції та дедукції, абстрагування, періодизації, компаративістський, ретроспективний, контент-аналіз, описовий, узагальнення та групування. Потреба в використанні саме цих методів зумовлена метою автора детально та всебічно зовнішньополітичної діяльності Туреччини на Кавказькому регіоні.

4. Розглядаючи політику проведену Азербайджаном протягом останніх трьох десятиліть, можна помітити як країна намагається на належному рівні представляти Заходу свою важливу геополітичну позицію в євразійському просторі і багаті енергоресурси, Азербайджан може і повинен зберегти за собою статус держави-лідера Південного Кавказу. Азербайджан бере активну участь в транснаціональній світовій політиці. Всі події, що відбуваються і розвиваються в системі міжнародних відносин тенденції безпосередньо впливають на внутрішнє і зовнішнє становище країни. Для Азербайджану важливе місце займає робота щодо систематизації і реалізації регіональних інтересів.

5. Проаналізовано вірменський фактор і нагірнокарабахського конфлікту в Азербайджансько-турецьких відносинах. Позиції азербайджанської та вірменської сторін щодо мирного врегулювання нагірно-карабахського конфлікту суперечать один одному. Вірменія не зацікавлена в зміні ситуації. Їй вигідно розтягувати процес мирного врегулювання, тим самим продовжуючи існування режиму.

У 1990-х роках минулого століття азербайджанські військовослужбовці брали активну участь в навчаннях та тренінгах, що проводяться НАТО. З 1999 року азербайджанські військові підрозділи беруть участь у миротворчих операціях НАТО в Косово, а з 2002 року – в Афганістані. 19 листопада 2002 року Азербайджанська Республіка була прийнята в асоціативні члени Парламентської Асамблеї НАТО. Військове співробітництво Азербайджану і Туреччини сприяло диверсифікації військових зв'язків і зміцнення власної позиції в регіоні.

6. Охарактеризовано енергетичний фактор та роль Туреччини у диверсифікації шляхів поставки Азербайджанської нафти. Незважаючи на те, що Азербайджан і Туреччина у мають хороші стосунки, є деякі відмінності у поглядах щодо цін на природний газ, що експортується до Туреччини. Останнім часом азербайджано-турецькі культурні зв'язки, розвиваються більш високими темпами, що підтверджується на рівні державних та урядових керівників, і заходами, зазначеними у співпраці товариств і діаспор. Крім цього важливим чинником культурного розвитку цих країн є туризм. Саме завдяки туристичним поїздкам, як правило, відбувається обмін історичними, культурними, соціальними особливостями кожного з народів.

7. Розглянуто специфіку формування концепції регіонального лідера Туреччини. Протягом тривалого часу, Туреччина реалізовувала бажання стати регіональним лідером, а також посісти чільне місце на міжнародній арені. В основі нової зовнішньополітичної концепції Туреччини лежить ідея про «центральну державу». Іншою фундаментальною ідеєю, що часто зустрічається в турецькому політичному дискурсі, є концепція «орієнтованої на власне бачення політики». Ідея перетворення Туреччини на світову державу для турецького істеблішменту є однією з головних зовнішньополітичних завдань. Сьогодні Туреччина є повноправним членом таких організацій, як Організація Об'єднаних Націй, МВФ, НАТО, та інші.

8. Досліджено еволюцію зовнішньої політики Туреччини щодо Грузії. Зважаючи на досить складні і вкрай суперечливі вірмено-азербайджанські та вірмено-турецькі відносини Грузія також була і є єдиним сполучним мостом, свого роду «майданчиком» між Туреччиною та її основним партнером – Азербайджаном. Проаналізовано економічний напрям співпраці Туреччини та Грузії. Грузія, яка є найважливішою ланкою енергетичного коридору Схід – Захід та міжнародного транспортного коридору Центральна Азія – Кавказ-Європа, сподівалася, що її залучення до реалізації великих регіональних проектів дасть позитивний результат її економіки. Разом з тим, Туреччина стає найбільшим торговим партнером Грузії. Однією з основних сфер

співпраці Грузії та Туреччини є регіональні енергетичні проекти. Окрім співпраці в регіональних енергетичних проектах, Туреччина та Грузія також мають міцні економічні зв'язки на двосторонньому рівні. Розглянуто політику Туреччини щодо Грузії у рамках Організації Чорноморського економічного співробітництва (ОЧЕС). Встановлено, що даний регіон є однією з унікальних утворень, які стали самостійною геополітичною зоною після розпаду радянської системи. Грузія надає особливого значення розвитку співпраці в таких важливих сферах, як транспорт, енергетика, торгівля, сільське господарство і туризм, а також в інших сферах, таких як малі підприємства, наука і технології, боротьба з організованою злочинністю, зміцнення механізмів належного врядування, інституційне оновлення та інші.

Наукові праці,

в яких опубліковано основні наукові результати магістерської роботи:

Стаття у фаховому виданні:

1. *Мамедов А.* Турецько-грузинські відносини у 21 столітті // «Старожитності Лукомор'я». 2023. № 4. С. 67-74

Тези:

2. *Мамедов А.* Політика Туреччини щодо Грузії у рамках Організації Чорноморського економічного співробітництва (ОЧЕС) // Міжнародна науково-практична конференція «Ольвійський форум – 2023: стратегії країн Причорноморського регіону в геополітичному просторі: тези. Миколаїв: Вид-во ЧНУ ім. Петра Могили, 2023.

3. *Мамедов А.* Діяльність уряду щодо активізації просування Туреччини на Кавказькому напрямку // «Аркасівські читання»: історичні та краєзнавчі дослідження: виклики та перспективи». До 110 річниці Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського (26-27 травня

2023 р.): тези. Миколаїв: МНУ імені В.О. Сухомлинського.

СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

ОЧЕС – Організація Чорноморського Економічного Співробітництва

РМЗС - Ради Міністрів Закордонних Справ

ОБСЄ – Організація з безпеки і співробітництва в Європі

НАТО – Організація Північноатлантичного договору

СНД – Союз Незалежних Держав

ВСТУП

Актуальність теми. Нині незаперечним залишається факт перерозподілу ролей на південному Кавказі, що виражається у трьох іпостасях. А саме у постійній присутності США у регіоні, безпрецедентної активізації діяльності ЄС, а також російсько-турецьким зближенням. Туреччина, виходячи з її геополітичного становища, формує свою зовнішню політику відповідно до національних інтересів. Її основним завданням на Кавказі є вироблення такого політичного курсу, який би дозволив стати їй абсолютно домінуючою силою в регіоні.

П'ятиденна війна 2008 року на Кавказі стала для Туреччини приводом для переосмислення своєї політики, що зрештою і стало наслідком того виграшного становища, в якому вона опинилася. Позиціонування себе як позитивного домінуючого фактора на Південному Кавказі стало можливим внаслідок зближення її позицій з Вірменією, незважаючи на невдоволення Азербайджану цими діями. Крім того, Грузія через конфліктну ситуацію на північних кордонах також максимально зблизилася з Туреччиною.

Крім того, не варто забувати, що відмова Туреччини визнати фактор геноциду вірмен стала однією з основних перешкод вступу Туреччини до ЄС, нині ж нормалізація вірмено-турецьких відносин може усунути цей бар'єр. Участь Туреччини у проекті зі створення «кавказької п'ятірки» підвищує геополітичну значимість Туреччини в очах Європи, оскільки вона стає територіальним провідником у діалозі між ЄС та державами Близького Сходу, який розпочато з ініціативи Франції.

Об'єктом дослідження виступає зовнішньополітична діяльність Туреччини на Кавказькому регіоні.

Предметом є зовнішньополітична діяльність Туреччини.

Хронологічні межі дослідження охоплюють період з 1992 по 2023 роки. Нижня межа пояснюється датою підписання угоди між Туреччиною та Азербайджаном про співробітництво в галузі освіти і підготовки збройних сил. *Верхня межа* – сучасний етап проблеми. З метою більш об'єктивного аналізу проблематики дослідження автор виходить за визначені хронологічні межі для аналізу передумов та наслідків зовнішньої політики Туреччини в Кавказькому регіоні.

Територіальні рамки дослідження обмежені територіями Туреччини, країн Європейського Союзу, США, Іраном, Вірменією, Азербайджаном та Грузією.

Отже, **метою магістерської роботи** є дослідити зовнішньополітичну діяльність Туреччини на Кавказькому регіоні, тому основними **завданнями** даної роботи є:

- дослідити стан наукової розробки проблеми у вітчизняній та зарубіжній міжнародно-політичній науці;
- проаналізувати джерельну базу дослідження;
- визначити концептуальну та понятійно-категоріальну основи дослідження;
- проаналізувати методологічну основу дослідження
- охарактеризувати концептуальні основи зовнішньої політики Азербайджану;
- з'ясувати геополітичну важливість Туреччини для Азербайджану;
- дослідити вплив доктрини неоосманізму і пантюркізму на двосторонні відносини;
- проаналізувати вірменський фактор і нагірнокарабахському конфлікті у Азербайджансько-турецьких відносинах;
- розглянути специфіку формування концепції регіонального лідера Туреччини;
- охарактеризувати основи сучасної зовнішньої політики Туреччини;
- дослідити еволюцію зовнішньої політики Туреччини щодо Грузії;

- проаналізувати економічний напрям співпраці Туреччини та Грузії;
- визначити основні фактори турецько-грузинських торговельних відносин;
- розглянути політику Туреччини щодо Грузії у рамках Організації Чорноморського економічного співробітництва (ОЧЕС);
- дослідити політичну співпрацю у форматі «Туреччина-Азербайджан-Грузія».

Наукова новизна отриманих у процесі дослідження результатів полягає в більш широкому на комплексному виявленні зовнішньої політики Туреччини в Кавказькому регіоні. Тому, в рамках дослідження було:

1. визначено діяльність Туреччини на Кавказькому регіоні.
2. здійснено аналіз взаємодії економічних, соціальних та політичних чинників у цьому регіоні.
3. проаналізовано відносини Туреччини з кожною державою в регіоні.

Практичне значення роботи полягає в тому, що її написано у наукових і навчальних цілях, і безпосередньо адресовано студентам, викладачам та аспірантам гуманітарних факультетів. Отримані у роботі результати дослідження можуть використовуватися як рекомендації для істориків, політиків, дипломатів, фахівців з міжнародного права, журналістів, тощо. Окрім того, результати дослідження можуть бути використаними для викладання такої дисципліни як «Актуальні проблеми в міжнародних відносинах».

Апробація результатів дослідження. Основні положення та висновки цього дослідження були представлені на розгляд у вигляді виступів на наукових конференціях: XV Міжнародній науково-практичній конференції «Ольвійський форум – 2023»: стратегії країн Причорноморського регіону в геополітичному просторі (м. Миколаїв, червень 2023 р.) та XIII Міжнародній науковій конференції «Аркасівські читання»: історичні та краєзнавчі дослідження: виклики та перспективи». До 110 річниці Миколаївського

національного університету імені В.О. Сухомлинського (м. Миколаїв, 26-27 травня 2023 р.).

Публікації. За темою дослідження було опубліковано статтю у науковому журналі «Старожитності Лукомор'я» і 2 тез у матеріалах конференцій «Ольвійський форум» та «Аркасівські читання».

Структура роботи відбиває поставлені перед дослідженням цілі та завдання. Загальний обсяг її становить 114 сторінок, з них основного тексту – 98 сторінок. Робота складається зі вступу, 4 основних розділів, висновків і списку використаних джерел та літератури (128 найменувань українською, азербайджанською, турецькою та російською мовами).

РОЗДІЛ І

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Стан наукової розробки теми та джерельна база дослідження

Використану літератури з даної тематики дослідження вважаємо доцільно класифікувати за географічним критерієм: роботи вітчизняних авторів, турецьких науковців, російських і західних науковців (європейських та американських).

Вітчизняна наукова школа. Процеси ісламізації та їх вплив на зовнішню політику Турецької Республіки були в центрі уваги відомого українського тюрколога Ігоря Чернікова¹, а окремі напрями турецької зовнішньої політики розглядаються у працях О. Борділовської², П. Тригуба³.

Серед *українських дослідників* можна вказати О.М. Мощенка⁴, який розглядав співробітництво Турецької Республіки з Ісламською Республікою Іран та аналізував неоосманізм і неопантюркізм у сучасній зовнішній політиці Турецької Республіки, співпрацю та зовнішню політику Туреччини розглядає дослідниця ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України» Н.І. Мхитарян⁵.

Концепція «стратегічної глибини» та різні аспекти її реалізації привертають неабияку увагу як українських фахівців, серед яких Павло

¹ Черніков І.Ф. Турецька республіка в 50-60 роки ХХ ст. З історії зовнішньої політики. Київ: Наукова думка, 1967. 127 с.; Черніков І.Ф. До питання про світський характер республіканської Туреччини та процес її ісламізації // Східний світ. 2010. № 4. С. 171-180.

² Борділовська О.А. Моделі врегулювання курдської проблеми: досвід чотирьох близькосхідних країн // Гілея: науковий вісник. 2014. Вип. 86. С. 397-402.

³ Тригуб П.М. Розвиток курдської проблеми в Туреччині // Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія»]. Серія: Історія. 2015. Т. 264, Вип. 251. С. 47-53.

⁴ Мощенко О.М. Особливості співробітництва Турецької Республіки з Ісламською Республікою Іран // Наукові завдання суспільних наук у ХХІ столітті: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. Київ: ГО «Київська наукова суспільнознавча організація», 2014. С. 108-112; Мощенко О.М. Неоосманізм та неопантюркізм в сучасній зовнішній політиці Турецької Республіки // Український соціум: соціально-політичний аналіз сучасності та прогноз майбутнього: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. Одеса: ГО «Причорноморський центр досліджень проблем суспільства», 2014. С. 122-126.

⁵ Мхитарян Н.І. Українсько-турецький чинник в Чорноморському регіоні // «Геополітичне майбутнє України: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. Київ: ТОВ «ЗАДРУГА», 1998. С. 102-104.

Варбанець⁶, Олексій Волович⁷, Роман Рукомеда⁸, Ольга Чубрикова⁹, так і зарубіжних учених Німет Секер¹⁰, Сінан Ульген¹¹ (Туреччина) та інші.

Зокрема ці дослідники акцентували увагу на пріоритетних напрямках зовнішньої політики Туреччини серед яких є й Кавказький регіон. Зокрема, важливим є просування Анкарою ідеї пантюркізма, зокрема у відносинах з Азербайджаном. Акцентовано увагу і на конфліктогенності в регіоні та офіційній позиції Туреччини на розвиток відносин з Азербайджаном, Грузією та Вірменією.

Українські політологи-міжнародники надавали чималої уваги й питанням еволюції американсько-турецького партнерства в постбіполярну епоху, зокрема, Є. Габер¹², О. Ірхін¹³, К. Кулешова¹⁴, М. Ратніков¹⁵ та ін.

Дослідниця Є. Габер дійшла висновку, що «в короткостроковій перспективі можна очікувати загострення дискусій навколо нової, самодостатньої регіональної політики Турецької Республіки та її впливу на стан відносин зі США. Тоді як найбільш песимістичні сценарії щодо кардинальної переорієнтації зовнішньої політики Туреччини на Схід видаються передчасними, а співпраця з трансатлантичними інститутами залишається наріжним каменем її зовнішньої та безпекової політики, активна регіональна дипломатія Анкари, зокрема в Близькосхідному РКБ, скоріш за

⁶ Варбанець П.А. Пріоритети нової зовнішньої політики Анкари: Туреччина на шляху до регіонального лідерства // Східний світ. 2011. № 1. С. 46-51.

⁷ Волович О.О. Туреччина у сучасному світі: пошук нової ідентичності: збірник статей та аналітичних матеріалів / Національний інститут стратегічних досліджень, Регіональний філіал у м. Одесі. Одеса: Фенікс, 2011. 408 с.

⁸ Рукомеда Р.М. Реалізація основних положень концепції Ахмета Давутоглу у зовнішній політиці Туреччини // Стратегічні пріоритети. 2014. № 1. С. 187-192.

⁹ Чубрикова О.О. Нові підходи у реалізації зовнішньої політики Турецької Республіки: переваги багатовекторності // Науковий вісник Дипломатичної академії України. 2011. Вип. 17. С. 126-132.

¹⁰ Seker N. A Shift in Turkish Foreign Policy: Turkey's Strategic Depth // Qantara.de. URL: <https://en.qantara.de/node/3244>

¹¹ Ульген С. Место под солнцем или 15 минут славы? Новый внешнеполитический курс Турции / Московский Центр Карнеги. Москва, 2011. 39 с.

¹² Габер Є.В. Турецько-американські відносини на Близькому Сході : проблеми розроблення єдиної політики в регіоні // Політологічний вісник. 2010. С. 288-297.

¹³ Ірхін О.А. Зовнішньополітична стратегія США щодо Турецької Республіки: автореф. дис... канд. політ. наук 23.00.04; Ін-т світ. економіки і міжнар. відносин. Київ, 2006. С. 132-137.

¹⁴ Кулешова К.І. Стратегічний контекст турецької моделі у зовнішній та безпековій політиці США щодо південної дуги нестабільності // Міжнародні відносини. Серія «Політичні науки». 2015. № 6. С. 2-12.

¹⁵ Ратніков М.І. Безпековий вимір стратегічного партнерства США – Туреччина // Проблеми міжнародних відносин: зб. наук. пр. Київ: КиМУ, 2012. Вип. 4. С. 175-187.

все, і надалі буде викликати періодичні кризи у двосторонніх відносинах»¹⁶.

Турецька наукова школа представлена низкою робіт таких науковців, які розглядали зовнішню політику Туреччини, зокрема, Близькосхідний регіон – А. Меліха¹⁷, Хюсеїн Баччі¹⁸, Т. Бабалі¹⁹, Ф. Ахмад²⁰.

Серед турецьких дослідників варто виділити професора Університету економіки та технологій в Анкарі О. Оздамара²¹, який описує енергетичний фактор у міжнародних відносинах на прикладі Каспійського регіону. У совою чергу З. Юлдимір²² аналізує турецько-іранські та турецько-азербайджанські відносини з акцентом на проблему Нагірного-Карабаху.

Корисним для дослідження став збірник публікацій Вашингтонського інституту близькосхідної політики «Новий світ Туреччини» за редакцією Д. Менашрі та С. Сайарі²³, в якому структуроване багатий фактичний матеріал з внутрішніх і зовнішніх проблем Турецької Республіки, а також простежено динаміку змін у зовнішній політиці Туреччини протягом першого постбіполярного десятиріччя.

Російська наукова школа. Ґрунтовний аналіз зовнішньої політики Туреччини, зокрема її безпекового виміру в біполярну та постбіполярну епоху, здійснив видатний Радянський/російський тюрколог, завідувач відділу Інституту сходознавства АН УРСР Борис Поцхверія²⁴. На його думку, після Другої світової війни головною метою політики Туреччини було створення умов для її інтеграції в західне співтовариство. Порівняльний аналіз його праць довів, що в основі зовнішньої політики правлячих кіл Турецької

¹⁶ Габер Є.В. Регіональний вимір турецько-американських відносин в постбіполярний період: автореф. дис.... канд. політ. наук: 23.00.04; Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка, Інститут міжнародних відносин. Київ, 2014. С. 20-32.

¹⁷ Altunisik Meliha, Tur Özlem. Turkey: Challenges of Continuity and Change (The Contemporary Middle East). Simultaneously published in the USA and Canada: Routledge Curzon. 2005. P. 17-23.

¹⁸ Bağıcı Hüseyin, Sinkaya Bayram. Zeitgeist: global politics and Turkey. Ankara: Orion Kitabevi. 2008. 620 p.

¹⁹ Babalı T. Regional Energy Equations and Turkish Foreign Policy: The Middle East and the CIS // Insight Turkey. 2010. Vol. 12, № 3. P. 147-169.

²⁰ Feroz Ahmad. Bir Kimlik Peşinde Türkiye. İstanbul: Bilgi yayımları, 2007. P. 82-86.

²¹ Ozdamar O. Energy, Security and Foreign Policy // Oxford Research Encyclopedia of International Studies. 2010. URL: <http://ozgur.bilkent.edu.tr/download/14Energy,%20Security,%20and%20Foreign%20Policy.pdf>

²² Yıldırım Z. U.S. Foreign Policy towards Azerbaijan: From “Alliance” to “Strategic Partnership” // DergiPark Contact: ULAKBİM Journal Systems. URL: <https://dergipark.org.tr/download/article-file/19299>

²³ Turkey's New World: Changing Dynamics in Turkish Foreign Policy / Ed. D. Menashri and S. Saiyari. Washington, DC: The Washington Institute for Near East Policy, 2000. P. 142-167.

²⁴ Поцхверія Б.М. Внешняя политика Турции после Второй мировой войны. Москва: Наука, 1976. 306 с.

Республіки, незалежно від того, яка партія чи партійна коаліція перебувала при владі, зберігався загальний експансіоністський курс, основи якого були закладені після закінчення Другої світової війни. Водночас Б. Поцхверія надавав великого значення вивченню відносин Туреччини з країнами Арабського Сходу (Машрік), стверджуючи, що на їх еволюції вплинув початок політики розрядки, пояснював причини цього. визнанням правлячими колами Туреччини безперспективності односторонньої орієнтації країни на НАТО, необхідності її відходу від канонів холодної війни²⁵.

Також можна відзначити роботи В.А. Аваткова²⁶, І.І. Іванової²⁷ та І.А. Свистунова²⁸, які аналізували відносини Туреччини з мусульманськими країнами та поширення концепту пантюркізму на Кавказький регіон.

Західні науковці розглядали Туреччину на сучасному етапі. Р. Олсон²⁹, Н. Хакан³⁰, І. Баль³¹ описували турецько-сирійські відносини після війни в Перській затоці, приділяли увагу ісламській політичній ідентичності в Туреччині та розглядали її зовнішню політику в епоху після холодної війни.

Зарубіжні дослідники, такі як Дж. Харріс і С. Сайарі³², Х. Крамер³³, С. Кук³⁴, С. Ларрабі³⁵, Я. Лессер³⁶, турецькі дослідники Р. Їлмаз-Бозкуш,

²⁵ Поцхверія Б.М. Турция между двумя мировыми войнами. Очерки внешней политики. Москва: Наука, 1992. 250 с.; Поцхверія Б.М. Некоторые аспекты внешней политики Турции // Ближний Восток и современность. 2000. № 9. С. 330-339.

²⁶ Аватков В.А. «Арабская весна» и великодержавные амбиции Турции // Влияние событий «Арабской весны» на регион в контексте внешней политики Турции. Москва, 2012. С. 13-17.

²⁷ Иванова И.И. Отношения Турции с мусульманскими государствами Ближнего и Среднего Востока // Исламский фактор в истории и современности. Москва: Восточная литература РАН, 2011. С. 109-136.

²⁸ Свистунова И.А. Об отношениях Турции с Израилем // Институт Ближнего Востока. URL: <http://www.iimes.ru/rus/stat/2009/25-10-09.htm#top>

²⁹ Olson R. Turkey-Syria relations since the Gulf War: Kurds and Water // Middle East Policy. 1997. Vol. 5, № 2. May. P. 169-172.

³⁰ Hakan M. Yavuz Islamic Political Identity in Turkey // Religion and Global Politics: Oxford University Press. USA, 2003. P. 343-346.

³¹ Bal Idris (Ed.). Turkish Foreign Policy in Post Cold War Era. USA, Florida: BrownWalker Press, 2006. P. 474-479.

³² Harris S.G., Makovsky A., Sayari S. U.S. – Turkish Relations // Turkey's New World: Changing Dynamics in Turkish Foreign Policy. Washington: The Washington Institute for Near East Policy, 2000. P. 189-202.

³³ Kramer H. A Changing Turkey: The Challenge to Europe and the United States (Studies in Foreign Policy). Washington: The Brookings Institution Press, 2000. P. 221-223.

³⁴ Cook S.A. How Do You Say "Frenemy" in Turkish? Meet America's new rival in the Middle East // Foreign Policy. 2010. URL: <https://foreignpolicy.com/2010/06/01/how-do-you-say-frenemy-in-turkish-2/>

³⁵ Larrabee F.S., Lesser I.O. Turkish Foreign Policy in an Age of Uncertainty. Santa Monica, CA: RAND, 2003. 217 p.

³⁶ Lesser I.O., Makovsky A., Sayari S. Beyond 'Bridge or Barrier': Turkey's Evolving Security Relations with the

С. Гьокая, С. Адара, Дж. Доуру, Б. Еджевіта й інші докладно аналізують різні аспекти співробітництва Анкари та Вашингтону на сучасному етапі. Чільне місце у наукових розвідках останніх десятиліть займають питання євроінтеграції Туреччини.

Отже, наявний стан наукової розробки є досить широким та об'єктивним, проте, має певні недоліки. В працях вітчизняних, турецьких, російських та західних дослідників розкриті важливі аспекти зовнішньої політики Туреччини саме в Кавказькому регіоні.

Останнім часом у політології міжнародних відносин поширюється обговорення проблем, пов'язаних із функціонуванням механізмів безпеки та стабільності в окремих регіонах, насамперед на Близькому Сході, а також за участю глобальних та регіональних держав, зокрема, таких як: Турецька Республіка, було оновлено. Адже у світлі стрімко зростаючого значення регіону у світовій політиці та економіці актуальними є питання міжнародної стабільності та безпеки в регіоні, де зосереджені життєво важливі інтереси світових лідерів, найбільші на планеті запаси вуглеводнів і потенційно загрозові міждержавні територіальні конфлікти залишаються невирішеними, виходять на перший план. Тому порівняльна оцінка концептуально-теоретичних засад, викладених у документальних джерелах, які стали фактичною основою даного дослідження, а також критичний аналіз практичних аспектів реалізації інтересів національної безпеки Турецької Республіки в регіони Близького Сходу, Південного Кавказу та Причорномор'я, стали важливою основою для розуміння особливостей процесу формування зовнішньої політики регіонального лідера на цьому напрямі. Під час написання роботи автор опрацював і ввів до наукового обігу широке коло нових документів і матеріалів, деякі з яких раніше не використовувалися в міжнародній політологічній літературі.

При підготовці роботи були розроблені та критично проаналізовані такі групи джерел:

1. *Документи глав держав та урядів.* Конституція Турецької Республіки з поправками³⁷. Серед матеріалів варто відзначити «Загальний огляд зовнішньої політики»³⁸, огляд «Політика нуль проблем з сусідами»³⁹, «Огляд мирного процесу у Кавказькому регіоні»⁴⁰, доповідь «Відносини з країнами Закавказзя»⁴¹.

До цієї групи належать двосторонні, а саме «Угода між США та Турецькою Республікою про правову допомогу та співробітництво в цивільних справах» і багатосторонні угоди та договори⁴², міністерств і відомств Турецької Республіки⁴³.

Договори та документи міжнародних організацій. Договори, документи міжнародних організацій – ООН⁴⁴, НАТО⁴⁵ щодо організації зовнішньої політичної діяльності Туреччини. Опрацювання документів цієї групи є основною складовою оцінки реального рівня відносин Турецької Республіки з сусідніми державами та напряму їх розвитку. Ці джерела, як правило, стосуються певного вектору зовнішньої політики Туреччини, а рівень домовленостей дозволяє оцінити загальний ступінь розвитку двосторонніх відносин. Основну масу міжнародних договорів публікує Міністерство закордонних справ Туреччини, яке зацікавлене в активізації діалогу з впливовими регіональними акторами та позиціонуванні власної міжнародної

³⁷ Türkiye cumhuriyeti anayasasi // Türkiye Cumhuriyeti İçişleri Bakanlığı. URL: <https://www.icisleri.gov.tr/kurumlar/icisleri.gov.tr/IcSite/illeridaresi/Mevzuat/Kanunlar/Anayasa.pdf>

³⁸ T.C. Dışişleri Bakanlığı Genel Görünüm / Dış Politika // Ministry of Foreign Affairs of Republic of Turkey. URL: <http://www.mfa.gov.tr/genel-gorunum.tr.mfa>

³⁹ Dışişleri Bakanlığı Komşularla Sıfır Sorun Politikamız. // Ministry of Foreign Affairs of Republic of Turkey. URL: <http://www.mfa.gov.tr/komsularla-sifir-sorunpolitikamiz.tr.mfa>

⁴⁰ T.C. Dışişleri Bakanlığı / Orta Doğu Barış Süreci. // Ministry of Foreign Affairs of Republic of Turkey. URL: <http://www.mfa.gov.tr/orta-dogu-baris-sureci.tr.mfa>

⁴¹ T.C. Dışişleri Bakanlığı Orta Doğu ve Kuzey Afrika Ülkeleri ile İlişkiler // Ministry of Foreign Affairs of Republic of Turkey. URL: http://www.mfa.gov.tr/turkiye_nin-ortadogu-ile-iliskileri.tr.mfa

⁴² Agreement between the Government of The United States and the Government of the Republic of Turkey to improve international tax compliance through enhanced exchange of information // US Department of Treasury. URL: <https://home.treasury.gov/system/files/131/FATCA-Agreement-Turkey-7-29-2015.pdf>

⁴³ Minister Oskanian Comments on Turkish Foreign Minister Abdullah Gul's Recent Remarks Türkiye-Ermenistan Siyasi İlişkileri // Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Turkey.

⁴⁴ Report of the Secretary-General's Panel of Inquiry on the 31 May 2010 Flotilla Incident // United Nations. – 2011. – September. URL: <https://www.un.org/unispal/document/auto-insert-205969/>; Soysal I. Türkiye'nin uluslararası siyasal bağitlan. Turk tarihi kurumu basimevi, 2000. Cilt 2: 1945-1990. 231 s.

⁴⁵ Istanbul Summit Communiqué. Issued by the Heads of State and Government participating in the meeting of the North Atlantic Council // NATO. URL: <https://www.nato.int/docu/pr/2004/p04-096e.htm>

діяльності⁴⁶, тоді як іранська чи сирійська сторони з політичних мотивів ігнорують ці питання у своїх офіційних публікаціях. Водночас низка документів, які стосуються переважно сфери безпеки, не знаходяться у вільному доступі, а інформація про них черпається переважно із заяв і виступів офіційних осіб двох країн.

Значний фактичний матеріал для порівняльного аналізу емпіричної бази та висновків роботі надали *статті, виступи та інтерв'ю глав держав і урядів і керівників зовнішньополітичних відомств Туреччини* (А. Давутоглу, Р.Т. Ердогана)⁴⁷ та урядовців зовнішньополітичних партнерів⁴⁸.

Використання такого типу джерел дозволило отримати з перших уст найціннішу інформацію з основних питань двосторонніх відносин. До цієї ж групи джерел належать мемуари та праці дипломатів різних держав у частині, що стосується загальних засад безпеки, зовнішньої та регіональної політики Турецької Республіки⁴⁹. Враховуючи неповне висвітлення нормативно-правової бази політики безпеки Туреччини на регіональному рівні в друкованих виданнях, комюніке засідань уряду, виступах і коментарях офіційних осіб, особливо державних і політичних діячів Турецької Республіки, заповнити інформаційну прогалину та надати більш детальну інформацію. і сучасні оцінки, ніж база двосторонніх договорів. Водночас коментарі, які наводяться в таких виступах, часто можуть мати досить суб'єктивний характер, а тому вимагають обережності в оцінках з боку дослідника. Головною перевагою аналізу таких джерел є їх достовірність у світлі нових політичних рішень і тенденцій урядів, оскільки, як правило, саме висвітлення нових кроків правлячих кіл Туреччини є метою

⁴⁶ Türkiye-Ermenistan Siyasi İlişkileri // Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Turkey. URL: <https://www.mfa.gov.tr/turkiye-ermenistan-siyasi-iliskileri.tr.mfa>

⁴⁷ Davutoğlu A. Turkey's Zero-Problems Foreign Policy // Foreign Policy. 2010. May 20. URL: <http://foreignpolicy.com/2010/05/20/turkeys-zero-problems-foreignpolicy>; Erdoğan: İsrail cezalandırmal // BBC Türkçe: website. 2010. Haziran 1. URL: <http://www.bbc.co.uk/turkce/haberler/2010/06/100601>; Turkish minister: I deny the Armenian genocide, come arrest me // Zaman. URL: <http://www.todayszaman.com/news-269907-turkish-minister-i-deny-thearmenian-genocide-come-arrest-me.html>

⁴⁸ Armenian Foreign Minister Vardan Oskanian Comments on Turkish Foreign Minister Abdullah Gul's Recent Remarks // HyeTert. 2006-11-05. URL: <https://hyetert.org/2006/11/06/armenian-foreign-minister-varдан-oskanian-comments-on-turkish-foreign-minister-abdullah-guls-recent-remarks/>

⁴⁹ Altunisik M.B. Turkey's Changing Middle East Policy // UNISCI Discussion Papers. 2010. № 23. P. 149-162.

їх появи.

Публікації політичних і державних діячів. Серед них монографія «Стратегічна глибина: міжнародні позиції Туреччини»⁵⁰, яку написав прем'єр-міністр Туреччини А. Давотуглу, обґрунтувавши концептуальне наповнення зовнішньої політики Туреччини.

Ще одна група джерел – *це матеріали періодичних видань*, хоча варто відразу зазначити, що інколи публікації в ЗМІ відрізняються політичною ангажованістю, що заважає об'єктивному аналізу тих чи інших подій і процесів. Проте вивчення великого пласту матеріалів ЗМІ дозволило уявити картину аналізованих політичних процесів і явищ, максимально наближену до реальності. Зазначена група джерел якнайкраще виправдовує актуальність теми дослідження, так як дозволяє показати її у динаміці.

Значну частину емпіричного матеріалу при написанні роботи також надали різноманітні матеріали глобальної мережі Інтернет, завдяки чому вдалося критично проаналізувати широкий спектр інформації, недоступної в друкованому вигляді в Україні. Зокрема, у дослідженні були використані матеріали з таких інтернет-джерел: офіційний сайт МЗС Турецької Республіки, сайти Адміністрації проекту Південно-Східної і Комісії зовнішньоекономічних зв'язків Турецької Республіки, а також Турецького статистичного інституту при уряді Турецької Республіки.

Отже, зазначена джерельна база є досить ґрунтовною для дослідження особливостей зовнішньополітичного курсу Туреччини, зокрема на Кавказькому регіоні.

1.2. Концептуальна та понятійно-категоріальна основи

Під час написання роботи, автор опрацював відповідні концепції та наукові категорії міжнародно-політичної науки, які стали теоретичною основою для дослідження обраної проблематики.

⁵⁰ Davutoğlu A. Stratejik Derinlik. Türkiye'nin Uluslararası Konumu. İstanbul: Küre Yayınları, 2012. 584 p.

Зовнішньополітичний курс держави – конкретний зміст зовнішньої політики певної держави в певний історичний період. Категорія «зовнішньополітичний курс» тісно пов’язана з концепцією «національного інтересу», яка є базовою для кожної держави. Національний інтерес як наукова категорія було введено термін в науковий обіг американським політологом Г. Моргентау⁵¹. Забезпечення національного інтересу це мета зовнішньої політики будь-якої держави.

Формування власної зовнішньої політики спирається на виважене розуміння національного інтересу й того місця, яке він повинен займати в розбудові відносин з іншими країнами.

Зовнішня політика – це політична діяльність держави та інших політичних інститутів, що здійснюється на міжнародній арені, комплекс дій, спрямованих на встановлення і підтримку відносин із міжнародним співтовариством, захист власного національного інтересу та поширення свого впливу на інші суб’єкти міжнародних відносин.⁵²

Зовнішня політика будь-якої держави є продовженням внутрішньої політики. Головна мета зовнішньої політики – забезпечення сприятливих умов для реалізації інтересів тієї чи іншої держави, забезпечення національної безпеки та добробуту народу.⁵³

Держава, реалізуючи свою зовнішню політику, ставить перед собою такі головні цілі:

- Створення сприятливих міжнародних умов для успішної реалізації всіма державами своїх внутрішньополітичних цілей і завдань.
- Активна співпраця і взаємодія з усіма суб’єктами світового політичного процесу, з метою реалізації загальнолюдських інтересів, насамперед, збереження цивілізації.
- Участь у міжнародному поділі праці та пов’язаному з ним обміні товарами, сировиною, технологіями, науково-технічними винагородами й

⁵¹ Торкунов А. Современные международные отношения. Москва: РОССПЭН, 1999. С. 236.

⁵² Політологічний енциклопедичний довідник / Під ред. М.П. Требіна. Харків: Право, 2015. С. 16.

⁵³ Ibid. С. 16-17.

духовними цінностями.

- Захист прав людини взагалі та кожного громадянина тієї чи іншої держави зокрема.
- Об'єднання зусиль у боротьбі проти міжнародного тероризму.
- Спільна ефективна участь у розв'язанні глобальних проблем сучасного світу⁵⁴.

Найголовнішими цілями зовнішньої політики є:

1. Національна безпека – стан держави, який дає їй можливість зберігати свою цілісність і виступати самостійним суб'єктом системи міжнародних відносин. Національна безпека означає захищеність життєво важливих інтересів особи, держави й суспільства, державних кордонів, територіальної цілісності, суспільно-політичного ладу, економіки, культури країни від внутрішньої і зовнішньої загрози⁵⁵.

2. Збільшення сили держави – покращення її економічного, політичного, воєнного, інтелектуального і морального потенціалу.

3. Зростання престижу держави і зміцнення міжнародних позицій.

Умовою реалізації цієї мети є суспільне виконання двох інших важливих цілей зовнішньої політики. Усі три цілі тісно взаємопов'язані⁵⁶.

Важливе значення для досягнення цілей зовнішньої політики мають засоби її здійснення. Залежно від сфер суспільного життя вони поділяються на політичні, економічні та ідеологічні.

Політичні засоби є багатоманітними. Вони охоплюють передусім сферу дипломатичних відносин – від традиційних форм дипломатії (посольства, консульства) до дипломатії на рівні глав держав. Ці засоби можуть використовуватись у формі переговорів, зустрічей, участі в міжнародних організаціях тощо.

Особливу групу політичних засобів зовнішньої політики складають **воєнні засоби**, основними з яких є війна і воєнний тиск. Формами воєнного

⁵⁴ Eatson D. The Political Systems: An Inquiry into the State of Political Science. New York: Alfred A. Knopf, Inc., 1953. P. 143.

⁵⁵ Червонюк В.И. Государство и право. Киев: Либра, 2001. С. 123.

⁵⁶ Rourke J. T. International Politics on the World Stage. McGraw-Hills: Dushkin Companies, 2003. P. 43.

тиску можуть бути маневри, навчання, паради, публічні демонстрації нових видів зброї, концентрація військ у прикордонних районах, провокації на кордоні, участь у миротворчих операціях під егідою міжнародних організацій та ін.

Економічні засоби зовнішньої політики означають використання економічного потенціалу держави для впливу на економіку й політику інших держав. Економічний потенціал є особливо важливим засобом зовнішньої політики, оскільки в кінцевому підсумку саме він визначає позицію держави на міжнародній арені. Держава з потужним економічним потенціалом займає впливові позиції у світі. До економічного потенціалу держави належать її промисловість, сировинні ресурси, стан робочої сили та ін.

До **ідеологічних, або інформаційно-пропагандистських засобів** зовнішньої політики належать різноманітні форми пропаганди, інформації, культурної політики, які використовуються державою у відносинах з іншими державами передусім з метою формування позитивного зовнішнього іміджу і міжнародного престижу даної держави. З цією метою в зарубіжних країнах відкриваються культурні центри, влаштовуються різноманітні виставки, презентації тощо.

Зовнішньоекономічна діяльність – практика суб'єктів господарської діяльності України та іноземних суб'єктів, побудована на взаємовідносинах між ними, що має місце як на території України, так і на території іншої держави, або їх спільна політика на території третьої держави.⁵⁷

Основні дефініції роботи базуються на введених у науковий обіг дефініціях або їх нових інтерпретаціях, розглянутих переважно в монографії Дж. Розенау «Вздовж внутрішнього-зовнішнього кордону: досліджуючи силу в турбулентному світі». До таких визначень відносяться «межа», «фрагментація» і «модель турбулентності». Поняття «кордон» трактується в дослідженні як поле дії, простір, де розгортаються світові справи, арена, де внутрішні та зовнішні дії об'єднуються та стають невидимими в єдину

⁵⁷ Закон України про зовнішньоекономічну діяльність: Офіц. текст зі змінами // Верховна Рада України: офіційний сайт. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/959-12>

мережу, яку можна окреслити як «кордон» політика, політика, що містить конфлікти, які «переходять усі кордони»⁵⁸.

На думку Дж. Розенау, конфліктність взаємодії, яку зазвичай класифікують як наявні в міжнародних відносинах суперечності, проходить по «кордону», а не через систему національних держав. Дослідник наголошує: «...ми настільки звикли сприймати внутрішню та зовнішню політику як окремі сфери діяльності міжнародних акторів, що нам важко уявити будь-які структури чи процеси, які можуть створити якісно нові площини взаємодії. – це незвіданий простір, який то набуває форми ринку, то постає у форматі громадянського суспільства, то нагадує зал законодавчих зборів, то міську площу, наповнену натовпом, то це поле битви, яке перетинається з інформаційними потоками». При цьому, стверджує дослідження, домінують нелінійні моделі, організації розгалужуються, взаємодіють усталені моделі та нові напрямки. Тому поняття «кордон», на думку Дж. Розенау, допомагає пояснити епохальну трансформацію, природу людської діяльності, новий спосіб мислення про те, як розвивається світова політика⁵⁹.

Ще більш оригінальним визначенням, введеним Дж. Розенау, була так звана «фрагментація». Він служить для того, щоб показати одночасність і взаємодію динаміки фрагментації та інтеграції, яка трансформує старі сфери та сприяє розвитку нових сфер влади. Ця концепція також визначає відсутність чітких розмежувань між внутрішніми та зовнішніми справами, де локальні проблеми можуть набувати транснаціонального масштабу, навіть глобальні виклики можуть мати наслідки для сусідніх регіонів.

Теоретичні побудови Дж. Розенау вплинули на таких провідних учених США, Європи та Туреччини, як І. Валлерстайн⁶⁰, Н. Каптаноглу та

⁵⁸ Rosen J. Kurdish militia proving to be reliable partner against Islamic State in Syria // Miami Herald. 2015. URL: <https://www.miamiherald.com/news/nation-world/world/article26614369.html>

⁵⁹ Ibid.

⁶⁰ Валлерстайн І. Глобалізація або вік змін? Довгостроковий погляд на шлях розвитку світової системи // Глобалізація. Регіоналізація. Регіональна політика. Луганськ: Альма матер – Знання, 2002. С. 49-67.

М. Айдін⁶¹, а також на таких відомих громадських діячів-практиків, як Дж. Сорос.

Для розгляду проблематики роботи найважливішим ми вважаємо поняття «кордон», яке служить для репрезентації структур або процесів, здатних створити якісно новий формат діяльності Турецької Республіки у внутрішньому та зовнішньому вимірах. державної політики. Варто зазначити, що Дж. Розенау, як провідний теоретик світової політики, окрім тлумачення нових дефініцій, розробив такі поняття, як «державоцентричний світ», «багатоцентричний світ», а також «суверенітет». Автор стверджує, що раніше дослідники ділили міжнародні відносини за кількістю лідерів, виділяючи монополярний, біполярний і багатополарний світ.

Нині, на думку дослідника, цей поділ втратив свою актуальність; замість цього він підтверджує еволюцію сучасної системи міжнародних відносин від державоцентризму до багатоцентризму. Якщо державоцентричний світ визначається як старий світ, де головну роль відігравали держави як провідні актори міжнародних відносин, то мультицентричний світ характеризується наявністю різноманітних, відносно автономних несуборєнних акторів із власними структурами, процесами та правилами прийняття рішень, які так чи інакше взаємодіють із суборєнними акторами державоцентричного світу. Слід підкреслити, що, на думку Дж. Розенау, поняття суборєнитету також еволюціонує від абсолютного до відносного, від верховенства, повноти та зовнішньої незалежності державної влади (які виявляються у відповідних формах устрою та внутрішньо- та зовнішньополітичних) діяльність держави) до помірного явища, скоріше постійної змінної посередині між тим, що прийнятно для держав, і тим, що практично визначається внутрішніми, міжнародними та правовими факторами. Окрім визначень Дж. Розенау, не менш важливу роль у роботі відіграли ще два основних поняття. Перш за все, це поняття «неосманізм» («неосманізм») (тур. *Yeni Osmanlıcılık*), зміст

⁶¹ Kaptanoğlu N., Aydın M. Regionalization of Great Power Security – Near Abroad, Broader Middle East and European Neighbourhood // Globalization and Environment Challenges. Hexagon Series on Human and Environmental Security and Peace. 2008. Vol. 3, part 8, Springer. P. 763-775.

якого трактується як посилення політичного впливу («м'якої сили») Туреччини в країни, що історично входили до складу Османської імперії, спадкоємицею якої вважає себе Турецька Республіка. Сьогодні це поняття також асоціюється зі спробами відродити культуру і традиції Османської імперії в межах Туреччини.

Слід зазначити, що в сучасній політологічній літературі для визначення даного регіону зустрічаються окремо поняття «Кавказького регіону», «Південно-Кавказького регіону», «Каспійського регіону», а також «Кавказько-Каспійського регіону» і навіть «Каспійсько-Чорноморського регіону».

«Кавказький регіон» так само як і «Кавказько-Каспійський регіон» включає в себе як три суверенні держави Південного Кавказу, так і північнокавказькі суб'єкти Російської Федерації, проблематика яких може бути предметом лише окремого самостійного дослідження. Термін «Південно-Кавказький регіон» був би більш адекватний, але слід враховувати, що на відміну від Вірменії та Грузії, Азербайджанська Республіка має також вихід до Каспійського моря у вигляді досить протяжної берегової лінії, володіє суверенітетом над чималою частиною акваторії цього моря і має прямі лінії транспортних комунікацій з іншими прибережними державами.

З іншого боку, з тієї ж причини при аналізі геополітичного положення Азербайджану неможливо розглядати його як державу, що має відношення лише до регіону Каспійського моря, як через його географічне розташування, так і через його тісні, хоча і вкрай різні відносини з двома іншими Південнокавказькими державами⁶².

Регіон Південного Кавказу і Каспійського моря здавна займав важливе місце в світовій політиці та економіці. У географічному відношенні це залежить від того, що він забезпечує найбільш прямий транспортний зв'язок

⁶² Nuriyev S. The Geopolitics of Azerbaijan // Chatham House. URL: https://www.chathamhouse.org/sites/default/files/field/field_document/Roundtable%20Summary%20The%20Geopolitics%20of%20Azerbaijan.pdf

між Центральною Азією і басейном Чорного моря і, відповідно Туреччиною і Балканами, а також служить сполучною сухопутною ланкою між крайньою південно-східною частиною Європи і Середнім, а потім і Близьким Сходом, що, крім іншого, може викликати його залучення до відповідних конфліктів.

З економічної точки зору регіон представляє собою не тільки світове перехрестя транспортних шляхів, але одне з найбільш великих в світі сховище нафти і газу в каспійській його частини. Як зауважив колишній держсекретар США Д. Бейкер, що в ХХІ ст. каспійська нафта може мати таке ж значення для індустріального світу, яке сьогодні має нафту Перської затоки⁶³. Значення регіону Південного Кавказу і Каспійського моря не обмежується лише транспортними та енергетичними аспектами. Поряд з його економічним потенціалом, і з політичними проблемами, які часом впливають на політику світових держав, регіон цікавий і з точки зору унікальної культури та стародавньої історії.

Після розпаду СРСР поряд з новими акторами Іран і Туреччина активізували свою політику в регіоні, прагнучи знову зміцнитися в регіоні в політичному, економічному і культурному плані. Росія також в рамках СНД і нових моделей взаємодії, а також на двосторонній основі намагається реанімувати тісні зв'язки з республіками Південного Кавказу, спираючись на досить велику економічну і культурну базу, що збереглася з радянських часів. Таким чином зіткнення інтересів трьох регіональних гравців на просторі Південного Кавказу, який вони вважали і продовжують вважати сьогодні зоною свого впливу і своїх національних інтересів, відновилося з розпадом СРСР, але вже в дещо іншій формі⁶⁴.

З 2008 р. в Кавказькому регіоні з'явився новий статус-кво. Перший статус-кво сформувався після розпаду Радянського Союзу і викликав багато етнічних конфліктів і багато нестабільності. Навіть до цього часу Південний Кавказ залишається одним з найбільш нестабільних і непередбачуваних

⁶³ Гаджиев К.С. Геополитика Кавказа. Москва: Международные отношения, 2001. С. 44.

⁶⁴ Hunter T. The new geopolitics of South Caucasus. Prospects for regional cooperation's and conflict resolution. New York: Georgetown University School of Foreign Service, 2017. P. 10-12.

районів колишнього Радянського Союзу. Три з чотирьох де-факто держав існують у цьому регіоні, і шість із восьми етнополітичних конфліктів відбулися там. З визнанням Росією Абхазії та Південної Осетії у 2008 р., багато проблем регіону перетворилися і був створений новий статус-кво.

Так як геополітичне становище регіону, багатства його надр зробили його об'єктом інтересів не тільки регіональних геополітичних акторів, але і знаходяться далеко за його межами гравців. Серед нерегіональних центрів сили, які виявляють політичну і економічну зацікавленість в регіоні Південного Кавказу і Каспійського моря, найактивнішими є країни Заходу і США⁶⁵.

Якщо більш детально розглянути саме Кавказький регіон, то геополітично він складається з двох частин: Північного Кавказу (автономні утворення, що входять в юрисдикцію Росії) і Південного Кавказу (Азербайджан, Грузія і Вірменія). Варто наголосити на існуванні такої концепції як «мир на Кавказі» у якій розглядається весь Кавказ, який не можна ділити по військово-стратегічному та військово-політичному критерію. Процеси, що йдуть в обох частинах, взаємопов'язані і взаємообумовлені.

Питання «миру на Кавказі», який є необхідною умовою забезпечення національних інтересів Азербайджану, це проблема не тільки сьогодення. Протягом історії кавказькі народи намагалися реалізувати це питання, що знайшло своє відображення в ідеї «Кавказького дому». Своїм корінням вона зачіпає XIX ст.

На початку XX століття серед кавказьких народів ця ідея стає однією з найважливіших. Метою створення кавказькими емігрантами в 1915 р. в Туреччині «Кавказького комітету» було розвинути і реалізувати ідею «Вільного Кавказу». З моменту здобуття в 1918 р. Азербайджаном і Грузією незалежності ідея «Вільного Кавказу» відійшла на задній план і не

⁶⁵ Ибрагимов И. Внешнеполитическая стратегия Азербайджанской Республики на современном этапе: дис... к. полит. н.: 23.00.04 / Дипломатическая академия Министерства иностранных дел России. Москва, 2014. С. 12-13.

розвивалася. В цілому в порушенні інтеграційних процесів на Кавказі важливу роль зіграли і внутрішні чинники.

На початку ХХ ст. спостерігалися спроби об'єднання північнокавказьких народів в єдину державу. У 1917 р. був створений Союз об'єднаних горців Кавказу, а в 1918 р. була проголошена Гірська Республіка, до складу якої входили Дагестанська, Чеченська, Інгушська, Осетинська, Карачаївський, Балкарська, Кабардинская, Абхазька і Адигейська республіки⁶⁶.

Після завоювання Радянської Росією Кавказу боротьба за Кавказ була продовжена за кордоном. Керівництво СРСР розтрощило Кавказ на дрібні частини, здійснило штучне переміщення народів, викликало етнічні конфлікти. Таким чином, Кавказ був розділений на 2 частини – Північний і Південний Кавказ.

Хоча після розвалу Радянського Союзу стратегія «Кавказького дому», заснованої на ідеї «Вільного Кавказу», знову стала предметом обговорень, але широкого розмаху так і не отримала. В якості основних причин цього можна привести нижченаведені обставини:

- внутрішня соціально-економічна і політична нестабільність;
- суперечливі відносини і конфлікти, що існують між кавказькими республіками;
- визнання Південнокавказькими республіками Північного Кавказу складовою частиною Росії;
- відсутність підтримки в деяких світових політичних центрах ідеї створення нових держав (національних кордонів) на територіях Росії, що межують з мусульманським світом.

У сучасну епоху вперше на міжнародному рівні з конкретною пропозицією щодо створення «Кавказького дому», «Кавказького пакту» виступив азербайджанський політик Г. Алієв. 18 листопада 1999 р. на саміті ОБСЄ, що проходив в Стамбулі, він заявив: «Південнокавказький регіон є

⁶⁶ Həsənov Ə.M. Müasir beynəlxalq münasibətlər və Azərbaycanın xarici siyasəti. Bakı: Azərbaycan, 2005. S. 47.

невід'ємною частиною Європи. Я, звертаючись до глав держав і урядів Сполучених Штатів Америки, країн Європейського Союзу, Росії, Туреччини, Грузії, Вірменії та інших зацікавлених членів ОБСЄ, закликаю їх до більш рішучих дій для вирішення проблем нашого регіону. Я пропоную створити пакт безпеки і співробітництва на Південному Кавказі. Такий пакт повинен закріпити принципові основи міждержавних відносин і врегулювання конфліктів. На його основі з регіону повинні бути виведені іноземні військові сили. Необхідно ліквідувати лінії, що розділяють регіон. Потрібно покінчити з агресією, етнічними чистками, сепаратизмом і тероризмом. На основі наявних фактів не припустимі дії і подвійні стандарти. Такий пакт сприяв би встановленню в регіоні миру, стабільності і безпеки, економічного прогресу та співпраці суверенних, незалежних і демократичних держав Південного Кавказу. На порозі XXI століття успішна діяльність міжнародного співтовариства на Південному Кавказі була б важливим внеском у створення вільної, неподільної і безпечної Європи»⁶⁷.

У свою чергу, поняття неоосманізму вперше було використано не в Туреччині, а грецькими ЗМІ після турецького вторгнення на Кіпр у 1974 р. Зазначимо, що в роботі зовнішньополітичної діяльності Туреччини на Кавказькому регіоні проблема розглядається як одна з головних регіональних проблем. конфлікти за участю Турецької Республіки. По-друге, це авторське визначення «туркоцентризму», яке допомагає зрозуміти особливості сучасної зовнішньої політики Туреччини. Протягом своєї історії тюрки увібрали риси сусідніх народів (ассирійців, греків, курдів та ін.), які згодом стали вважатися їхньою спадщиною. Це стало проявом прагнення до формування єдиної нації у своєрідному «плавильному котлі». Згідно з тюркоцентричним принципом, турецьким є все, що знаходиться на території держави і може стосуватися її інтересів. Туркоцентризм важливий ще й тому, що його результатом стало прийняття концепції «Нуль проблем із сусідами» як доктрини (2009), яка

⁶⁷ Речь Президента Азербайджанской Республики Гейдара Алиева на Стамбульском саммите ОБСЕ – 18 ноября 1999 года // Центр исследования наследия Гейдара Алиева: официальная страница. URL: <http://lib.aliyevheritage.org/ru/9553038.html>

підпорядковувала економічні та соціально-культурні питання взаємодії завданням Турецької Республіки взяти на себе відповідальність за забезпечення стабільності на Близькому Сході з метою забезпечення спочатку регіонального, а потім і глобального лідерства.

Тобто, можна стверджувати, що вище зазначені категорії та характеристика особливостей Кавказького регіону є запорукою теоретичного обґрунтування позиціонування Туреччини в регіоні.

1.3. Методологічна основа дослідження

Під час написання роботи автор зважав на методологію дослідження як на систему певних принципів та засобів організації теоретичної та практичної діяльності. Методологія застосовується при вивченні певної проблематики за допомогою теорії. Загальнонаукові та конкретнонаукові принципи та підходи є методологічною основою дослідження автора.

Тож, за допомогою теорії можна узагальнити практичну частину дослідження, окреслити систему елементів, які пояснюють виникнення, взаємозв'язок, сутність і закономірність розвитку об'єкта дослідження. Методологічна основа дослідження відповідає зазначеній меті та поставленим завданням.

Під час даного дослідження були використані такі принципи: об'єктивності, конкретності, термінологічний та системний принципи, також автор керувався інформаційним, компаративним, інституційним та комплексним підходами.

Під час дослідження використовувалися принципи об'єктивності, конкретності, термінологічні та системні принципи, автор керувався інформаційним, порівняльно-інституціональним, комплексним та аксіологічним підходами.

Принцип об'єктивності стверджує, що інформація, отримана під час дослідження, має бути незалежною та підтвердженою об'єктивними

доказами.⁶⁸ Тобто дослідження зовнішньополітичної діяльності Туреччини на Кавказькому регіоні, мають базуватися на фактах, а не лише на думках автора. Принцип об'єктивності характеризується повною відсутністю особистих вражень, симпатій чи антипатій, власного настрою під час дослідження. Натомість при застосуванні цього принципу обов'язковим є розгляд проблеми дослідження у всій її складності та багатоаспектності. Також важливо враховувати всі позитивні та негативні сторони предмета дослідження. У контексті дослідження зовнішньополітичної діяльності Туреччини на Кавказькому регіоні автор застосував цей метод для об'єктивної оцінки функціонування та впровадження нових методів зовнішньополітичної діяльності, зокрема щодо аналізу основних документів та реалізації програм зовнішньополітичної діяльності, цього дозволило різнобічно підійти до вивчення даної теми.

Основою принципу конкретності є «сходження від абстрактного до конкретного»⁶⁹. Цей принцип означає сходження від певних речей і явищ, які за своєю природою є неповними, частковими, фрагментарними, до більш повних і цілісних. За допомогою цього принципу можна конкретизувати певне явище і досліджувати його більш детально в площині даної теми. У рамках дослідження зовнішньополітичної діяльності Туреччини на Кавказькому регіоні автор використовує цей принцип для формування конкретного бачення ролі цього питання у зовнішньополітичній діяльності Туреччини.

Системний принцип допомагає розглядати об'єкт дослідження в середині багатоелементної системи, елементи якої тісно пов'язані один з одним, утворюючи тим самим певну цілісність. У цьому дослідженні системний принцип використовується для аналізу зовнішньополітичної діяльності Туреччини на Кавказькому регіоні, цей принцип допомагає досліджувати та аналізувати елементи зовнішньополітичної діяльності.

⁶⁸ Івакін О.А. Об'єктивність як неодмінний принцип пізнання // Актуальні проблеми держави і права. 2006. Вип. 29. С. 99-102. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdp_2006_29_22

⁶⁹ Стоян О.О. Основи методологічних досліджень. Київ: Лібра, 2011. С. 27.

Комплексний підхід дає змогу розглядати об'єкт даного дослідження як певну сукупність елементів окремого явища чи процесу, які за своєю природою доповнюють, збагачують і забезпечують цілісне та якісне існування чи функціонування певний процес чи явище⁷⁰. Комплексний підхід допомагає всебічно дослідити цю проблему шляхом встановлення взаємозалежностей і взаємозв'язків окремих компонентів. У цьому дослідженні автором застосовано комплексний підхід з метою ширшого вивчення досліджуваної проблеми, шляхом аналізу взаємозв'язку між різними інструментами зовнішньополітичної діяльності Туреччини на Кавказькому регіоні.

Інформаційний підхід за своєю природою перетинається з системним, цей підхід розглядає сучасний світ і процеси в ньому у вигляді складної, багаторівневої інформаційної системи. Інформаційний підхід передбачає вивчення найбільш характерних інформаційних аспектів певного процесу чи явища в середині цієї системи. За допомогою цього підходу можна виділити та дослідити певні нові якості предмета чи явища з інформаційної точки зору. Виявлення яких допомагає дослідити напрямки та шляхи розвитку цієї системи, виходячи із загальних закономірностей інформаційних процесів. Такий підхід допоміг дослідити інформаційні аспекти зовнішньополітичної діяльності Туреччини на Кавказькому регіоні.

У цьому дослідженні також використовувався порівняльний підхід. Його суть полягає в порівнянні певного явища з подібними за зовнішньою подібністю та внутрішнім змістом. Використовуючи такий підхід, автор дослідив загальні тенденції подібних явищ, які мають місце на світовій політичній арені. Порівняльний підхід дав змогу виробити загальні висновки дослідження, засновані на порівнянні турецької дипломатії та методів її реалізації з дипломатією провідних країн світу. Охарактеризуйте окремі загальні тенденції та відмінності у проведенні та реалізації зовнішньополітичних ініціатив.

⁷⁰ Стоян О.О. Основи методологічних досліджень... С. 28.

Інституційний підхід є невід'ємною складовою у дослідженні зовнішньополітичних процесів⁷¹. Такий підхід, по суті, допомагає у вивченні важливого аспекту зовнішньополітичного процесу – зовнішньополітичних інститутів. За допомогою інституційного підходу досліджено та проаналізовано формально-правові аспекти зовнішньої політики Туреччини, зокрема досліджено структуру зовнішньополітичного відомства та принципи його елементів. Проаналізовано основні напрями реалізації та зв'язок з різними зовнішньополітичними одиницями Туреччини.

Аксіологічний (ціннісний) підхід базується на понятті цінності і дає змогу виділити певні якості та властивості досліджуваних об'єктів, явищ і процесів, які здатні задовольнити потреби окремих індивідів і певного суспільства. Цінності – це побудовані на цій основі переваги певних смислів і способів поведінки. До цінностей суспільства слід відносити лише ті окремі явища та їх властивості, які пов'язані з суспільним прогресом. У ході даного дослідження з використанням аксіологічного підходу досліджено поведінку та поведінку особистості дипломата на основі внутрішніх цінностей особистості. Зокрема, було проаналізовано твіти та профілі дипломатичних співробітників у соцмережах і зроблено висновки про великий вплив способу життя, зовнішності та характеру дипломата на користувачів соцмереж.

Науковий метод – це система регулятивних принципів, прийомів і методів, за допомогою яких досягається об'єктивне пізнання дійсності в рамках науково-пізнавальної діяльності. Вивчення методів науково-пізнавальної діяльності, їх можливостей і меж застосування об'єднує методологія науки. Методи, які використовуються на теоретичному рівні, як правило, мають узагальнено-логічний характер.

У цьому дослідженні автор спирався на загальнонаукові методи, серед яких були використані методи аналізу, синтезу, індукції та дедукції, абстрагування, періодизації, порівняльного, ретроспективного, контент-аналіз, групування.

⁷¹ Хонін В.М. Методологічні принципи теорії міжнародних відносин // Актуальні проблеми міжнародних відносин. Київ, 2016. С. 106.

Зокрема, метод аналізу служив для умовного поділу об'єкта дослідження на певні складові частини для їх подальшого вивчення⁷². Цей метод допоміг виявити та проаналізувати основні інструменти зовнішньої політики Туреччини в Кавказькому регіоні. Проаналізовано напрямки проведення зовнішньої політики та основні положення, на яких ґрунтуються принципи зовнішньої політики Туреччини.

Метод синтезу полягає в умовному об'єднанні окремих частин досліджуваного об'єкта в єдине ціле. Тобто синтез є зворотним методом аналізу. Синтез і аналіз за своєю природою є взаємопов'язаними елементами.

Об'єктивною передумовою пізнавальних операцій синтезу й аналізу є будова матеріальних об'єктів, здатність їх елементів до перегрупування, поєднання і розділення. Синтез і аналіз є найелементарнішими методами пізнання. Іноді їх розглядають як автономні процеси пізнавального мислення, хоча в цілому вважають, що синтез і аналіз не суперечать один одному, а існують в єдиних формах розумової діяльності. За допомогою методу синтезу вдалося вивчити всі складові зовнішньої політики Туреччини в Кавказькому регіоні, об'єднавши їх в одну багатоеlementну систему. Завдяки цьому вдалося більш детально з'ясувати характер зовнішньополітичної діяльності Туреччини.

Індуктивний і дедуктивний методи є двома взаємопов'язаними методами наукового дослідження. Водночас індуктивний характеризується аналізом певних ізольованих емпіричних даних і їх подальшою систематизацією, а в кінцевому підсумку – виробленням певних висновків про сутність досліджуваного. Ці висновки можна перевірити за допомогою дедуктивного методу, тобто переходу від загальних фактів до окремих. При дослідженні основних характеристик концепції «Нуль проблем із сусідами», автором використано індуктивний та дедуктивний методи, зокрема індуктивним методом зібрано та проаналізовано окремі складові, які у своїй сукупності

⁷² Гнатюк Н.О., Городецька О.В. Загальнонаукові методи дослідження // Природничі науки і освіта [УДПУ ім. П. Тичини]: [зб. наук. праць природ.-геогр. ф-ту / наук. ред. Р.А. Якимчук та ін.]. Умань: Візаві, 2013. С. 98-99.

характеризують це поняття. За допомогою дедуктивного методу перевірялися дані, отримані під час застосування індукційного методу, шляхом аналізу від загального до окремого.

Метод абстрагування⁷³ характеризується певним виокремленням несуттєвих ознак предмета з метою виділення однієї чи кількох істотних ознак предмета. Цей метод використовувався при аналізі складових зовнішньополітичної діяльності Туреччини, завдяки цьому методу автор дослідив найбільш значущі аспекти зовнішньополітичної діяльності на Кавказькому регіоні.

Метод періодизації полягає в поділі історичного процесу на певні періоди або етапи⁷⁴. Під час цього дослідження автор використав цей метод для аналізу динаміки змін зовнішньополітичної діяльності Туреччини. Зокрема, було проаналізовано нову концепцію зовнішньої політики Туреччини «Нуль проблем із сусідами», в офіційному тексті якої зазначено, що новий зовнішньополітичний курс здійснюється в рамках доктрини М.К. Ататюрка «Мир у країнах, мир у всьому світі». Порівнюючи позиції зовнішньополітичних стратегій за різні роки, застосовуючи метод періодизації, автору вдалося розділити зовнішньополітичні пріоритети Туреччини на періоди. У підсумку виявилось, що з 2016 р. зовнішньополітичної діяльності Туреччини вийшли на новий рівень.

Ретроспективний метод служить методом реконструкції раніше невідомих деталей і деяких суспільних явищ. За допомогою цього методу автору вдалося дослідити динаміку зовнішньополітичної активності Туреччини на Кавказькому регіоні. Зокрема, досліджував процес зміни інструментарію дипломатичної діяльності. Цей метод тісно перетинається з методом періодизації. Автору вдалося виявити певну залежність між розвитком інформаційних технологій та їх залученням до зовнішньополітичних інструментів, за допомогою яких Туреччина зміцнює

⁷³ Ibidem.

⁷⁴ Яруллин Р.Р., Латыпов А.А. Периодизация как научный метод упорядочения исторического процесса // Вестник Оренбургского государственного университета. 2007. № 3. С. 69-75.

свій імідж на світовій арені.

Контент-аналіз – це метод вивчення текстів у широкому розумінні (документів, відео-, аудіоматеріалів, зображень)⁷⁵. Цей метод є провідним у дослідженні змісту повідомлень ЗМІ, записів на сайтах соціальних мереж, відповідей на відкриті опитування тощо. Під час дослідження зовнішньополітичної діяльності Туреччини автор аналізував різноманітні офіційні документи, публікації в ЗМІ, та особистих профілів державних діячів у соціальній мережі Twitter, це дозволило об'єктивно та широко дослідити дану тему, зокрема автор зробив висновки щодо принципів використання засобів масової інформації ЗМІ у зовнішньополітичній діяльності Туреччини, також автор звернув увагу до широкої присутності публічних діячів у соціальних мережах, що свідчить про важливість їх використання для зміцнення міжнародних позицій Туреччини.

За допомогою описового методу проведено обробку інформації, на основі якої побудовано певні теоретичні основи. Цей метод використовувався при дослідженні зовнішньополітичної діяльності Туреччини на Кавказькому регіоні.

Метод групування полягає в розподілі загальних відомостей про об'єкт дослідження на умовні групи для їх більш детальної обробки, зокрема отримана інформація про цей об'єкт дослідження була поділена за географічними, часовими та цільовими ознаками, що дало змогу більш ретельно опрацювати матеріал дослідження⁷⁶.

Тому, досліджуючи зовнішньополітичної діяльності Туреччини на Кавказькому регіоні, автор використав загальнонаукові та конкретнонаукові принципи та підходи, що дало змогу детально та всебічно дослідити цю тему. Зокрема, при написанні робіт використано такі інформаційний, порівняльний, інституціональний, комплексний та аксіологічний підходи, а також принципи об'єктивності, конкретності, системності та термінологічні

⁷⁵ Семенова А.В., Корсунская М.В. Контент-анализ СМИ: проблемы и опыт применения. Москва: Институт социологии РАН, 2010. С. 10.

⁷⁶ Гнатюк Н.О., Городецька О.В. Загальнонаукові методи дослідження... С. 98.

принципи. Ці принципи слугують методологічною основою авторського дослідження. Автор використовував загальнонаукові методи, зокрема: аналіз, синтез, індукцію та дедукцію, абстрагування, опис та групування. Необхідність використання саме цих методів зумовлена спробою автора детально та всебічно дослідити зовнішньополітичної діяльності Туреччини.

РОЗДІЛ II

АЗЕРБАЙДЖАНСЬКО-ТУРЕЦЬКІ ВІДНОСИНИ

2.1. Нормативно-правові основи двосторонніх відносин

Азербайджан, який володіє вигідною, геостратегічно важливою позицією на стику Європи та Азії, зберігаючи у всіх сферах суспільно-політичного та духовно-культурного життя властиві йому особливості, увібравши в себе утворені з синтезу цінності Заходу і Сходу, обрав лінію інтеграції в світове співтовариство. Нинішнє міжнародне становище Азербайджану унеможливорює відкрите надання переваги якомусь полюсу або напрямку, обумовлює проведення збалансованого і виваженого політичного курсу, так як створилася в світі до кінця ХХ ст. різка конкуренцію геостратегічних інтересів, економічна і військово-політична ситуація створюють для суверенітету ще відносно слабких країн численні проблеми в області проведення самостійної зовнішньої політики. В числі зовнішньополітичних пріоритетів Азербайджану важливе місце займає інтеграція (в економічній, політичній, соціальній, культурній сферах) в систему європейської спільноти, де представлені західні країни, а також в глобальний світовий політичний простір.

У пункті 4.1.2 «Концепції національної безпеки Азербайджанської Республіки» зазначається, що Азербайджанська Республіка переслідує стратегічну мету інтеграції до європейських та євроатлантичних політичних, економічних структур, структур безпеки і інших структур⁷⁷. На належному рівні представляючи Заходу свою важливу геополітичну позицію в євразійському просторі і багаті енергоресурси, Азербайджан може і повинен зберегти за собою статус держави-лідера Південного Кавказу. Азербайджан

⁷⁷ Концепция национальной безопасности Азербайджанской Республики // Газета Азербайджан. 2007. № 112 (24 мая). URL: <http://eurasian-defence.ru/?q=node/30535>

бере активну участь в транснаціональній світовій політиці. Всі події, що відбуваються і розвиваються в системі міжнародних відносин тенденції безпосередньо впливають на внутрішнє і зовнішнє становище країни.

У зовнішній політиці Азербайджану важливе місце займає робота по систематизації і реалізації регіональних інтересів. Наприклад, поряд з врегулюванням вірмено-азербайджанського, нагірно-карабахського конфліктів, Азербайджан повинен вирішити і такі завдання: визначити загальну точку в пересічних і стикаються інтереси з Іраном, Росією і Туркменістаном і поліпшити з ними відносини, продовжити розвиток союзницьких зв'язків з Туреччиною, Україною, Грузією та іншими країнами регіону, чий стратегічні інтереси збігаються з Азербайджаном, докласти разом з союзниками зусилля до визначення статусу Каспійського моря, реалізації енергетичних транспортно-комунікаційних проектів TRASEKA, Схід-Захід. Крім того, виключно продуманої і збалансованої політики вимагають від Азербайджану завоювання гідного місця в міжнародній і регіональній інтеграції, що здійснюється в євразійському просторі, досягнення максимального захисту і забезпечення національних інтересів країни. У цьому регіоні дуже складна і суперечлива система відносин з СНД на чолі з Росією, з ОВК на чолі з Іраном, з Об'єднанням тюркомовних держав під егідою Туреччини, окремо з Європейським Союзом, Китаєм, США та іншими країнами-учасниками. Все це в зовнішніх відносинах Азербайджану висуває на перший план в якості особливого пріоритету проведення збалансованої регіональної політики. Збалансована регіональна політика може стати найважливішим гарантом для сьогоденної безпеки і майбутньої незалежності країни⁷⁸.

Азербайджанська Республіка спільно з НАТО працює над усуненням нестабільності, конфліктів і загроз в європейському та євроатлантичному просторі і має намір розділити тягар побудови єдиної системи безпеки в Європі та регіоні, в якому вона розташована, без географічної і політичної

⁷⁸ Зінько І., Байковський П. Сучасні позиції Азербайджану у міжнародних організаціях // Вісник Львівського університету. 2015. № 37. С. 50-59.

дискримінації, суперечить принципу неподільності безпеки. Азербайджанська Республіка використовує в повному обсязі кошти можливого партнерства з НАТО в рамках Програми «Партнерство заради миру». Азербайджанська Республіка намагається стабілізувати ситуацію в складних районах. Азербайджанські миротворці беруть участь в миротворчих операціях, що проводяться під керівництвом НАТО в сербському районі Косово і Афганістані, в забезпеченні в складі міжнародної коаліції безпеки в Іраку.

Діяльність Азербайджанської Республіки з 1994 р. в рамках програми НАТО «Співпраця заради миру» створила важливу основу для розвитку його відносин з провідними країнами світу. В кінці вересня 1998 р. Генеральний секретар НАТО Х.Солана в інтерв'ю, яке він дав напередодні візиту в Азербайджан, зауважив, що «Кавказький регіон – це регіон, де НАТО має прямі інтереси»⁷⁹. Азербайджанська Республіка, яка виступає з позицій необхідності більш тісної інтеграції в європейський простір, налагодила багаторівневі взаємини з Європейським Союзом. Відносини Азербайджанської Республіки з Європейським Союзом розвиваються в рамках «Технічної підтримки країнам СНД» (TACIS), «Транспортного коридору Європа-Кавказ-Азія» (TRACECA) та інших програм. У 1999 р. в силу вступила Угода про Партнерство та Співробітництво між Азербайджанською Республікою і Європейським Союзом створює сприятливі рамки для надання сприяння політичному діалогу, розвитку демократії, а також економічного співробітництва і капіталовкладень.

Вступ Азербайджанської Республіки в 2004 р. в «Політику Нового Сусідства» Європейського Союзу і здійснення прийнятого в рамках даної політики в 2006 році Плану діяльності Союзу Азербайджан-Європа створили ґрунт для переходу на якісно новий рівень розвитку політичного діалогу та співробітництва в сфері політичних, економічних та інституційних реформ. Підписаний у 2006 р. між Азербайджанською Республікою та Європейським

⁷⁹ Гасанов А.К. Современные международные отношения и внешняя политика Азербайджана. Баку: «Шерг-Герб», 2007. С. 634.

Союзом Меморандум про Взаєморозуміння «Про стратегічне партнерство в енергетичній сфері» вніс свій внесок в забезпечення багаторівневих джерел енергії та транспортних шляхів країн-членів Європейського Союзу, розвиток і модернізацію енергетичної інфраструктури Азербайджанської Республіки, раціональне використання енергетичних ресурсів і невичерпне джерело енергії.

Співпраця Азербайджанської Республіки з ОБСЄ з точки зору ролі, яку вона відіграє у вирішенні вірмено-азербайджанського конфлікту, займає у зовнішній політиці особливе значення. Крім цього Азербайджанська Республіка співпрацює з ОБСЄ та в інших сферах. Будучи складовою частиною ісламського світу, Азербайджанська Республіка приділяє особливу увагу діяльності Організації Ісламської Конференції (ОІК). Ставши членом ОВК у 1991 р., Азербайджанська Республіка перетворилася на активного учасника в рамках даної організації. ОВК є першою міжнародною організацією, яка визнала і засудила Вірменію як агресора. Ясна і справедлива позиція ОВК з цього питання, який має життєво важливе значення для Азербайджану, створила сприятливу основу для розвитку відносин Азербайджанської Республіки з цією організацією по зростаючій лінії. Азербайджанська Республіка, грає роль міжцивілізаційного моста, вбираючи в себе культуру Сходу і Заходу, продовжує вносити свій вклад в діалог між державами і народами. Азербайджанська Республіка зацікавлена в збереженні відносин співпраці в рамках Співдружності Незалежних Держав (СНД), розвитку на двосторонній основі відносин з країнами СНД в економічній, політичній, правовій та гуманітарній сферах⁸⁰.

За словами колишнього конгресмена Дена Берторна Азербайджан є єдиною державою в світі, що межує одночасно з Росією і Іраном. Ніякий зовнішній тиск в регіоні, де існують неоімперіалістичні тенденції і теократична проліферація, до сих пір не змогло відвернути впевнений Азербайджан від Заходу, підкреслює автор. Азербайджан цінний і

⁸⁰ Мамедов З.В. Совершенствование концептуальных подходов к формированию внешней политики Азербайджана // Молодой ученый. 2013. № 8. С. 328-330.

перевірений союзник Сполучених Штатів. «Від співпраці з контртероризму і нерозповсюдження зброї масового ураження до партнерства в стабілізуючих силах в Афганістані, Азербайджан довів своє місце надійного друга Америки», підкреслює Ден Бертон⁸¹.

У питанні з Іраном Азербайджану протягом усіх 2000-х рр. вдається балансувати між двома полюсами: бажанням США отримати постійну присутність на кордоні з Іраном і відповідною реакцією Ірану, що просуває на території Азербайджану свої культурні та релігійні програми. На практиці це досить складно. Азербайджанці на власному досвіді знають, яким складним, але в той же час необхідним партнером є Тегеран. Через територію Ірану проходить основа наземного зв'язку з Нахичевані. Азербайджанський бізнес активно торгує з іранськими партнерами. Іранці зацікавлені в імпорті азербайджанського газу і розширення транспортних комунікацій на кордоні. Однак при цьому відомі інциденти в азербайджанському секторі Каспію. Баку очевидно, що Іран не настільки однозначна в своїй позиції з карабаського конфлікту. Іранські організації ведуть активну пропаганду на півдні Азербайджану. Багато разів іранські політики своїми висловлюваннями ставили азербайджанську владу перед необхідністю жорстких відповідних коментарів. Успішне співробітництво Азербайджану з США і, а ще більше з Ізраїлем, періодично піднімає в тегеранських

Успішне співробітництво Азербайджану з США і, а ще більше з Ізраїлем, періодично піднімає в тегеранських ЗМІ антиазербайджанську хвилю. За словами відомого політолога С. Маркедонова⁸², Пострадянський Азербайджан зумів довести, що не є слабкою і залежною геополітичної субстанцією; він грає ключову роль на Південному Кавказі та Близькому Сході. Це, мабуть, єдиний в СНД приклад держави з успішно диверсифікованої зовнішньою політикою.

Таким чином, в зовнішній політиці Азербайджану важливе місце займає

⁸¹ Бертон Д. О том как мы рискуем подвести особого партнера на Кавказе // Newstimes Analitical Information. URL: <http://newstimes.az/ru/views/1869/>

⁸² Маркедонов С. Азербайджан: «без друзей и без врагов». // Россия в глобальной политике. 2007. № 4 С. 147-153.

відстоювання регіональних інтересів. Крім того, від Азербайджану вимагають виключно завоювання гідного місця в міжнародній і регіональній інтеграції, що здійснюється в євразійському просторі, досягнення максимального захисту і забезпечення національних інтересів країни. Надалі доречно проаналізувати важливість Туреччини для Азербайджану.

Аналіз відносин Турецької Республіки та Азербайджанської Республіки є досить актуальним. Прийнято вважати ці країни союзниками в багатьох зовнішньополітичних питаннях. Помітне зростання турецького авторитету як на глобальному, так і регіональному рівні формує баланс сил на Близькому Сході і світовій геополітичній арені. Азербайджан з радянської республіки перетворився в європейську державу Південного Кавказу, надійного стратегічного партнера, готового до діалогу. Цей образ, можливо, був створений з допомоги дій Туреччини.

Співпраця Азербайджану з Туреччиною має глибокі давні історичні корені. ідентичну мову, релігію, культуру, схожі звичаї, традиції, менталітет, що сприяє зближенню країн і зміцненню зовнішньоекономічних зв'язків, в тому числі і області експортно-імпортних операцій.

Азербайджан відіграє для Туреччини важливу роль посередника, як на Кавказі, так і в усьому Каспійському регіоні, проте безсумнівно, що в зміцненні зв'язків між цими двома країнами зацікавлені обидві сторони

Туреччина є першою державою, що визнала незалежність суверенної Азербайджанської Республіки 9 листопада 1991 р., залишаючись і на сьогоднішній день стратегічним партнером Азербайджану в світовій політиці, державою, на постійній основі надають Азербайджану всебічну підтримку.

Азербайджан – головний партнер Туреччини, як на Південному Кавказі, так і в усій зоні тюркського мовного простору. На державному рівні між Азербайджаном і Туреччиною підписано безліч різних угод, в тому числі «Договір про дружбу і партнерство» (1995 рік) і «Декларація про стратегічне співробітництво» (1997 рік). На сьогоднішній день правова основа

двосторонніх торгово-економічних відносин Туреччини та Азербайджану складається з більш, ніж 40 документів, спрямованих на розширення економічного партнерства, основними з яких є «Угоду про розвиток економічного і технічного співробітництва» (1992 рік), «Угода про взаємне заохочення і захист інвестицій» (1994 рік).

«Двосторонні економічні зв'язки між Азербайджаном і Туреччиною за останні 30 років досягли високої якості і динаміки, яка могла б бути прикладом і моделлю для інших сусідніх держав. У взаєминах між Азербайджаном і Туреччиною, як і в перші роки незалежності, за останні роки так само були здійснені цікаві нововведення. В результаті політичної жорсткості і сприянню голови держави політичні та економічні зв'язки між Азербайджаном і Туреччиною, розвиваючись, досягли рівня стратегічної співпраці. Здійснені в життя в області енергетики нафтові і газові проекти Баку-Тбілісі-Джейхан і Баку-Тбілісі-Ерзурум грають важливу роль енергетичної безпеки не тільки для нашої держави, а й для країн Європи. Втілювати в даний час в життя залізничний проект Баку-Тбілісі-Карс об'єднає не тільки Туреччину і Азербайджан, але також Європу і Азію. Підписання у вересні 2011 р. Спільної Декларації про «Освіті Ради Стратегічного співробітництва на Високому Рівні між Азербайджанською Республікою і Турецькою Республіками «підвищило взаємини між братніми республіками ще на один щабель. А підписані у 2012 р. в рамках проекту TANAP угоди стали початком нової стадії у розвитку економічного співробітництва⁸³.

На даний час в Азербайджані фірм на основі турецького фінансування 1106, а в Туреччині діє близько 1000 азербайджанських фірм. Основна риса, яка відрізняє турецькі фірми від фірм інших іноземних держав, те, що вони діють можна сказати у всіх економічних секторах. У розвитку не нафтового сектора турецькі фірми відіграють особливу роль. Позиції турецьких фірм досить сильні у будівельному й обслуговуючому, в сільськогосподарському і

⁸³ Исмаилова Л.Г. Азербайджано-турецкое сотрудничество и основные направления его совершенствования // Международные отношения. 2017. № 39. С. 145-161.

харчовому, банківському та страховому, текстильному секторах і в легкій промисловості.

Той факт, що місцеві Азербайджанські фірми широко залучають в систему управління менеджерів з Туреччини також, дає позитивний внесок в розвиток соціально-економічних відносин між нашими країнами. Одна з найважливіших тенденцій складається з того, що Азербайджан головним чином в особі Державної Нафтової Компанії (ARDNŞ-SOCAR) вкладає в Туреччині інвестиції розміром в мільярди доларів США.

В результаті цілеспрямованої економічної політики двох дружніх країн підписано ряд угод в напрямку подальшого розвитку інвестиційних і торгових зв'язків, також тривалої швидкістю були розвинені економічні зв'язку. Важливу роль у побудові юридичної бази зіграли складові юридичні рамки економічних відносин між Азербайджаном і Туреччиною та підписані в 1992 р. «Угода про торгово-економічне співробітництво Азербайджану та Туреччини», в 1994 р. «Угода про сприяння і захисту взаємних інвестицій Азербайджану і Туреччини», в 1997 р. «Угода про запобігання справляння подвійних податків». На основі підписаного в 2007 р. план про «Програмному і виконавчому довгострокового економічного співробітництва між Азербайджанською і Турецької Республіками» сторони визначили 8 пріоритетних зон економічного співробітництва. Серед них: торгівля, вільна економічна зона, промисловість, енергетика, транспорт, зв'язок, туризм і сільське господарство.

Треба відзначити, що в останні роки в рамках того, що Азербайджан є, членом всесвітньої організації торгівлі, співпраця з Туреччиною успішно триває. Так серед співавторів нового митного кодексу є турецькі експерти. Цей документ має на увазі вдосконалення митної системи та застосованих режимів країни.

Незважаючи на те що взаємний торговий оборот і вкладення інвестицій між Азербайджаном і Туреччиною збільшується в обов'язковому порядку, не відбивається повний потенціал економічного співробітництва, особливо

після глобальної економічної кризи в період більш безпечного розсіювання ринків. Повинні, широко обговорюватись проблеми, пов'язані, з двосторонніми торговими та інвестиційними зв'язками і пов'язані також до національних законодавств, вимог митних і податкових структур. Поряд з взаємним співробітництвом також важливе рішення проблем в сфері промисловості і сільського господарства і не повним визначення інших кластерів. Важливо поширення в економічно активних регіонах Туреччини інвестиційних можливостей Азербайджану і в той же час проведення даної роботи і в Азербайджані. Чи не постійність в країні існуючих процесів ліцензування, перевірок по приватному господарству і труднощі, що виникають з цієї причини, а також те, що працівники, які приїжджають з Туреччини не мають медичного страхування, є проблемами. Рівень економічної інтеграції двох країн також не відповідає потенціалом⁸⁴.

Туреччина є найважливішим партнером Азербайджану у військовій сфері. У 2003 р. уряди двох країн домовилися про підготовку кадрів, матеріальної та технічної допомоги збройними силами Турецької Республіки Державної прикордонній службі Азербайджану⁸⁵. Збройні сили Туреччини в різних сферах тісно співпрацюють з Національною армією Азербайджану. турецькі інструктори навчають азербайджанських військових на кордоні з Нагірним Карабахом.

Спільні навчання Туреччини, Грузії та Азербайджану в 2017 р., за словами грузинського міністра оборони Тіни Хідашелі, не спрямовані проти «Дружньої Вірменії»⁸⁶.

Перші роки правління Партія справедливості та розвитку в Туреччині створили образ держави, націленого на реалізацію свого інтелектуального, дипломатичного та ресурсного потенціалу⁸⁷.

⁸⁴ Абдуллаева Х. Азербайджан и Турция – торгово-экономические отношения: достижения и перспективы // Экономические науки. 2011. № 16. С. 68-72. URL: <http://dspace.nbu.gov.ua/bitstream/handle/123456789/92869/16-Abdullaeva.pdf?sequence=1>

⁸⁵ Öztarsu M.F. Military Relations of Turkey and Azerbaijan // Strategic Outlook. 2011. Vol. 1. P. 2-4.

⁸⁶ Фельгенгауэр П. Азербайджан ищет союзников // Новая газета. 2016. № 52. 18 мая. С. 5.

⁸⁷ Аватков В.А., Кочкин М.С. Основные направления кризиса во внутренней и внешней политике Турецкой Республики // Вестник МГИМО. 2016. № 2 (47). С. 7-14.

Великих успіхів Туреччина і Азербайджан досягли в енергетичному співробітництві. У 2007 р був відкритий газопровід Баку-Тбілісі-Ерзерум. Європейський союз в пошуку доступу до ринків країн Близького Сходу і Центральної Азії змушений діяти через посередника, підтримуючи його лідерство в регіоні⁸⁸. Туреччина прагне стати «четвертою газовою артерією» Євросоюзу, про це говорить її участь в проектах, передбачають газовий транзит через Туреччину – TANAP, TAP, AGRI (Азербайджано-грузинсько-румунський проект з транспортування зрідженого газу).

«Енергетична дипломатія» Туреччини домоглася укладення договорів і реалізації великих підприємств. Можливість Анкари реекспортувати азербайджанський газ в Європу зміцнює позиції Туреччини в її відношенні з ЄС⁸⁹. З метою збільшення своїх доходів і недопущення монополії «Газпрому» на ринку газу прикаспійські країни бажають брати участь в різних трубопровідних проектах. У числі цих країн Азербайджан, недавно уклав з Туреччиною нову угоду щодо поставок азербайджанського природного газу як для її особистого користування, так і для забезпечення транзиту в Європу.

Таким чином, Азербайджан встановив з Туреччиною важливі зв'язки, які відіграють вагомим значення для проведення міжнародної політики. Надалі доречно розглянути особливості впливу доктрини неоосмалізму і пантюркізму на двосторонні відносини.

Після розпаду Радянського Союзу пантюркізм отримав черговий імпульс у зв'язку з виникненням нових незалежних тюркських держав – Азербайджану, Казахстану, Киргизії, Узбекистану і Туркменістану. Туреччина однією з перших визнала їх і приступила до вибудовування особливих зв'язків, лише поступово усвідомивши, що сьогодні неможливо вибудувати відносини з тюрками за принципом «старшебратства». В кінцевому підсумку вона перейшла до неопантюркістської стратегії. Посилюється тенденція з використання

⁸⁸ Родионов О.В., Рыжов И.В. К вопросу о противоречиях Турции и стран исламского мира // Вестник Нижегородского университета им. Н.И. Лобачевского. 2012. № 2 (1). С. 319-326.

⁸⁹ Оздемир В., Гулиев И.А. Энергетическая дипломатия Турции // Вестник МГИМО. 2016. № 2 (47). С. 101-110.

З початку 90-х рр. ХХ ст. Туреччина навмисно збирає блок тюркомовних країн під своїм началом. Ця політика пантюркізму реанімувалась після зникнення загрози з боку СРСР з огляду на його розпаду і ослаблення позицій Іраку зважаючи розгрому його армії в ході війни у Перській затоці. США позитивно сприйняли появу подібного руху, бажаючи використати «турецька щит» проти іранського ісламського фундаменталізму, який турбує Штати з моменту повалення шаха і революції в Ірані в 1979 р.⁹⁰ Поряд з пантюркізмом з'явився неоосманізму, концепція повернення великого османського минулого з урахуванням сучасних реалій.

Партія справедливості та розвитку вибрала стратегію, спрямовану на досягнення конкретних результатів. Проведення законодавчих і економічних реформ обмежило владу військової еліти (не дивлячись на постійні спроби військових влаштувати переворот в державі) і стабілізувало економіку країни, що дозволило зміцнити позиції партії на внутрішньополітичній арені. Зовнішньополітичний курс Туреччини також зазнав значних змін.

Зайняв в епоху правління Партії справедливості та розвитку пост міністра закордонних справ, а потім і прем'єр-міністра Ахмет Давутоглу вважав, що Туреччина, спадкоємиця Оттоманської імперії, повинна «повернути собі ісламську ідентичність і чільні позиції на міжнародній арені». Ці ідеї відповідали бажанням ісламістів повернути Туреччину в лоно ісламських країн⁹¹.

Відмова просувати американські інтереси в регіоні з метою здійснення своєї регіональної стратегії став першим кроком реалізації нового курсу турецької зовнішньої політики. Турецький парламент не побажав відкрити північний фронт для наступу на Ірак з території Туреччини.

Неопантюркізм в своєму зовнішньополітичному варіанті має на меті перетворити Туреччину в збирача етнічно споріднених держав і народів, а також дати країні статус регіональної держави в новому геополітичному

⁹⁰ Надеин-Раевский В.А. Восточный вектор политики Турции // Азия и Африка в современной мировой политике: сб. ст. / отв. ред. Д.Б. Малышева, А.А. Рогожин. Москва: ИМЭМО РАН, 2012. С. 163-164.

⁹¹ Маврина Ю.В. Концепция Давутоглу и ее влияние на внешнюю политику Турции (2001-2011 гг.): дис.... канд. ист. наук. Саратов, 2014. С. 50.

просторі.

Домінуючою повинна бути орієнтація Туреччини на Кавказ і Центральну Азію, це нащадки Османів повинні грати «головну економічну і політичну роль всередині групи тюркських держав»⁹². Інтеграція в різних областях з тюркськими країнами Кавказько-Каспійського регіону дозволяє Туреччині отримувати нові джерела сировини і ринки збуту своєї промислової продукції, забезпечує країну дешевою робочою силою і створює сприятливі умови для культурного взаємодії: розвиток єдиної тюркської літератури і історії, спільної ідеології і політики. Спочатку тюркомовні держави Кавказько-Центральноазіатського регіону позитивно сприйняли турецьку ініціативу, сподіваючись збудувати партнерські відносини з Заходом через Турецьку республіку. Але обидві сторони швидко розчарувалися. Без єдиної ідентичності серед тюркомовних народів на пострадянському просторі країни не змогли виробити єдину позицію з питань регіону. А нові держави, тільки що отримали незалежність, були зацікавлені в самостійності проведеної власної політики і не бажали знову опинитися в тіні великого лідера.

Непридатний для зовнішньополітичної експансії турків, неопантюркізм все ж виявився надійною ідеологічною основою для встановлення тісних контактів і культурної взаємодії. Ідеологія пантюркізму передбачає в культурноязыковом аспекті сформувати моноетнічний простір тюрків (можливо, пантюркської організації), затвердити єдину культуру і мову, поширити геополітичний і геокультурний вплив на тюркомовні території і стимулювати інтеграційні процеси в тюркському світі.

Туреччина виступає ініціатором проведення загальнотюркських заходів. В Анталії після довгої перерви у вересні 2006 р. пройшов десятий з'їзд тюркомовних держав і народів під головуванням міністра Туреччини Бешира Алат і під патронажем прем'єр-міністра Реджепа Тайіпа Ердогана. У роботі з'їзду, крім пострадянських республік та інших тюркських народів світу,

⁹² Бурашнікова А.Б. Неопантюркізм и неоосманизм во внешней политике Турции // Известия Саратовского ун-та. Серия: История. Международные отношения. 2013. Т. 13. Вып. 2. С. 65-69.

прийняли участь делегати з російських регіонів.

Азербайджан завжди грав для Туреччини на Кавказі в Середній Азії та Каспійському регіоні ключову роль посередника в забезпеченні зв'язку з іншими, в основному тюркоязычними країнами. Туреччина для Азербайджану – це «союзник і опора на міжнародній арені». 16 серпня 2010 р. дві держави підписали Договір про стратегічне партнерство і взаємну допомогу⁹³. Договір між Туреччиною і Азербайджанською республікою 2010 р. був створений на противагу підписання угод Росії з Вірменією, загострилася боротьба за Кавказький регіон⁹⁴.

Вступ Азербайджану до Руху неприєднання в травні 2011 р. пояснюється тиском на нього Заходу за отримання вуглеводнів на більш вигідних умовах. В іншому випадку могла активізуватися азербайджанська опозиція, придушення якої владою спричинило б звинувачення Європою в недемократичних діях з висновками, зробленими після цього санкціями щодо Баку, і Азербайджану в такому випадку створили б авторитет другого «Неслухняного» Ірану. Відразу нагадали про нереалізований проект «Nabucco», згоду на участь в якому може ускладнити відносини Баку з Москвою⁹⁵.

Азербайджан активно проводить політику заходу будь-якої терористичної погрози на своїй території і прагне до зміцнення антитерористичного співпраці з Росією, Грузією і Туреччиною⁹⁶.

Однозначною була реакція влади Азербайджану на спробу військового перевороту в Туреччині 15-16 липня 2016 р. Президент І. Алієв у телефонній розмові з Р.Т. Ердоганом засудив дії путчистів і висловив співчуття сім'ям загиблих⁹⁷.

⁹³ Ibid. С. 158.

⁹⁴ Гайдаєва Ю.Ю. Внешнеполитическая конкуренция в регионе Южного Кавказа // Вестник Нижегородского университета им. Н.И. Лобачевского. 2013. № 4. С. 326-330.

⁹⁵ Перстретцов А.Р., Багиров И.М. Азербайджано-турецкие отношения: достижения и проблемы // Исторические науки и археология. 2017. № 4. С. 210-221.

⁹⁶ Харитоновна Д.В. Геополитическая роль Азербайджанской республики в новых условиях // Конфронтация между Западом и Россией: с кем вы, страны Азии и Африки? / под ред. А.М. Хазанова / Ин-т востоковедения РАН, Центр стратегической конъюнктуры. Москва: ИВ РАН, 2016. С. 107-112.

⁹⁷ Ильхам Алиев: Азербайджан рядом с народом и государством Турции // Musavat. 2016. 18 июля. URL: http://musavat.com/news/strana/ilkham-aliev-azerbaydzhanryadom-s-narodom-i-qosudarstvom-turchii_363920.html

Азербайджан, перебуваючи на стику економічних і геополітичних інтересів Туреччини та Росії, вміло лавірує між ними. Спроби Анкари зробити з Азербайджанської республіки свій каспійський форпост не увінчалися успіхом. Неопантюркістська ідея турецької сторони поки мало результативна. Туреччина змушена бачити в цій країні рівного партнера, тому що дуже залежна від енергетичних ресурсів Азербайджану і власної репутації держави, здійснює транзит цих ресурсів до Європи. невизнання Азербайджаном турецького геноциду вірмен у 1915 р. також є важливою частиною політичної гри, де Азербайджан складається у дружніх відносинах з Туреччиною, а народи двох країн є братами.

Таким чином, Баку потребує підтримки Туреччини в питанні остаточного врегулювання нагірно-карабаського конфлікту з Вірменією, а також у включенні Азербайджану до світової економіки. Незважаючи на окремі проблемні ситуації, дві держави необхідні один одному, і їх відносини найближчим часом не похолодають, а скоріше навпаки – лише зміцняться.

2.2. «Безкоштовний» чинник у двосторонніх відносинах

Карабах – одна з найдавніших історичних областей на Південному Кавказі. Назва Карабаху, походить від тюркських слів «гара» (чорний) і «баг» (сад). Слово «Карабах» згадувалося ще в початкових джерелах 1300 років тому (з VII століття). На початку «Карабах» як історико-географічне поняття позначало конкретне простір, згодом же було віднесено до великої географічної території Азербайджану.

У другій половині 1980-х років в СРСР під гаслом перебудови стався ряд змін. Вірменія за допомогою сильної вірменської діаспори за кордоном, використовуючи гласність і демократизацію, знову висунула територіальні претензії на нагірно-карабаського регіон Азербайджану. На початку подій 1988 р. вірменські політики, намагаючись максимально загострити обстановку і схилити громадську думку на свою сторону по плану приєднання Нагірного Карабаху до Вірменії, почали організовувати масові

мітинги і тривалі страйки під приводом економічної відсталості регіону. Якщо звернутися до цифр, які характеризують ситуацію в автономній області до початку 1988 р., з'ясовується, що показники низки сфер соціально-економічного розвитку НКАО були вище, ніж в інших регіонах Азербайджану і в Вірменії⁹⁸. Але згідно з усіма цими подіями, які показали, що твердження про соціально-економічної відсталості НКАО були лише приводом.

На початку 1992 р. збройні сили Вірменії взяли під контроль в нагірній частині Карабаху останні населені пункти, де проживали азербайджанці. В ніч з 25 на 26 лютого 1992 р. напали на місто Ходжали і вбили близько тисячі мирних жителів. За короткий час після захоплення Ходжали Карабах опинився під контролем Вірменії.

Це погіршувало відносини між Вірменією і Туреччиною, які носили особливо напружений характер. Неможливо було виключати ймовірність, що Туреччина все-таки піде на військове втручання в Нагірно-Карабаський конфлікт. Після деяких важливих перемог вірменських військ, у вересні 1993 р. Туреччина на кордоні з Вірменією сконцентрувала п'ятдесятитисячну війська. Під час одного з своїх інтерв'ю прем'єр Туреччини Т. Чілер заявив, що він піде в парламент Туреччини і оголосить війну проти Вірменії, якщо вірмени доторкнуться до Нахічевані⁹⁹.

Про можливе вторгнення Туреччини у Вірменію попереджав посол Греції у Вірменії Л. Хризантопулос. Він зазначив, що на початку жовтня 1993 р. користуючись парламентською кризою в Російській Федерації, Туреччина планувала напад на Вірменію і Грузію. 5 грудня вірменські війська були введені в бойову готовність, щоб протистояти можливій атаці з боку Туреччини. навіть була досягнута домовленість між організаторами перевороту в Росії і Турецьким керівництвом, згідно з яким, у разі удачі

⁹⁸ Аббасбейли А., Гасанов А. Азербайджан в системе международных и региональных организаций. Баку, 1999. С. 112.

⁹⁹ Bishku В.М. Turkey, Ethnicity, and Oil in the Caucasus // Journal of Third World Studies. 2001. Vol. 18, № 2. P. 3.

перевороту в Росії, Туреччина збиралася напасти на Вірменію¹⁰⁰. Як показав подальший розвиток подій, Туреччина так і не ризикнула вступити в війну з Вірменією, але при цьому всіляко допомагала Азербайджану. У роки війни Туреччина надала Азербайджану величезну військову і фінансову допомогу.

Тільки 1993 р. Туреччина офіційно надала Азербайджану кредит у сумі 30 млн. дол. для покупки зброї. Крім того, у 1992 р. замаскувавши під гуманітарною допомогою, Туреччина передала Азербайджану величезну кількість зброї, в тому числі 5 тисяч ракет «Стінгер», ракетні комплекси, міни і міномети¹⁰¹.

Таким чином, Туреччина неофіційно брала участь у війні проти вірменських військ і надавала величезну допомогу Азербайджану. Політика примусу Туреччини, хоч і перешкодила Вірменській стороні повністю сконцентруватися на війні з Азербайджаном і завдала величезної шкоди по економіці Вірменії, але не змогла серйозно перешкодити перемозі Вірменії над Азербайджаном. Можна констатувати, що в азербайджано-турецьких відносинах присутня певна доза взаємного розчарування, на тлі якого, вже після укладення угоди про припинення вогню, в травні 1994 р. у Бішкеку, за участю вірменської, азербайджанської та карабаської сторін, спостерігається деяке ослаблення жорсткої позиції Туреччини по відношенню до Вірменії, що виразилося у відкритті повітряного коридору між Стамбулом і Єреваном¹⁰².

За 7 років конфлікту, починаючи з лютого 1988 по квітень 1994 рр., Загинуло близько 11 000 азербайджанців і 6 500 вірмен, поранено близько 30 000 азербайджанців і більше 20 000 вірмен¹⁰³. До початку 1994 р. під контролем вірменської армії перебували територія колишнього НКАО, а також сім районів і частина прикордонних сил Азербайджану.

Починаючи з 1992 р. Нагірно-Карабаський конфлікт перетворився

¹⁰⁰ Демоян Г. Турция и Карабахский конфликт в конце XX – начале XXI веков. Историко-сравнительный анализ. Ереван, 2006. С. 123.

¹⁰¹ Gerçek. Haftalık Haber Dergisi. 1992. 14.06 (№ 1). S. 10.

¹⁰² Хачатрян Д.Г. Нагорно-карабахский конфликт сквозь призму отношений Армении и Турции // Постсоветские исследования. 2017. № 7. С. 222-233.

¹⁰³ Azerbaijan – OSCE. URL: http://www.azerbaijan.az/portal/WorldCommunity/InterOrg/interOrg_02_r.html

переважно у проблему міжнародного значення. 30 січня 1992 р. Азербайджанська Республіка стала членом Ради з Безпеки та Співробітництва в Європі (РБСЄ) і 8-10 липня того ж року на саміті РБСЄ в Гельсінкі підписала відповідні документи¹⁰⁴.

Після того, як Азербайджан став членом РБСЄ, відповідно до принципів даної організації, рішення Нагірно-Карабаського конфлікту виявилось в центрі уваги держав-учасників. 27-28 лютого на засіданні Комітету Вищих Посадових Осіб (КВПО) РБСЄ вперше були проведені обговорення з вірмено-азербайджанському конфлікту. У документі, де підтверджується приналежність Нагірного Карабаху Азербайджанській Республіці, знайшов своє відображення заклик до мирного врегулювання конфлікту за умови без зміни меж¹⁰⁵. 24 березня 1992 р. у першій додатковій зустрічі Ради Міністрів Закордонних Справ (РМЗС) РБСЄ було обговорено стан в Нагірному Карабасі. На зустрічі було прийнято рішення про скликання Мінської конференції з мирного врегулювання вірмено-азербайджанського конфлікту.

До 1997 р. змінилася позиція офіційного Єревану: прагматичний Л. Тер Петросян розумів, що без якнайшвидшого врегулювання карабахського конфлікту економіку Вірменії чекають важкі часи. Викладки вірменських економістів тільки підтверджували це. І тоді Л. Тер-Петросян приходив до висновку: «Якщо ми не вирішимо карабаське питання, це буде погано як для Вірменії, так і для Карабаху. Час працює проти нас»¹⁰⁶.

Внаслідок, Л. Тер-Петросян переглянув свої колишні погляди на статус Нагірного Карабаху, яких він дотримувався з самого початку конфлікту. Тепер він не виступав, як раніше, за об'єднання Нагірного Карабаху з Вірменією чи незалежність цієї області. Він став прихильником компромісу: Нагорний Карабах юридично залишається в складі Азербайджану, але отримує за це статус вище того, який мав до початку конфлікту.

¹⁰⁴ Ibidem.

¹⁰⁵ The Collection «Karabakh Yesterday, Today, Tomorrow». Baku, 2002. P. 20-21; Nagorno-Karabakh: Viewing the Conflict From the Ground. Europe Report N°166 – 14 September 2005: a report of the International crisis group. Tbilisi/Brussels, 2005. P. 3.

¹⁰⁶ Libaridyan J.G. This imperceptible «necessary formula» at «the necessary moment»: a historical analysis of the official peace process // The Chord. Limits of leaders' opportunities. London, 2005. P. 36.

Крім того, Азербайджан повинен був зняти блокаду транспортних комунікацій і відновити економічні відносини, а також надати надійні гарантії безпеки і дозволити Вірменії контролювати Лачинський коридор і мати право на захист статусу і території Нагірного Карабаху.

Л. Тер-Петросян зіткнувся з опозицією всередині свого оточення, поєданого навколо фігури Р. Кочаряна – колишнього лідера карабаських вірмен, що став з 20 березня 1997 р. прем'єр-міністром Вірменії, а пізніше президентом Вірменії. впевнений у своїй правоті, Л. Тер-Петросян 26 вересня 1997 р. на прес-конференції виступив в підтримку поетапного плану врегулювання конфлікту, відкрито вказавши, що світова спільнота ніколи не визнає незалежності Нагірного Карабаху або його об'єднання з Вірменією. У той же час подальше збереження статус-кво також неприпустимо.

Так, в історії сучасного карабаського конфлікту вдруге виникла можливість укладення миру. Однак, якщо у 1992 р. це не відбулося через Народного фронту Азербайджану, то тепер аналогічна переможна ейфорія, а також величезна кількість міфів в зв'язку з цим, на заваді вже вірменському суспільству тверезо поглянути на проблему. Воно було просто не готове до такого повороту подій, бо виходило з широко поширеного в суспільстві міфу-гасла: «Переможець ніколи не йде на поступку переможеним. Ми перемогли, і Азербайджан повинен визнати свою поразку».

Переговори тривали і в 2000-і роки. На початку липня 2005 р. вірменські й азербайджанські ЗМІ одночасно повідомили про деталі нового плану, названого «Поетапно-пакетним». Сенс його зводився до наступного: вірмени повертають Азербайджану 5 районів, куди поетапно і під захистом миротворчих сил повертаються їх азербайджанські жителі; відкриваються всі комунікації і кордони між Вірменією і Азербайджаном, а також між Вірменією і Туреччиною; після цього, через 10-15 років, в Нагірний Карабах проводиться референдум, який вирішить статус цієї області¹⁰⁷.

Позиції азербайджанської та вірменської сторін щодо мирного

¹⁰⁷ Мамедов З.В. Армяно-азербайджанские отношения и нагорно-карабахский конфликт // Международные отношения. 2005. № 4. С. 216-224.

врегулювання нагірно-карабаського конфлікту суперечать один одному. Вірменія не зацікавлена в зміні ситуації. Їй вигідно розтягувати процес мирного врегулювання, тим самим продовжуючи існування сьогоденного режиму. Намагаючись в односторонньому порядку домогтися відторгнення Нагірного Карабаху, Вірменія хоче зберегти контроль над районами і навколо нього.

На думку азербайджанської сторони, процес визначення будь-якого статусу має на увазі участь всього населення області, особливо азербайджанської та вірменської громад, в прямих, загальних і рівноправних виборах в обстановці взаємних конструктивних контактів з Азербайджанському урядом¹⁰⁸.

Процес нормалізації відносин між Вірменією і Туреччиною, як було зазначено, за весь період був супроводжений протестами і критикою і всередині вірменського і турецького суспільства, і з боку Азербайджану. Справа в тому, що в налагодженні вірмено-турецьких відносин Азербайджан бачив небезпеку для своїх інтересів і для своєї політики щодо Нагірного Карабаху. Баку боявся, що його політика блокади Вірменії створення комунікаційних та економічних труднощів для вірменів буде зруйнована, якщо вірмено-турецький кордон відкриється. Таким чином, Азербайджанська сторона втратила б важливий інструмент на переговорах щодо Нагірного Карабаху. Так, після візиту президента Туреччини в Єреван, в Туреччині лідер республіканської народної партії Деніз Байкал засудив цей візит, вважаючи його зрадою, і навіть публічно вибачився перед азербайджанцями. Уже в 2009 р., після підписання протоколів між Вірменією і Туреччиною, позиція Азербайджану стала більш жорсткою, і як показав подальший розвиток подій, саме азербайджанський, скоріше Нагірно-Карабаський фактор став головною перешкодою на шляху ратифікації Цюрихських протоколів. У зв'язку з протоколами, МЗС Азербайджану розповсюдив заяву, де було зазначено, що «Рішення Туреччини суперечить інтересам

¹⁰⁸ Mammadyarov E. Towards peace in the Nagorny Karabakh region of the Azerbaijan through reintegration and cooperation // Мир дипломатии. Баку, 2005. № 13. С. 73-84.

Азербайджану і не відповідає духу братських відносин між Азербайджаном і Туреччиною, побудовані на основі глибоких історичних коренів».

Азербайджан намагався використовувати і енергетичні важелі. Так, коли президент Вірменії на запрошення президента Туреччини здійснив візит до Туреччини, нафтова компанія Азербайджану підписала договір з Російським Газпромом. через два дні, після підписання Цюрихський протоколів, президент Азербайджану виступив з різкою критикою, засуджуючи політику Туреччини, також заявив про необхідність підвищення цін на газ, що експортується до Туреччини. Крім того, Алієв заявив, що якщо Туреччина продовжить свою політичну лінію, то вся азербайджанська нафта буде експортована в Росію. Втім, незабаром президент Азербайджану почав виконати свої обіцянки. спочатку подвоївши експорт газу в РФ, потім підписанням договору з Тегераном, про експорт газу в цю країну¹⁰⁹.

Щоб пом'якшити критику з боку Азербайджану, міністр закордонних справ Туреччини А. Давутоглу, відразу після підписання протоколів заявив, що «земля Азербайджану для нас свята як наша власна, і звільнення цієї землі від окупації – один з наших національних пріоритетних питань. Навіть якщо весь світ буде за, Туреччина не змінить свою позицію».

У грудні 2009 р. під час зустрічі з президентом США Барак Обама, прем'єр Туреччини Ердоган заявив: «Відносини між Вірменією і Азербайджаном мають важливе значення в контексті турецько-вірменських відносин. можу сказати, що вирішення карабаського конфлікту може стати хорошим поштовхом і мати позитивний вплив на загальний процес, тому що процес нормалізації відносин між Туреччиною і Вірменією пов'язаний з цим питанням».

Таким чином, ці сили граючи на тонкій зовнішньополітичній нитці, намагалися виграти для себе внутрішньополітичні дивіденди. Безумовно, ці витівки опозиції Туреччини і Азербайджанців зіграли свою негативну роль в процесі ратифікації вірмено-турецьких протоколів.

¹⁰⁹ Фельгенгауэр П. Азербайджан ищет союзников // Новая газета. 2016. № 52. С. 5-7.

Як показали подальші події, після невдалої спроби нормалізації відносин між Вірменією і Туреччиною, турецьке керівництво стало значно інтенсифікувати економічне співробітництво з Азербайджаном, таким чином, знову перейшовши на політику ізоляції Вірменії. Більш того, щодо конфлікту в Нагірному Карабасі, Турецька сторона почала дедалі активніше захищати позицію азербайджанців, а всякому загостренню в цьому напрямку було про-азербайджанська реакція турецького керівництва і безумовна підтримка Азербайджану. Так було під час провокації з боку Азербайджану в серпні 2014 р. Президент Туреччини Ердоган заявив тоді, що Туреччина підтримує, і буде підтримувати Азербайджан до кінця. Ще більш явну підтримку з боку турецького керівництва Азербайджан отримав під час чотириденної війни в квітні 2016 р.

Нові загострення карабаського конфлікту шляхом провокацій з боку Туреччини і зацікавленості в такому розвитку ситуації з боку Азербайджану не можна виключати. Цьому може сприяти можливе нове загострення російсько-турецьких відносин і політика президента Азербайджану, в умовах зміцнення в цій країні авторитарного режиму і на тлі переходу Вірменії з квітня 2017 р. до більш демократичної, парламентської форми державного правління.

Отже, багато що залежить від того, яким буде вплив Росії над Азербайджаном, і як будуть розвиватися геополітичні процеси на Близькому Сході. В той же час, поглиблення співпраці між Вірменією та Іраном може ще більше зміцнити позиції Вірменії в регіоні, стати приводом нової азербайджано-турецькому співпраці. Тим більше, що намічається і зближення позицій між цією країною і головним союзником Вірменії – Росією щодо багатьох регіональних і геополітичних питань.

2.3. Військова сфера і НАТО у відносинах Азербайджану і Туреччини

Датою початку глибоких партнерських відносин між Азербайджаном і

НАТО можна вважати 4 травня 1994 р., коли Баку підключився до натовської програми «Партнерство заради миру» (ПЗМ). Тодішній президент Азербайджану Гейдар Алієв, який підписав угоду про партнерство, в своїй заяві, зробленій з цієї нагоди, висловив надію на те, що альянс посприє молодому Азербайджанському державі в створенні тісних і багатосторонніх взаємин із західним світом і дозволить незабаром покласти край вірмено-азербайджанському конфлікту справедливим, мирним способом. У червні 1994 р. азербайджанська делегація вперше взяла участь в сесії НАТО.

Проте відносини між Азербайджаном і альянсом стали формуватися ще в березні 1992 р., після вступу цієї країни до Ради Північноатлантичного партнерства. З приходом до влади, в червні 1992 р., президент Азербайджану Абульфаз Ельчибей дав зрозуміти, що Баку в своїй зовнішній політиці віддаватиме перевагу відносинам з Вашингтоном і НАТО. Наступний глава Азербайджану Гейдар Алієв продовжив даний курс і став досить швидко і послідовно розвивати відносини з альянсом. Ця пронатовська позиція Баку була обумовлена тим, що після розпаду Радянського Союзу Азербайджан не отримав належної підтримки Росії в Нагірно-Карабаському конфлікті. Туреччина (член НАТО) навпроти, надавала Баку всіляку допомогу в карабаському питанні¹¹⁰.

Вперше про необхідність вступу Азербайджану в НАТО у грудні 1991 р. висловився тодішній міністр закордонних справ Гусейнага Садигов, і першим практичним кроком на шляху зближення Баку з альянсом можна вважати підписання, в січні 1992 р., президентом Аяз Муталлібовим договору про військове співробітництво з Туреччиною, державою членом НАТО. В рамках цього договору Анкара стала надавати значну допомогу Азербайджану в розвитку його збройних сил і вдосконаленні системи оборони і підготовки особового складу для всіх видів ВС.

На думку турецького дослідника Мехмета Фатіха Озтарсу, для того щоб Азербайджан перетворився у вагомого актора регіону, йому було необхідно

¹¹⁰ Ibid. С. 57

за посередництва Туреччини встановити нові відносини з Заходом в особі США і НАТО, наголошуючи на важливості укладення саме військових угод¹¹¹. Можна припустити, що в азербайджанській столиці Туреччини розглядали в якості своєрідного моста в процесі встановлення відносин з Північноатлантичним альянсом. С іншого боку, Вашингтону було вигідно, щоб один з ключових партнерів США по НАТО поступово розширював військові контакти з Баку в різних формах.

Не варто забувати, що в період карабаського конфлікту між Вірменією та Азербайджаном Турецьку Республіку часто дорікали в активному військовому сприянні азербайджанській стороні. На офіційному рівні турецьке керівництво постійно відмовлялося від цих звинувачень, проте дослідник Гайк Демоян, посилаючись на різні джерела, в тому числі на турецькі газети «Hurriyet» і «Milliyet» за 1992 р., наполягає на можливості здійснення такої допомоги¹¹². Безумовно, пряме втручання в карабахський конфлікт не було вигідно Анкарі і не могло бути підтримано США.

Г. Демоян вказує, що Туреччина досить акуратно діяла в цьому питанні, «Побоюючись фактів потрапляння трофейної зброї турецького виробництва вірменським силам», що було б підтверджено міжнародними спостерігачам¹¹³. Подібна ситуація викликала б широку критику Туреччини, яка не потрібна була турецької політичній еліті, яка мріяла на початку 1990-х років про утворення єдиної тюркської держави під зверхністю Анкари. Ситуація докорінно змінилася після підписання документів про припинення вогню в зоні карабаського конфлікту в 1994 р.

У наступні роки співпраця Азербайджану і НАТО інтенсифікується і виходить за рамки контактів Баку та Анкари. 23 квітня 1995 р. Гейдар Алієв вручив генеральному секретарю НАТО Хав'єра Солани «вірчі документ» про співпрацю між Азербайджаном і Північноатлантичним блоком. Більш

¹¹¹ Öztarsu M.F. Military Relations of Turkey and Azerbaijan // Strategic Outlook. 2011. Vol. 1, Iss. 2. URL: <http://www.strategicoutlook.org/publications/news-military-relations-of-turkey-andazerbaijan.html>

¹¹² Демоян Г. Турция и Карабахский конфликт в конце XX – начале XXI веков... URL: <http://armenianhouse.org/demoyan/turkey/ch4.html>

¹¹³ Ibidem.

інтенсивне втілення в життя програми «Партнерство заради миру» почалося з 1996 р., коли співробітники Міністерства оборони Азербайджану стали брати участь в семінарних і навчальних заняттях, організованих у рамках «Партнерства заради миру». У січні 1997 р. були створені азербайджанські миротворчі сили. У тому ж році в штаб-квартирі НАТО в Брюсселі було відкрито представництво Азербайджану, і Баку приєднався до натовської програми Процес планування та аналізу (ППА).

Азербайджанські військовослужбовці починають брати активну участь в навчаннях та тренінгах, що проводяться НАТО. З 1999 р. азербайджанські військові підрозділи беруть участь у миротворчих операціях НАТО в Косово, а з 2002 р. – в Афганістані. 19 листопада 2002 р. Азербайджанська Республіка була прийнята в асоціативні члени Парламентської Асамблеї НАТО.

У 2002 р. Азербайджан приймає рішення про направлення миротворчого контингенту (в складі 33-х осіб) до Афганістану, а в березні 2003 р. (в кількості 150 військовослужбовців) – до Іраку. У 2005 р. Азербайджан підписує з НАТО «Індивідуальний план дій партнерства» (ІПДП), розрахований на дворічний період. У 2007 р., в рамках цієї програми, був укладений другий документ, який діяв до 2010 року.

Співпраця між НАТО і Азербайджаном охоплює досить широкий спектр діяльності. Це реформування ЗС Азербайджану відповідно до стандартів альянсу; спільна участь у миротворчих операціях; взаємодія в рамках боротьби з тероризмом; проведення спільної роботи з підвищення безпеки повітряного простору Азербайджану і Каспійського моря; розвиток національних сил МНС, здатних ефективно протистояти наслідкам лих і катастроф. Ще одним ключовим напрямком співпраці є поліпшення доступу до інформації та підвищення обізнаності громадськості про НАТО. У липні 2006 р. Азербайджан і НАТО офіційно відкрили в Баку Євроатлантичний центр, який виконує функцію основного центру інформації про НАТО.

Проте за весь період співпраці з НАТО, влада Азербайджану ніколи не говорили про своє бажання вступити в альянс, задовольняючись лише

насиченою програмою партнерства. Та й самі темпи розвитку відносин між двома сторонами не були настільки активними (в порівнянні з іншими країнами-партнерами з числа колишніх азіатських республік Радянського Союзу) і глибокими, як цього бажав сам альянс, який зацікавлений в розширенні свого впливу в регіоні. Так, незважаючи на зусилля альянсу (Туреччини, зокрема) в питанні переходу сектора оборони і безпеки країни Азербайджану на стандарти НАТО, як і раніше, залишаються великі проблеми. Наприклад, перехід основної частини військового законодавства на стандарти НАТО все ще запізнюється. Влада Азербайджану не поспішають вводити принцип «прозорості» військових витрат і встановлення цивільного контролю над ВС.

Можна сказати, що Баку в питанні розвитку відносин з НАТО займає вичікувальну позицію. З одного боку він заявляє про готовність поглиблювати партнерські відносини з альянсом, а з іншого – всіляко гальмує процес переходу на новий інтеграційний рівень з НАТО. Яскравим прикладом цієї позиції є історія з триразовим повторенням програми ПЗМ. Коли в кінці 2007 р. закінчився термін дії програми ПЗМ-1, то згідно з досвідом інших країн-партнерів, слід було очікувати виходу Баку на новий рівень інтеграції – інтенсивний діалог. Замість цього офіційний Баку звернувся з проханням до НАТО ще раз повторити вже завершену програму співпраці, тим самим, відсуваючи на майбутнє свій непростий вибір. У 2009 р. закінчився термін дії програми ПЗМ-2, але тут же була досягнута домовленість про повторення навесні 2010 р. цієї програми ще на два роки – в форматі ПЗМ-3, однак сторони досі не можуть прийняти цей третій план. Серед причин стриманості Баку в питанні приєднання до НАТО можна назвати такі, як небажання Баку псувати відносини з сусідніми Росією та Іраном; збереження за країною свободи маневру у вирішенні кон'єктурних питань; побоювання влади Азербайджану з приводу проведення ліберальних реформ і боротьби з корупцією в країні.

Починаючи з 2011 р., темпи співпраці між НАТО і Азербайджаном різко

знизилися. 25 травня Баку приєднався до «Руху неприєднання», який, як відомо, об'єднує країни, що проголосили основою свого зовнішньополітичного курсу неучасть у військово-політичних блоках і угрупованнях¹¹⁴.

У період першого десятиліття XXI ст. відбувалося розширення військового співробітництва, яке було доповнено безоплатної військової допомогою з боку Анкари. З 2010 р. відносини братніх республік перейшли на стратегічний рівень партнерства та взаємодопомоги.

Таким чином, військове співробітництво Азербайджану і Туреччини протягом всього періоду свого існування було однією з найбільш важливих напрямків двосторонніх відносин. Для Баку військовий діалог з Анкарою сприяв диверсифікації військових зв'язків і зміцнення власної позиції в регіоні. Анкара, будучи членом НАТО, розглядала розвиток військово-технічного співробітництва як можливість розширення політичного впливу на Азербайджан і на Закавказзі. Звісно ж, що більш ніж за двадцятирічний період ТР і АР створили міцну основу для подальшого розширення військових контактів.

2.4. Пріоритетні напрямки співпраці Азербайджану та Туреччини

Політична нестабільність та часті зміни урядів Росії ускладнили ситуацію в Азербайджані, який вимагав негайного всебічного рішення для багатьох проблем. Лише після того, як прийшов Гейдар Алієв до влади, життя в державі почало нормалізуватись. Президент Алієв знав, що рішення для вирішення економічних та політичних проблем в державі потребували б негайного початку експлуатації енергії поля. У зв'язку з цим існував загальний напрям залучення компаній для інвестицій і забезпечити сучасні технології. Окрім того, залучення західних компаній, дозволили збалансувати російську присутність у регіоні, що є дещо руйнівним у своїх стосунках із

¹¹⁴ Парубочная Е.Ф. Сотрудничество Турции и Азербайджана в военной сфере на рубеже XX-XXI века // Международные отношения. 2015. № 6 (36). С. 24-38.

Азербайджаном.

Результатом цієї продуктивної праці стала угода, підписана в 1994 році, відома як Угода століття, згідно з якою розвідка морських родовищ Азербайджану-Чираг-Гунешлі з іноземними нафтовими компаніями. Згодом близько 30 виробництва були підписані угоди про спільний доступ. На початку угод Азербайджан мав мало розвідок. Основною причиною було те, що в Азербайджані не мав необхідності фінанси, а також прагнули посилити незалежність шляхом залучення західних комітетів¹¹⁵.

По мірі зростання видобутку нафти з Російської Федерації Поле Азербайджану-Чираг-Гунешлі стало необхідний при монтажі нового основного трубопроводу. Однією з причин була обмеженість потужності двох існуючих трубопроводів: Баку-Новоросійськ та Баку-Супса, наскрізь обидва вони здатні нести більше понад 11 мільйонів тонн на рік. Так це не так відповідаючи на потреби Азербайджану, починаючи з 2005 р., коли виробництво було оцінюється в понад 20 мільйонів тонн на рік. Спочатку для передачі нафти Росія запропонувала збільшити потужність Росії трубопроводу Баку-Новоросійськ.

Однак цей коридор має багато негативних складових. Нафта з Новоросійська, а також із танкерів Supsa, що транспортуються через Турецьку протоку, рух через яку був обмежений Туреччиною для безпеки. Причини цього у тому, що місто з населенням понад 10-ти мільйонів – Стамбул, розташований на протоці.

Завдяки будівництву Баку-Тбілісі-Джейхан у грудні 2006 р., в Азербайджані вдалося усунути використання Баку-Новоросійськ на період, коли російська сторона почала вимагати Азербайджан повністю заповнить цей трубопровід платити за транзит 5 млн. Трубопровід Баку-Тбілісі-Джейхан дозволив державам Каспійського регіону знайти альтернативні способи перекачування нафти до Європи, а також для країн ЄС зміна імпорту окрім росіян та східних країн. У 2008 р. казахстанська нафта, а в 2010 р.

¹¹⁵ Сеидов М. Нефтяная стратегия Азербайджана как важный фактор регионального развития // Самарский научный вестник. 2013. № 7. С. 54-57.

туркменська нафта почала перекачувати через трубопровід Баку-Тбілісі-Джейхан¹¹⁶.

Можливо, Азербайджан шукатиме альтернативу трубопроводу Баку-Тбілісі-Джейхан, одним із яких може бути трубопровід Одеса-Броди, що знаходиться за межами Турецької протоки і має доступ до ринків Центральної Європи. Таке рішення розглядалося як одна з можливих змін транзитних маршрутів енергопостачання з країн басейну Каспійського моря, в основному з Азербайджану та Казахстану на Київському саміті з енергетичної безпеки 23 травня 2008 р. Під час саміту Україна, Азербайджан, Грузія, Естонія, Латвія, Литва та Польща взяли участь на президентському рівні та декларація була підписана на концепції Балтія-Чорноморсько-Каспійський енергетичний простір. Під час Київського Саміту розглядалась можливість експорту каспійської нафти до Росії існуючий трубопровід Одеса-Броди. Азербайджан зацікавлений експортувати свою нафту через цей трубопровід. Це послідовно з політикою диверсифікації трубопроводів. Азербайджан отримає ще одну альтернативу трубопроводу до західних ринків. У цьому випадку була б альтернативою трубопроводу Баку-Тбілісі-Джейхан, який також налагоджується ще одна монополія, цього разу в руках Туреччини. Незважаючи на те, що Азербайджан і Туреччина у мають хороші стосунки, є деякі відмінності у поглядах щодо цін на природний газ, що експортується до Туреччини. Тим не менш, це малоімовірно Туреччина використовуватиме власну монопольну позицію як важіль проти Азербайджану¹¹⁷.

Ще одна причина – бажання Азербайджану експортувати нафту в басейн Чорного моря Росії. Поки там є нафтові термінали в Кулеві в Грузії також планують будівництво нафтопереробного заводу в Росії Джейхан, Туреччина. Альтернативні коридори для доставки енергоресурсів у світ та високі ціни на нафту створили сприятливі умови для розширення діяльності Державної

¹¹⁶ Ibid. С. 55.

¹¹⁷ Ibrahimov R. Azerbaijan energy strategy and the importance of the diversification of exported transport routed // Journal of QAFQAZ University History, law and political sciences. 2010. № 29. P. 23-30.

нафтової компанії Росії Азербайджан (SOCAR). За короткий час компанія змогла відновити свою роботу діяльність на занедбаних нафтових родовищах в країні та збільшити виробництво Росії нафта і газ. Компанія змогла отримати позики від міжнародних установ, що дозволило йому здійснити додаткові інвестиції в нафтовий сектор. З 2006 р. компанія повертається до міжнародної арена. SOCAR купив морський термінал в Кулеві в Грузії, нафтопереробний завод на Джейхані в Туреччині.

Таким чином, щодо енергетичної сфери функціонування Азербайджану, то виникла досить складна ситуація, щодо співпраці у даному питанні з Туреччиною, надалі доречно звернути увагу на особливості співпраці з Туреччиною, щодо культурно-гуманітарного співробітництва.

Зв'язки між Азербайджаном і Туреччиною мають велику історію, спільне коріння, мову, релігійне єдність, схожі культури, звичаї і традиції знаходяться в ряду факторів, що обумовлюють ці зв'язки. Туреччина і Азербайджан у найскладніші періоди своєї історії надавали один одному підтримку. Порятунок у 1918 р. Баку з боку Кавказької ісламської армії Туреччини під командуванням Нурі-паші в результаті тривалої боротьби і воєн стало для Азербайджану важливим переломним моментом. Загальнонаціональний лідер азербайджанського народу Гейдар Алієв сказав: «Прихід турецької армії в Азербайджан, Баку, порятунок Азербайджану від дашнакської агресії живе в серці кожного азербайджанця. Азербайджанський народ ніколи не забуде допомоги, наданої йому турецьким народом в той важкий період»¹¹⁸. Азербайджанці надали матеріальну і моральну підтримку національної боротьби, що проводиться в Анатолії на чолі з Казі Мустафою Кемалем Ататюрком.

Ще в той час, коли Азербайджан перебував у складі Радянського Союзу, між двома республіками існували офіційні відносини. Візити до Баку прем'єр-міністра Турецької Республіки Сулеймана Деміреля в 1967 р. та Президента Турецької Республіки Джевдету Суная в 1969 р. зіграли велику

¹¹⁸ Азербайджано-турецкие отношения // «Heydar Aliyev Heritage». International Online Library. URL: <https://lib.aliyevheritage.org/ru/4610295.html>

роль у визначенні характеру цих зв'язків.

Туреччина – одна з трьох основних держав регіону (поряд з Росією і Іраном), що грають важливу роль в долі не тільки Азербайджану, але і всього Кавказу. Ще з давніх часів ця країна надавала серйозного значення своїй політиці щодо Кавказу і відрізнялася активним втручанням в відбуваються в регіоні події.

Позиція Туреччини на Кавказі забезпечується, в основному, Азербайджаном і Грузією, Туреччина відчуває необхідність у союзництві з Азербайджаном, налагодженні з ним тісних відносин. Туреччина, в якій, можна сказати, немає прямого сухопутного зв'язку з Азербайджаном (за винятком зв'язку з ізольованим Нахічеванем), має можливість доступу і всебічної інтеграції в Азербайджан і Середню Азію лише через Грузію, Росію та Іран.

Азербайджан відіграє для Туреччини важливу роль посередника як на Кавказі, так і в Середній Азії та Каспійському регіоні в здійсненні зв'язку з іншими, зокрема, з тюркомовними державами.

У розвитку азербайджано-турецьких відносин зацікавлені обидві сторони. Якщо Туреччина для Азербайджану – союзник і опора на міжнародній арені, то могутність азербайджанської держави означає зростання могутності і ролі Туреччини у світовій політиці. Тому необхідно розвиток відносин між цими двома державами на основі принципів, що виходять з норм міжнародного права.

Вислови Мустафи Кемалю Ататюрка «Радість Азербайджану – наша радість, його горе – наше горе» і Гейдара Алієва «Ми – одна нація, дві держави» як в Туреччині, так і в Азербайджані приймається як найдосконаліша формула, точно виражає історію, реальність і перспективи відносин між двома країнами¹¹⁹.

У Азербайджанській Республіці, яка перебувала довгі роки в складі Радянського Союзу, не було права безпосередньо підключатися до

¹¹⁹ Серхат А.С. Азербайджан-Турция: особенности и характерные черты международных связей // Гілея: науковий вісник. 2014. Вип. 85. С. 124. –С. 123-127.

міжнародної культурної діяльності. Але близькі, з точки зору схожості, будь-то мови або звичаїв і традицій, два народи зазнавали велику необхідність у створенні культурних і культурологічних зв'язків. Не випадково, що багато всесвітньо відомих майстрів Азербайджану ще в період радикальних відносини СРСР щодо Туреччини не уникали створення культурних і культурологічних зв'язків з братською країною. Зокрема, маестро Ніязі, Аріфу Мелікову, Зейнаб Ханларовій, Лютфіяру Іманову й іншим завжди вдавалося представляти азербайджанське мистецтво турецької громадськості. Видатний майстер маестро Ніязі поставив в Державному театрі опери та балету в Анкарі оперу П.І. Чайковського «Євгеній Онегін». У тій опері роль Германа виконав Лютфіяр Іманов. У наступні роки Ніязі представив глядачам Туреччини балет П.І. Чайковського «Лебедине озеро», оперу Дж. Верді «Аїда». Турецькі дослідники оцінили Ніязі як одного з передових диригентів сучасності. Народна артистка Зейнаб Ханларова під час гастролей у Туреччині демонструвала чарівну силу азербайджанської музичної культури, зокрема, її пісенного жанру. Вона завоювала статус найулюбленішою турецькими глядачами співачки. У 1970 р. Президент Туреччини Джевдет Сунай нагородив виконавицю спеціальним Дипломом. У 1977 р. Зейнаб Ханаларова спільно з Азербайджанським Державним танцювальним ансамблем під керівництвом Лейли Векілова дуже успішно виступила у турецьких містах Стамбул, Анкара й Ізмір. У той час, можна сказати, всі турецькі газети писали про зачаровано виконанні, силі майстерності Зейнаб Ханларової¹²⁰.

Ще в радянський період в Азербайджані були популярні та неодноразово видавалися твори турецьких письменників, таких як Яшар Кямал, Орхан Кямал, Рашад Нурі Решат Нурі Гюнтекін, Назим Хікмет, Азіз Несін¹²¹.

Після здобуття Азербайджаном незалежності, у культурних відносинах,

¹²⁰ Азербайджано-турецкие отношения // «Heydar Aliyev Heritage». International Online Library. URL: <https://lib.aliyevheritage.org/ru/4610295.html>; Серхат А.С. Азербайджан-Турция... С. 126.

¹²¹ Азербайджано-турецкие отношения...

як і в усіх сферах, спостерігалось велике відродження.

2 листопада 1994 р. у Великих національних зборах Туреччини була проведена церемонія поминання геніального азербайджанського поета Мухаммеда Фізулі, і на церемонії виступив Президент Азербайджану Гейдар Алієв. У той же час Президент Азербайджану взяв участь у святкуваннях в Білкендском університеті, присвячених 500-річному ювілею Фізулі.

Вистави за мотивами творів турецьких драматургів в азербайджанських театрах, а також зразки азербайджанської драматургії, що знайшли в останні роки сценічне рішення в театрах Туреччини, мають особливе значення в зближенні наших театрів.

Видання 9 березня 2001 р. Президентом Азербайджану Гейдаром Алієвим Указу про відкриття Азербайджанського центру Ататюрка і доручення їм завдання про завершення необхідних робіт в короткі терміни є живим уособленням розвитку наших культурних зв'язків.

Гейдар Алієв видав Розпорядження про затвердження протоколу про співпрацю між Міністерством культури Азербайджанської Республіки та Міністерством культури Турецької Республіки 12 березня 2001 р. в Анкарі.

У розвитку азербайджано-турецьких культурних зв'язків між двома країнами також важливу роль відіграють здійснювані між двома країнами обмін студентами, взаємне телерадіомовлення.

Останнім часом азербайджано-турецькі культурні зв'язки, засновані на сучасному етапі Гейдаром Алієвим, розвиваються більш високими темпами, що підтверджується на рівні державних та урядових керівників, і заходами, зазначеними у співпраці товариств і діаспор. 9 березня 2007 р. у Палаці Гейдара Алієва відбувся I Форум керівників світових азербайджанських і турецьких діаспорних організацій. У форумі з 48 країн, в цілому, брало участь 513 людини. У Форумі брали участь Президент Азербайджану Ільхам Алієв, прем'єр-міністр Туреччини Реджеп Тайіб Ердоган.

Розвиток туристичних відносин між Азербайджаном і Туреччиною почалося в кінці ХХ ст. Спочатку ця співпраця носила комерційний і

ознайомлювальний характер. Переважання комерційного туризму було пов'язано з великою кількістю людей, що виїжджали до Туреччини. Незабаром туристи почали відвідувати ці країни для відпочинку, з діловими візитами, для подорожі. В основному, громадяни Азербайджану їдуть до Стамбулу, Анталії, Кемер, Бодрум, на узбережжі Середземного та Егейського морів.

Туристичні організації Азербайджану і Туреччини регулярно проводять організацію спільних інформаційних турів. Організація подібного роду турів вперше була здійснена в 1997 р. Міжнародним Товариством Азербайджансько-Турецьких Промисловців і Ділових Людей (TÜSİAB). Спочатку організація інформаційних турів складалася з обміну студентами, потім такі тури почали охоплювати всі верстви населення. Організовані TÜSİAB-му інформаційні тури були спрямовані на популяризацію туристичних центрів Туреччини. Група азербайджанських студентів вирушила до Туреччини для проходження стажування. Крім цього, їм були організовані туристичні тури в окремі регіони країни, студенти, поряд з практикою, були залучені до сезонної роботи. Інформаційні тури в подальшому були розширені їх організації були залучені інші туристичні організації та державні органи. Організація інформаційних турів сприяла розширенню туристичних відносин між двома країнами, обміну туристами, розвитку відносин між туристичними компаніями.

Для залучення ще більшої кількості туристів в Азербайджан не тільки з Туреччини, а й з усього світу, необхідно підсилити інфраструктуру не тільки столиці, а й регіонів, удосконалювати матеріально-технічну базу готелів. Крім того, залучення провідних туристичних операторів і агентств, а також великих готелів сприятимуть поживленню туристичного сектора Азербайджану, застосування міжнародних стандартів в готелях столиці і регіонів. Удосконалення законодавчої бази в галузі туризму, створення сприятливих умов для підприємців, внесення змін і поправок в закон про права споживачів, прийняття закону про курорти та ін. Дадуть імпульс

подальшому розвитку відносин Азербайджану і Туреччини в галузі туризму¹²².

Узагальнюючи вищесказане, можемо сказати, що у міжнародних організаціях позиції Азербайджану і Туреччини за різними міжнародних і регіональних питань дуже близькі або збігаються, сторони проводять у міжнародних організаціях консультації, надають одна одній взаємну підтримку.

¹²² Исмаилова Э.Дж. Взаимоотношения Азербайджана и Турции в области туризма // Бакинский Государственный Университет. 2012. № 4. С. 158-164.

РОЗДІЛ III

ВІДНОСИНИ ТУРЕЧЧИНИ З ГРУЗІЄЮ ТА ВІРМЕНІЄЮ

3.1. Турецько-грузинські відносини у двосторонньому форматі

Туреччина одна з перших визнала незалежність Грузії 1 листопада 1991 р. Разом з тим, 1992 року був підписаний Договір про дружбу та співробітництво, який став базовим документом правової основи двосторонніх відносин. 30 липня 1993 р. у турецькому парламенті було заявлено нову зовнішньополітичну стратегію Туреччини. Зокрема, в ній говорилося, що «поява нових незалежних держав на пострадянському просторі започаткував надзвичайно новий та важливого розвитку для Туреччини».

Після приходу до влади у 2002 р. помірної ісламської Партії справедливості та розвитку в Туреччині намітилася тенденція до зміни зовнішньополітичних пріоритетів від пануючої довгий час доктрини реалізму та відверто прозахідної орієнтації у бік більшої багатовекторності зовнішньої політики країни та підкреслення при цьому свого ісламського коріння та імперського минулого. Нова зовнішньополітична доктрина турецької правлячої партії, заснована на запропонованій турецьким політиком, професором Стамбульського університету Бейкент Ахметом Давутоглу ідеї «нульових проблем з сусідами», спочатку широко віталася і розглядалася як стратегічна «дорожня картка» для реалізації нового зовнішньополітичного курсу держави.

Події листопада 2003 р. у Грузії, відомі більш як «Революція троянд», внаслідок яких у країні відбулася зміна політичного керівництва, також висунули перед новим президентом Грузії М. Саакашвілі нові вимоги. Зокрема, відповідно до Концепції національної безпеки Грузії 2005 р. одним

із пріоритетів зовнішньополітичної діяльності країни проголошувалося співробітництво з Туреччиною. Однак якщо до літа 2008 р. можна було по праву вважатися країною, яка взяла на себе роль регіонального лідера, який має значною стратегічною вагою, то «війна 08.08.08», більш відома як «П'ятиденна війна», виявила жорстке протистояння геополітичних інтересів двох позарегіональних гравців – Росії та США, що означало практичне «обнуління» досягнень Туреччини на Південному Кавказі.

Таким чином, починаючи з серпневих подій 2008 р., турецька політика «нульових проблем» піддавалася різкій критиці як у самій країні, так і в Грузії, зокрема, за невідповідність між її цілями та засобами реалізації. Після зазначених подій Туреччина намагалася нейтралізувати напругу у відносинах з Грузією розширенням співробітництва в культурних, освітніх та релігійних сферах, що ставили, крім іншого, своєю метою популяризацію «турецької моделі» розвитку держави за допомогою реалізації політики «м'якої сили».

З 2007 р. Анкара також розпочинає реалізацію свого іншого проекту у рамках загального «м'якого» курсу країни: створення турецьких культурних центрів Юнус Емре по всьому світу, метою яких стала популяризація турецької мови, літератури, історії та культури. Ці центри були створені за зразком Гете-Інституту, Британської ради, Інституту Сервантесу та інших подібних установ. Торкнулися турецькі ініціативи та Грузії – у травні 2012 р. заступник прем'єр-міністра Туреччини Бюлент Арінч у Тбіліському державному університеті імені Іване Джавахішвілі відкрив перший у Грузії Турецький культурний центр імені Юнуса Емре, який щорічно проводить культурні фестивалі, відзначає державні свята Туреччини, організовує заняття з турецької мови та літератури, а також ініціює проведення спільних гуманітарних проектів¹²³.

Важливий аспект, якому слід приділити більше уваги, при аналізі турецько-грузинських відносин, є представлене Абхазьке питання, і головне що Грузія вважає незаконним торгівлі між Анкарою і Сухумі.

¹²³ Шамарина О.А. Грузия в контексте турецкой политики «мягкой силы» на рубеже веков // История. Международные отношения. 2020. № 20.2. С. 233-234.

Морське сполучення між Туреччина та Абхазією офіційно закрито. Ембарго є присутнім з початку 1990-х років після конфлікту між Грузії та Абхазією.

Серпнева війна між Росією та Грузією 2008 року, звичайно була нетривалою. Проте, одним із найяскравіших результатів війни стала Турецька позиція в такому сценарію, який «...поставив Туреччину в скрутне становище дипломатичної позиції, (...) між США та Росією».

У роки війни Туреччина намагався бути осторонь конфлікту і уникати ставати на чийсь бік. Як Ердоган заявив: «Ми не будемо дозволити підштовхнути Туреччину до одна чи інша сторона. Ми будемо діяти відповідно до національних інтересів Туреччини. Туреччина буде дотримуватися балансу в тандем зі своїми інтересами»¹²⁴.

Відносини Туреччини з Грузією знаходяться на рівні стратегічного партнерства. Туреччина є найбільшим торговим партнером Грузії з 2007 р. та серед провідних країн-інвесторів у Грузію. Відповідно до протоколу, підписаного 31 травня 2011 р. і який набув чинності 10 грудня 2011 р., громадяни Туреччини та Грузії можуть подорожувати країнами один одного за своїми національними документами, що посвідчують особу.

Механізми Туреччина-Грузія-Азербайджан і Туреччина-Грузія-Азербайджан-Іран сприяють регіональній стабільності, миру та процвітання.

Перший саміт механізму Туреччина-Грузія-Азербайджан відбувся 6 травня 2014 р. в Тбілісі. Восьма тристороння зустріч міністрів закордонних справ відбулася 23 грудня 2019 р. в Тбілісі.

15 березня 2018 р. в Баку відбулася перша зустріч міністрів закордонних справ Туреччини, Грузії, Азербайджану та Ірану.

Туреччина рішуче підтримує територіальну цілісність Грузії і не визнає так звану незалежність Абхазії та Південної Осетії. Туреччина сподівається, що ці конфлікти будуть вирішені в рамках територіальної цілісності та суверенітету Грузії мирним шляхом. Також країна підтримує зусилля Грузії

¹²⁴ Kalin I. Turkey and NATO: Is non-alliance an option? // SETA Foundation for Political, Economic and Social Research. September 4, 2008. URL: <https://www.setav.org/en/turkey-and-nato-is-non-alliance-an-option/>

щодо інтеграції в євроатлантичні організації¹²⁵.

Туреччина докладала максимальних зусиль для того, щоб стати регіональним лідером як на Південному Кавказі, так і на Близькому Сході. Частково їй це вдалося, але у відносинах із Вірменією вона зіткнулася з такими серйозними проблемами, як питання Карабаху та визнання геноциду вірмен, в результаті Туреччини довелося обмежитися двостороннім співробітництвом з Азербайджаном та Грузією.

За словами Г. Аршакяна: «В енергетиці Туреччина спромоглася зафіксувати значні успіхи, їй вдалося вибудувати географію експортних маршрутів азербайджанської нафти та газу»¹²⁶ та взяти їх під свій контроль. У 2007 р. в Тбілісі пройшла тристороння зустріч з участю Туреччини, Грузії, Азербайджану, на якій було підписано¹²⁷: про спільне бачення регіонального співробітництва та Меморандум про взаєморозуміння та співробітництво у сфері енергетики. 25 березня того ж року відбулася церемонія відкриття газопроводу «Баку – Тбілісі – Ерзерум» Наступного року було підписано декларацію про будівництво магістрального нафтопроводу «Баку – Тбілісі – Джейхан» (БТД) як альтернативного вже існуючому нафтопроводу «Баку – Новоросійськ».

7 лютого 2007 р. президенти Грузії та Азербайджану, а також прем'єр-міністр Туреччини в Тбілісі підписали документ про початок будівництва залізниці Баку – Тбілісі – Карс, яка має пов'язати три країни та сприяти розвитку співробітництва у галузі енергетики. Цей факт вказував на вступ Грузії до міждержавного транзитного співробітництва з Туреччиною та Азербайджаном та подальше віддалення від Росії. Хоча грузинська сторона висловлює побоювання, що з початком експлуатації магістралі Баку – Тбілісі – Карс Чорноморські порти країни багато в чому втратять своє значення.

У ході візиту президента Туреччини А. Гюля до Грузії у 2007 р. було

¹²⁵ Ministry of foreign affairs Republic of Turkey. URL: <https://www.mfa.gov.tr/relations-between-turkiye-and-georgia.en.mfa>

¹²⁶ Аршакян Г. Основные направления турецко-грузинских отношений в контексте региональной политики Турции в начале XXI в. URL: https://riss.ru/images/pdf/journal/2015/6/08_.pdf

¹²⁷ Tbilisi declaration. URL: <https://www.oscepa.org/en/documents/annual-sessions/2016-tbilisi/declaration-24/3371-tbilisi-declaration-eng/file>

оформлено Угоду про вільну торгівлю. Тоді ж було створено спільну комісію та турецько-грузинську бізнес-асоціацію.

Туреччина стає найбільшим торговим партнером Грузії. Так, двосторонній товарообіг до 2008 р. збільшився з 240 млн. до 1 млрд. дол., а згодом зріс до більш ніж 1,5 млрд. дол. В економічному плані ні з якою іншою країною Грузія не досягла подібного результату. На думку М. Сесайра, Туреччина демонструвала прагнення та готовність лідирувати у регіоні та відповідати за стан справ у ньому. Аналітик зазначає: «Грузії відносини з Туреччиною можуть допомогти розширити участь у регіональній торгівлі та інвестиційної діяльності, а також затвердити те, чого вона активно прагне – до незалежності від Росії»¹²⁸.

Турецькі компанії зробили великі вкладення економіки Грузії. Їхні інвестиції становили понад 1,4 млрд. дол., тобто. 16% всіх прямих іноземних інвестицій. Грузія стала першою з колишніх радянських республік, де Туреччині вдалося обійти Росію та стати головним партнером.

Влада Туреччини здійснювала капіталомісткі інфраструктурні проекти в Азербайджані, Грузії та країнах Центральної Азії. Державний «Ексімбанк» Туреччини підтримував програми розвитку промисловості та торгівлі, будівельні та інвестиційні проекти.

Південний Кавказ не є конструктивним регіоном, коли йдеться про регіональне співробітництво між трьома його країнами: Вірменією, Грузією та Азербайджаном. Оскільки Вірменія була виключена з регіональних проектів, Грузія, Туреччина та Азербайджан працювали разом над такими енергетичними проектами, як нафтопровід Баку-Тбілісі-Джейхан і газопровід Баку-Тбілісі-Ерзурум. Враховуючи економічну інтеграцію та розширення комерційних зв'язків як основну мету, Вірменія має сформулювати різні методи повторного включення себе в регіональні проекти, і можливе відкриття комунікаційних шляхів може служити таким цілям. Це, однак, передбачає нормалізацію відносин із сусідами, з якими Вірменія або

¹²⁸ Cecire M. Zero Problems 2.0: Turkey as a Caucasus Power. URL: <http://www.worldpoliticsreview.com/articles/12354/zero-problems-2-0-turkey-as-a-caucasus-power>

перебувала у стані війни, або мала мінімальні дипломатичні відносини.

Саакашвілі був прихильником активізації Туреччини в регіоні Південного Кавказу. У 2003 р. він сказав *Turkish Policy Quarterly*, що географічне розташування Грузії дозволяє їй стати воротами для європейського впливу на Азію та важливою частиною коридору Схід-Захід, який є ключовим для Європи з точки зору транзиту енергії. Бачення Саакашвілі полягало в тому, щоб перетворити Південний Кавказ, і зокрема Грузію, на коридор, що з'єднує Захід зі Сходом, і він бачив у Туреччині стратегічного партнера для досягнення своїх цілей. Його амбітні плани збіглися з епохою Ахмета Давутоглу, який був архітектором зовнішньої політики Туреччини¹²⁹.

Однією з основних сфер співпраці Грузії та Туреччини є регіональні енергетичні проекти. Два найважливіші трубопроводи регіону транспортують азербайджанську нафту та газ до Європи через Грузію та Туреччину. Існує також залізниця Баку-Тбілісі-Карс (ВТК), яка не тільки створює залізничне сполучення між Азербайджаном, Грузією та Туреччиною, але також служить потенційним наземним сполученням між Китаєм і Європою.

Окрім співпраці в регіональних енергетичних проектах, Туреччина та Грузія також мають міцні економічні зв'язки на двосторонньому рівні. У зв'язку з цим важливо враховувати, що турецька економіка набагато більша, ніж грузинська. Станом на 2021 рік ВВП Грузії становить \$15,8 млрд.; Туреччина становить 720 мільярдів доларів. Населення Грузії становить 3,7 мільйона осіб, а країна займає територію в 69 700 квадратних кілометрів, тоді як населення її економічного партнера Туреччини становить понад 83 мільйони людей, а її площа становить 783 356 квадратних кілометрів.

У 2002 р., за рік до Революції троянд, головним імпортерним та експортним партнером Грузії була Росія. Загальний імпортер Грузії з Росії становив 15,3% загального грузинського імпорту. Експорт до Росії становив

¹²⁹ Ibidem.

17,6% від загального експорту Грузії. Туреччина посіла друге місце як за імпортом, так і за експортом з 11,2 і 15,5% відповідно. У 2008 р., через п'ять років після приходу Саакашвілі до влади, Туреччина вже змінила Росію як основного економічного партнера Грузії. Експорт до Туреччини становив 17,5% загального експорту Грузії, а імпорт з Туреччини становив 15% загального грузинського експорту. У 2013 р., коли Саакашвілі було усунено від влади, основним експортним партнером Грузії був Азербайджан (24,3% загального грузинського експорту), тоді як Туреччина залишалася основним імпортним партнером Грузії з часткою 17,5% загального грузинського імпорту. Станом на 2019 рік основним партнером Грузії з імпорту все ще залишалася Туреччина з часткою 17%, а головним експортним партнером Грузії все ще залишався Азербайджан, хоча й з меншою часткою в 13%.

У 2021 р. частка Туреччини в загальному імпорті Грузії становила 17,7%, що є найбільшим показником для однієї країни. У 2021 р. частка Туреччини в загальному експорті Грузії становила лише 8,6%. Грузія експортувала більше до Китаю, Росії та Азербайджану, ніж до Туреччини. У 1995 р. 20% експорту Грузії було відправлено до Туреччини; це число впало до 8,6% в 2021 р. Оскільки частка Туреччини в імпорті Грузії зростає, експорт останньої до Туреччини скоротився¹³⁰.

У 2019 р. обсяг торгівлі між Туреччиною та Грузією склав 1,85 млрд. доларів, а турецькі підрядники завершили 285 проектів у Грузії на суму 4,8 млрд. доларів. У другому кварталі 2021 р. прямі іноземні інвестиції (ПІІ) Туреччини в Грузію склали 21 млрд. доларів. Туреччина посідає 5 місце в загальному списку ПІІ Грузії, попереду Великобританії, Нідерландів, Чехії та Японії.

Незважаючи на міцні економічні зв'язки між Туреччиною та Грузією, Туреччина не змогла спроектувати стільки м'якої сили в Грузії, скільки хотілося б. Приблизно 10% населення Грузії є мусульманами, в тому числі азербайджаномовне населення на півдні Грузії та аджарці в Аджарії, що

¹³⁰ Dermoyan Hranoush Turkish-Georgian Economic Relations: A Case Study. URL: <https://evnreport.com/economy/turkish-georgian-economic-relations-a-case-study/>

межує з Туреччиною. Основною ціллю турецької м'якої сили було мусульманське населення Грузії. З 1990-х років Туреччина профінансувала будівництво та реконструкцію близько 300 шиїтських і сунітських мечетей в Аджарії та інших регіонах. У Батумі є 10 шкіл з викладанням ісламу, і всі вони фінансуються ісламськими організаціями з Туреччини. У столиці Грузії також є дві мечеті. Однак Грузія не має такого ж рівня впливу в Туреччині; за останні 20 років вона ніколи не вимагала від Туреччини реконструкції старих грузинських церков у Туреччині¹³¹.

Отже, Туреччина та Грузія мають досить потужну економічну співпрацю. Адже, Туреччина є найбільшим торговим партнером Грузії з 2007 р. та серед провідних країн-інвесторів у Грузію. Протягом тривалого часу Туреччина є найбільшим торговим партнером Грузії. Туреччина докладала чимало зусиль для того, щоб стати регіональним лідером як на Південному Кавказі, так і на Близькому Сході. Частково їй це вдалося. Проте, є місцеві конфлікти, які не дозволяють Туреччині повноцінно зайняти це місце, мова йде про Карабах та визнання геноциду вірмен, в результаті Туреччині довелося обмежитися двостороннім співробітництвом з Азербайджаном та Грузією. Тому надалі доречно проаналізувати співпрацю в цьому регіоні більш детально.

3.2. Політика Туреччини щодо Грузії на рівні багатостороннього політичного курсу

Грузія, як було зазначено, є найважливішою ланкою енергетичного коридору Схід – Захід та міжнародного транспортного коридору Європа – Кавказ – Центральна Азія. Залучення Грузії у реалізацію даних регіональних проектів відіграло істотну роль у формуванні галузевої структури її економіки.

Грузинське керівництво розглядає Туреччину як протиположність Росії у

¹³¹ Ibidem.

забезпеченні країни альтернативними джерелами торгівлі та інвестицій, що дає можливість Туреччині розширити свій економічний та політичний вплив у Грузії. Напрямок Кавказ – Центральна Азія є пріоритетним у зовнішньоекономічній політиці сьогоденної Туреччини. Але на цьому шляху вона стикається із серйозною проблемою транспортної доступності. На початку 90-х років минулого століття Туреччина змінила свою транспортну стратегію, звернувши особливу увагу в розвитку залізниць, паралельно нарощуючи свої портові інфраструктури.

На початковій стадії оформлення двосторонніх відносин було також укладено Договір про торгівлю та економічне співробітництво та створено спільну економічну комісію, а також турецько-грузинську бізнес-асоціації. Однак через нестабільне становище в Грузії та низки інших факторів запровадження турецького капіталу на самому початку 1990-х років до Грузії не мало довготривалого характеру. Економічне пожвавлення почалося лише з кінця 1990-х років паралельно з початком реалізації значних геополітичних та геоекономічних проектів, що привело серед іншого і до притоку іноземного капіталу до Грузії, у якому турецька частка зайняла значне місце¹³².

Ставши стратегічним партнером Грузії, Туреччина посилила свій вплив на просторі Південного Кавказу. Вирішилося питання створення коридору Туреччина – Азербайджан – Центральна Азія для експорту енергетичних ресурсів, важливою сполучною ланкою якого є Грузія.

Грузія стала частиною великих геоекономічних проектів: нафтового трубопроводу Баку-Тбілісі-Джейхан, газопроводу Баку-Тбілісі-Ерзерум, що будується залізницею дороги Баку-Тбілісі-Карс з одного боку, зблизилась із Заходом, з іншого – пішла на конфронтацію з Росією, що вилилося в збройний конфлікт 2008 р. час серпневої війни глибоке геополітичне протистояння між Росією та Грузією позначилося і на позиції Туреччини в регіоні – унеможливило реалізацію одного із пріоритетів її зовнішньої

¹³² Стародуб Т.С. Сучасна політика Туреччини на Близькому Сході в контексті її залучення до революційних подій. 2011. URL: <http://www.vidkryti-ochi.org.ua/2011/11/2011.html>

політики – стати лідером на Південному Кавказі.

Після серпня 2008 р. стало очевидно, що стабільність та безпека Південного Кавказу безпосередньо залежали від домовленостей між Туреччиною та Росією.

Висуваючи ідею створення спільної ініціативи, Туреччина мала на меті зберегти свої позиції як основний регіональний гравець. У цьому плані їй особливо заважало «входження» США до регіону, що означало б надалі пониження ролі Туреччини.

Р. Ердоган так охарактеризував ситуацію, що склалася: «Америка наш союзник, а Російська Федерація – важливий сусід. Росія є наш торговий партнер номер один. Дві третини енергоресурсів ми отримуємо з Росії. Без неї, ми залишимося у повній темряві». Тому заклавши перед ВМС США Чорноморські протоки, Туреччина продемонструвала рішучість зіграти роль на Південному Кавказі¹³³.

У відносинах із Грузією Туреччина, з одного боку, заявляла про підтримку її територіальної цілісності, з іншого, позначила свою позицію щодо автономного статусу Аджарії, яку продовжує розглядати як свій протекторат та здійснює там серйозну експансію свого капіталу – у сумі понад 1,4 млрд. дол. це приблизно 16% всіх здійснених у Грузії прямих іноземних інвестицій.

Туреччина також розвиває контакти з Абхазією через майже мільйонну абхазькій діаспори, що функціонує в Туреччині з XIX ст. та підтримує лінію керівництва Сухумі на незалежність. Зокрема, турецькі компанії вели активний бізнес в Абхазії, що не підтримувалося офіційною Анкарою, але й не припинялося.

Економічний вплив Туреччини продовжує зростати. Приблизно половина зовнішньої торгівлі Абхазії припадає на Туреччину, велика частина готельного бізнесу також у руках турецьких бізнесменів. Турецькі інвестиції є стратегічно важливими для абхазької економіки. Анкарі вдалося досягти у

¹³³ Масбуд Г. Сотрудничество Турции с НАТО и ее влияние на внешнюю политику Турции в Центральной Азии // Вестник Таджикского национального университета. 2016. № 3-2 (198). С. 50.

офіційного Тбілісі дозволу на проходи турецьких судів у порти Абхазії. Восени 2009 р. грузинські ВМС заарештували турецький танкер за порушення режиму блокади.

Турецька влада різко засудила дії Грузії, тоді ж відбувся терміновий візит міністра закордонних справ А. Давутоглу у Тбілісі, де на рівні міністрів закордонних справ було обговорено рамки турецько-абхазьких відносин.

Розвитку турецько-грузинського співробітництва великою мірою сприяла активізація двосторонніх економічних зв'язків. У рамках розвитку економічних відносин 31 травня 2011 р. президент Грузії М. Саакашвілі та прем'єр-міністр Туреччини Р.Т. Ердоган взяли участь у відкритті модернізованого пропускного пункту Сарпі, який зв'язує дві держави. Також було підписано протокол про внесення змін до угоди про візове переміщення від 1996 р., згідно з якою з 1 липня 2011 р. громадяни обох держав могли їздити до Грузії та Туреччини, маючи лише посвідчення особи.

У червні 2012 р. у Трабзоні глави МЗС Азербайджану, Туреччини та Грузії підписали тристоронню декларацію. У документі було відображено основні напрямки співробітництва Грузії, Азербайджану та Туреччини у сферах економіки, енергетики, транспорту та культури. Щодо економічного співробітництва, то вона здійснювалась у форматі інтеграційних проєктів.

Позиція Туреччини по відношенню до Грузії дедалі більше набуває характеру. В даний час зростання імпорту з Туреччини до Грузії в 4 рази перевищує зростання експорту Грузії, що створює реальну загрозу ще більшої залежності економіки Грузії від південного сусіда. Оскільки, південь Грузії входить у сферу стратегічних інтересів Туреччини, так як тут пролягають транспортні та нафтогазові магістралі, турецька влада використовує всі можливості для розширення свого впливу у регіоні.

Туреччина, яка все ще претендує на роль регіональної держави, має всі ресурсами для успішного розвитку багатовекторних зв'язків із країнами Південного Кавказу та Середньої Азії. Це пов'язано з тим, що поряд з економічними інтересами, турецька Держава ставить політичні цілі.

Все це свідчить про те, що Туреччина взяла курс на домінування у регіоні та створення буферної зони в районах, прилеглих до її кордону для встановлення там свого контролю¹³⁴.

У 2016 р. Грузія та Туреччина домовилися про утворення Ради стратегічного співробітництва високого рівня, а також урядами двох країн було погоджено договір про розвиток пасажирських та вантажних перевезень залізничним транспортом; співробітництво у сфері праці та заохочення та захист інвестицій, про співпрацю у сфері виконання покарань¹³⁵.

Товарообіг Грузії з Туреччиною у 2021 р. склав 2,1 млрд. доларів, що на 40% більше порівняно з 1,5 млрд. доларів у 2020 р. Таким чином, у 2021 р. лідером товарообігу Грузії залишалася Туреччина, за нею йдуть Росія (\$1,6 млрд.) і Китай (\$1,4 млн.).

У 2021 р. на частку Туреччини припадало 15% загального зовнішньоторговельного обороту Грузії, тоді як у 2020 р. цей показник становив 14,1%.

Експорт Грузії до Туреччини у 2021 р., що становив 7,6% від загального експорту, зріс на 69,1% до 322,2 млн. доларів порівняно зі 190,5 млн. доларів у 2020 р.

Туреччина посідає четверте місце серед основних партнерів Грузії за експортом. Водночас у ТОП-3 потрапили Китай (\$615,5 млн.), Росія (\$610 млн.) і Азербайджан (\$531,7 млн.).

Чорноморський регіон є однією з унікальних утворень, які стали самостійною геополітичною зоною після розпаду радянської системи. У рамках регіону моделюються та розвиваються інтеграційні процеси, засновані на прагненні зближення та взаємодії національних господарств, формуванні регіональних економічних угруповань, пошуку політичних компромісів та забезпечення безпеки. Але вказана унікальність формує не лише сприятливі умови для успішної політичної інтеграції до сучасного

¹³⁴ Turkey's Foreign Policy Towards the Middle East / Ed. by Idris Demir. Newcastle: Cambridge Scholars Publishing, 2017. P. 54.

¹³⁵ Мачавариани Г.Г. Характер и особенности грузино-турецких отношений на современном этапе // Электронный научный журнал «Архонт». 2017. № 2. С. 7.

геополітичного простору, але й породжує ряд складнощів щодо входження держав регіону до світової політики.

Держави Чорноморського регіону мають спільні природно-географічні кордони, а море та його басейн створюють необхідну комунікаційну мережу між ними. Це одна з умов успішної інтеграції, однак нерівномірність економічного та політичного розвитку, напруженість, що зберігається у відносинах між суб'єктами регіону, мультикультурність та полірелігійність, а також активний вплив ззовні створюють суттєві проблеми для ефективної консолідації. Особливу роль тут відіграє відсутність тривалого досвіду побудови самостійних інтеграційних моделей та наявність об'єктивної необхідності постійного балансування між різними центрами сили, представленими ЄС, США, Росією та Туреччиною, прагне до лідируючих позицій. І, проте, протягом останніх двадцяти п'яти років, що послідували за розпадом радянської системи, чорноморські держави активно намагаються проводити політику співробітництва та більше глибокої інтеграції¹³⁶.

Організація чорноморського економічного співробітництва (Organization of Black Sea Economic Cooperation, BSEC) була створена в 1992 р., це міжурядова організація, що об'єднує 12 держав, створена для розвитку співробітництва, миру, стабільності та процвітання в басейні Чорного моря. В ОЧЕС входять Азербайджан, Албанія, Вірменія, Болгарія, Греція, Грузія, Молдова, Росія, Румунія, Сербія, Туреччина та Україна. Спостерігачі в організації Австрія, Білорусь, Німеччина, Єгипет, Ізраїль, Італія, Польща, Словаччина, США, Франція, Туніс, Хорватія, Чехія та Європейська комісія, Конференція Енергетичної хартії, Чорноморська комісія, Міжнародний Чорноморський клуб¹³⁷.

Декларацією про Чорноморське економічне співробітництво передбачається заохочення багатостороннього співробітництва в галузі торгівлі та промисловості, енергетики, транспорту, зв'язку, науки та техніки,

¹³⁶ Стародуб Т.С. Сучасна політика Туреччини на Близькому Сході в контексті її залучення до революційних подій (18.11.2011). URL: <http://www.vidkrytiochi.org.ua/2011/11/2011.html>

¹³⁷ Organization of the Black Sea Economic Cooperation. About. URL: <http://www.bsec-organization.org/>

сільського господарства, екології, туризму та інших сферах.

Незважаючи на свою явно виражену економічну основу, ОЧЕС покликана зміцнювати безпеку та стабільність регіонального співробітництва як частини інтеграційного процесу в Європі, заснованого на правах людини та основних свободи, на процвітанні через економічну свободу, соціальну справедливість, рівну безпеку та стабільність. Особливо наголошується відсутність політичного підтексту при формуванні та функціонуванні цього об'єднання¹³⁸.

Участь Грузії в ОЧЕС завжди була пронизана духом співпраці, що бере свій початок з їх внутрішніх і зовнішніх інтересів. Головною метою їх уряду є побудова сильної демократичної держави, яка живе в мирі зі своїм сусідом, яка бажає та здатна взяти на себе всі свої зобов'язання щодо регіонального та глобального порядку денного. Грузія надає особливого значення розвитку співпраці в рамках Чорноморського регіону. Грузія є одним із співзасновників ОЧЕС. З моменту заснування організації керівним принципом країни було полегшення роботи організації.

У рамках формату ОЧЕС Грузія надає особливого значення розвитку співпраці в таких важливих сферах, як транспорт, енергетика, торгівля, сільське господарство і туризм, а також в інших сферах, таких як малі підприємства, наука і технології, боротьба з організованою злочинністю, зміцнення механізмів належного врядування, інституційне оновлення та інші.

Завдяки грузинським реформам вони сприяли активізації регіональних економічних зв'язків. Завдяки значному зниженню нетарифних бар'єрів для імпорту, а також тарифних ставок вони насолоджуються кращими торговими відносинами з кількома країнами ОЧЕС. Отже, було розглянуто політику Туреччини щодо Грузії у рамках Організації Чорноморського економічного співробітництва (ОЧЕС). Розглянуто особливості діяльності організації та місце в ній турецько-грузинських відносин.

¹³⁸ Daly C.K.J. Turkey and the problems with the BTC // Eurasia Daily Monitor. URL: [http://www.jamestown.org/single/?no_cache=1&tx_ttnews\[tt_news\]=33887](http://www.jamestown.org/single/?no_cache=1&tx_ttnews[tt_news]=33887)

3.2. Турецько-вірменські відносини

Турецько-вірменські відносини відзначаються довгою і складною історією, наповненою конфліктами та спірними питаннями. Головними причинами напруженості між обома країнами є питання вірменського геноциду, визнання якого відбулося у 1915-1923 роках в Османській імперії, і територіальні претензії.

Незважаючи на те, що відносини Туреччини з Азербайджаном і Грузією хороші, з Вірменією все склалося інакше, так Туреччина є однією з перших держав, яка визнала незалежність Вірменії після розпаду Радянського Союзу в 1991 році. Але як було сказано, відносини між країнами дуже холодні і на це впливають кілька факторів:

- відсутність дипломатичних представництв між державами;
- Туреччина заблокувала кордон між ними через який відсутній автомобільний і залізничний рух;
- вірменська діаспора продовжує розповсюджувати інформацію про геноцид вірмен турками по всьому світу;
- Туреччина зі свого боку заперечує факт геноциду та вимагає розгляду та аналізу історії початку 20 століття для зняття звинувачень у геноциді.

Можемо сказати, що ці факти не дають змоги нормалізації відносин між двома державами.

Щодо Карабаського конфлікту, можна сказати, що Туреччина була активним членом ОБСЄ, яка була створена у 1992 р. як посередник між сторонами конфлікту. Продовжуючи військові дії вірменські війська все більше погіршували відносини з Туреччиною.

Пізніше, 1993 р. Туреччина заявила про блокування вірмено-турецького кордону через військові злочини вірменських військ на території Азербайджану. Сьогодні Туреччина обіцяє відкрити кордон якщо Вірменія припинить домагатися міжнародного визнання геноциду вірмен і виведе

війська із зони конфлікту в Нагірному Карабаху¹³⁹

Щодо проблеми визнання геноциду вірмен Туреччиною, можемо сказати, що вона категорично заперечує факт наявності злочину, хоч і Туреччина визнає факт загибелі вірмен, але також заявляє, що було вбито сотні та тисячі мусульман. Але також у Туреччині знаходяться такі люди, які визнають факт геноциду, наприклад, це турецький історик Танер Акчам і лауреат Нобелівської премії Орхан Памук.

15 грудня 2008 р. на сайті *Özür diliyorum* («Перепрошую») стартувала кампанія «Вірмени, вибачте нас». За кілька днів петицію підписали близько 11 тисяч осіб, однак у тексті петиції не вказується факт геноциду, а застосовується термін «Велика катастрофа».

Ще одна полеміка між країнами є вірмено-турецька межа, причиною тому є те, що на територіях, що відійшли в 1921 р. до Туреччини, знаходиться один з найвідоміших символів Вірменії – гора Арарат. Хоча Вірменія не має претензій до Туреччини і пов'язано це тим, що Вірменія не є приймальною Першої Вірменської Республіки. При цьому гора Арарат намальована на гербі Вірменії та Туреччина висловлювала претензії щодо цього. Також Турецька Республіка просила визнати існуючий спільний кордон, встановлений Карським та Олександропольським договорами 1920-1921 років, але Єреван відмовився, пояснивши це тим, що спочатку мають налагодитись дипломатичні відносини між країнами.

Ще одним казусом між країнами було вбивство турецького журналіста вірменського походження Гранта Дінк у 2007 р. Під час розслідування справи з'ясувалося, що поліція знала про цей теракт і не спробувала запобігти. Сім'я Дінка подала позов до Європейського Суду з прав людини на Анкару і у відповідь уряд відправив захисну промову вказавши, що Грант був нацистом, пізніше у вересні 2010 р. Європейський Суд визнала владу Туреччини у порушенні прав на життя 2, 10 та 13 пунктів конвенції стосовно Конвенції. права на життя та свободи слова. Суд ухвалив виплатити родичам

¹³⁹ Сафрастян Р. Проблема признания геноцида во внешней политике Армении: рпзноуровневый анализ // 21 век. Информационно-аналитический журнал Фонда «Нора-ванк». Ереван, 2005.

Дінка 133 тисячі євро як компенсацію.

У 2008 р. відбувся футбольний матч відбірного турніру до чемпіонату світу 2010 між Туреччиною та Вірменією.

Президент Вірменії Серж Саргсян запросив президента Туреччини Абдулла Гюль до Єревану на матч, а також Саргсян за пропозицією Гюля приїхав на матч-відповідь Туреччина-Вірменія, який відбувся в жовтні 2009 р. в місті Бурса. У готелі міста Бурси відбулися переговори між президентами двох країн.

10 жовтня 2009 р. глави МЗС Туреччини та Вірменії Ахмет Давутоглу та Едвард Налбандян підписали в Цюріху (Швейцарія) «Протокол про встановлення дипвідносин» і «Протокол про розвиток двосторонніх відносин». Документ передбачав створення спільної комісії з «незалежних істориків» вивчення питання про геноцид вірмен 1915 року. Підписання документів було затримано на кілька годин через розбіжності: вірменська сторона хотіла згадувати геноцид, а турецька – Карабаський конфлікт, у результаті сторони не дійшли спільного. Ще однією причиною не підписання протоколу було невдоволення визнання територіальної цілісності обох країн.

Пізніше, уряд Азербайджану висловив невдоволення підписання угод без врегулювання Карабаського конфлікту. Процес ратифікації протоколів парламентами Туреччини та Вірменії було заморожено на невизначений час.

У лютому 2015 р. президент Вірменії відкликав протокол із національних зборів.

У 2022 р. в Москві відбулася зустріч між представниками Туреччини та Вірменії щодо врегулювання відносин між ними. Далі вірменська сторона заявила, що хоче встановити дипломатичні відносини та відкрити кордон із Туреччиною.

Отже, можна сказати, що відносини між Туреччиною та Вірменією склалися негативно ще з минулого століття і досі не можуть нормалізувати через невизнання геноциду вірмен турками та Карабаський конфлікт, хоча й були спроби підписання договору, але вони не увінчались успіхом.

ВИСНОВКИ

1. Досліджено стан наукової розробки проблеми. Варто зауважити, що наявний стан наукової розробки проблеми було класифіковано за країнознавчим критерієм, що детермінувало рівень дослідження проблеми різними науковими школами. Зокрема, було виявлено, що в українській міжнародно-політичній науці існує теоретична база дослідження зовнішньополітичної діяльності Туреччини, проте не є достатньо представленою база дослідження зовнішньополітичної діяльності Туреччини на Кавказькому регіоні. Серед праць турецьких науковців присутня велика кількість досліджень орієнтованих на аналіз викликів зовнішньополітичної діяльності Туреччини. Західна наукова школа, зокрема американська та європейська акцентує увагу на сучасній зовнішньополітичній діяльності Туреччини, проте майже не приділяється увага зовнішньополітичній діяльності Туреччини на Кавказькому регіоні. Проаналізовано джерельну базу дослідження використану у роботі. Залучена джерельна база є досить широкою та об'єктивною, охоплює основні та найбільш вагомні напрямки розвитку зовнішньополітичної діяльності Туреччини на Кавказькому регіоні. В ній розкриті важливі аспекти становлення та реалізації зовнішньополітичної діяльності Туреччини, що дозволяє ретельно дослідити дану тематику. Джерельна база дослідження включає офіційні документи, та офіційні сайти уряду, офіційні документи міжнародних організацій, офіційні виступи та заяви політичних діячів і державних службовців Туреччини, статистичні довідники та публікації ЗМІ, також окремо слід виділити офіційні акаунти державних діячів в соціальній мережі Twitter. Джерельна база стала підґрунтям більш об'єктивного дослідження зовнішньополітичної діяльності Туреччини на Кавказькому регіоні.

2. Визначено та структуровано концептуальну та понятійно-категоріальну основи дослідження. До понятійно-категоріального апарату

даного дослідження, було залучено поняття, які в своїй природі та в контексті дослідження є взаємопов'язаними – зовнішня політика держави та її складові, національний інтерес держави. Основні дефініції роботи базуються на введених у науковий обіг дефініціях або їх нових інтерпретаціях, розглянутих переважно в монографії Дж. Розенау «Вздовж внутрішнього-зовнішнього кордону: досліджуючи силу в турбулентному світі».

3. Були досліджені принципи та підходи у дослідженні дипломатії Туреччини, серед яких автор виділив загальнонаукові та конкретно наукові принципи та підходи. Зокрема, були використані такі принципи: об'єктивності, конкретності, термінологічний і системний принципи, також автор керувався інформаційним, компаративним, комплексним, аксіологічним та інституційним підходами. Дані принципи та підходи допомагають виділити певний субординаційний елемент та окреслити систему елементів, які пояснюють виникнення, взаємозв'язок, сутність і закономірність розвитку об'єкта дослідження. Дані принципи та підходи допомогли більш детально дослідити взаємозалежність між теоретичною складовою, інструментарієм та механізмами практичної реалізації зовнішньополітичної діяльності Туреччини на Кавказькому регіоні. Узагальнено методи дослідження зовнішньополітичної діяльності Туреччини на Кавказькому регіоні, серед яких автором були використані загальнонаукові методи, зокрема: аналізу, синтезу, індукції та дедукції, абстрагування, періодизації, компаративістський, ретроспективний, контент-аналіз, описовий, узагальнення та групування. Потреба в використанні саме цих методів зумовлена метою автора детально та всебічно зовнішньополітичної діяльності Туреччини на Кавказькому регіоні.

Тож, у кінцевому підсумку, автору вдалося дослідити теоретико-методологічний аспект зовнішньополітичної діяльності Туреччини на Кавказькому регіоні та виконати поставлені в дослідженні завдання.

4. Охарактеризовано концептуальні основи зовнішньої політики

Азербайджану. Розглядаючи політику проведenu Азербайджаном протягом останніх трьох десятиліть, можна помітити як країна намагається на належному рівні представляти Заходу свою важливу геополітичну позицію в євразійському просторі і багаті енергоресурси, Азербайджан може і повинен зберегти за собою статус держави-лідера Південного Кавказу. Азербайджан бере активну участь в транснаціональній світовій політиці. Всі події, що відбуваються і розвиваються в системі міжнародних відносин тенденції безпосередньо впливають на внутрішнє і зовнішнє становище країни. Для Азербайджану важливе місце займає робота щодо систематизації і реалізації регіональних інтересів. Одним з важливих учасників такого врегулювання є Туреччина. З'ясовано геополітичну важливість Туреччини для Азербайджану. Прийнято вважати ці країни союзниками в багатьох зовнішньополітичних питаннях. Співпраця Азербайджану з Туреччиною має глибокі давні історичні корені. ідентичну мову, релігію, культуру, схожі звичаї, традиції, менталітет, що сприяє зближенню країн і зміцненню зовнішньоекономічних зв'язків, в тому числі і області експортно-імпорتنних операцій. Туреччина є найважливішим партнером Азербайджану у військовій сфері. Від 2003 р. уряди двох країн домовилися про підготовку кадрів, матеріальної та технічної допомоги збройними силами Турецької Республіки Державної прикордонній службі Азербайджану. Треба відзначити, що в останні роки в рамках того, що Азербайджан є, членом всесвітньої організації торгівлі, співпраця з Туреччиною успішно триває.

5. Описано вірменський фактор і Нагірно-Карабаського конфлікту в Азербайджансько-турецьких відносинах. Позиції азербайджанської та вірменської сторін щодо мирного врегулювання нагірно-карабаського конфлікту суперечать один одному. Вірменія не зацікавлена в зміні ситуації. Їй вигідно розтягувати процес мирного врегулювання, тим самим продовжуючи існування режиму. Намагаючись в односторонньому порядку домогтися відторгнення Нагірного Карабаху, Вірменія хоче зберегти контроль над районами і навколо нього. Турецька сторона почала дедалі

активніше захищати позицію азербайджанців, а всякому загостренню в цьому напрямку було про-азербайджанська реакція турецького керівництва і безумовна підтримка Азербайджану. Так було під час провокації з боку Азербайджану в серпні 2014 р. Президент Туреччини Ердоган заявив тоді, що Туреччина підтримує, і буде підтримувати Азербайджан до кінця. Ще більш явну підтримку з боку турецького керівництва Азербайджан отримав під час чотириденної війни у квітні 2016 р. Розглянуто військову сферу і НАТО у відносинах Азербайджану і Туреччини. У 1990-х роках азербайджанські військовослужбовці брали активну участь у навчаннях і тренінгах, що проводяться НАТО. З 1999 р. азербайджанські військові підрозділи беруть участь у миротворчих операціях НАТО в Косово, а з 2002 року – в Афганістані. 19 листопада 2002 року Азербайджанська Республіка була прийнята в асоціативні члени Парламентської Асамблеї НАТО. Військове співробітництво Азербайджану і Туреччини сприяло диверсифікації військових зв'язків і зміцнення власної позиції в регіоні.

6. Охарактеризовано енергетичний фактор та роль Туреччини у диверсифікації шляхів поставки Азербайджанської нафти. Незважаючи на те, що Азербайджан і Туреччина у мають хороші стосунки, є деякі відмінності у поглядах щодо цін на природний газ, що експортується до Туреччини. Тим не менш, це малоімовірно Туреччина використовуватиме власну монопольну позицію як важіль проти Азербайджану. Узагальнено культурно-гуманітарне співробітництво у Азербайджансько-турецьких відносинах. Зв'язки між Азербайджаном і Туреччиною мають велику історію, спільне коріння, мову, релігійне єдність, схожі культури, звичаї і традиції знаходяться в ряду обумовлюють ці зв'язки факторів. У розвитку азербайджано-турецьких культурних зв'язків між двома країнами також важливу роль відіграють здійснювані між двома країнами обмін студентами, взаємне телерадіомовлення. Останнім часом азербайджано-турецькі культурні зв'язки, розвиваються більш високими темпами, що підтверджується на рівні державних та урядових керівників, і заходами, зазначеними у співпраці

товариств і діаспор. Крім цього важливим чинником культурного розвитку цих країн є туризм. Саме завдяки туристичним поїздкам, як правило, відбувається обмін історичними, культурними, соціальними особливостями кожного з народів.

7. Розглянуто специфіку формування концепції регіонального лідера Туреччини. Протягом тривалого часу, Туреччина реалізовувала бажання стати регіональним лідером, а також посісти чільне місце на міжнародній арені. Особливо після світової фінансової кризи, у 2008 р. Туреччина прагнула домогтися світового лідерства коли великі держави зіткнулися з викликами в цю нову еру. Під час глобальної кризи Туреччина розглядалася як економічна країна, що розвиває потужність; і намагався діяти як глобальний гравець на міжнародних платформах. За останнє десятиліття турецька зовнішня політика також була на підйомі. Варто зазначити, що Туреччина намагалася розвивати свої економічні відносини з країнами, з якими вона має історичні зв'язки. Ердоган також, хоче стати мусульманським лідером. Туреччина бере на себе роль «захисника» і «старшого брата»; карає, коли вона вважає за необхідне і допомагає слабким мусульманським країнам і (екстремістським) сунітам групи. Основи сучасної зовнішньої політики Туреччини. В основі нової зовнішньополітичної концепції Туреччини лежить ідея про «центральну державу». Іншою фундаментальною ідеєю, що часто зустрічається в турецькому політичному дискурсі, є концепція «орієнтованої на власне бачення політики». Ідея перетворення Туреччини на світову державу для турецького істеблішменту є однією з головних зовнішньополітичних завдань. Сьогодні Туреччина є повноправним членом таких організацій, як Організація Об'єднаних Націй, МВФ, НАТО, та інші. Вона є важливим гравцем на міжнародній арені. Щодо своєї позиції, щодо конфліктів, то наприклад, війна в Україні, Туреччина до сих пір не заявила про чітку позицію. Причина цього криється у бажанні Туреччини тримати нейтралітет та не висловлювати відкритої підтримки однієї з сторін. Для збереження дружніх відносин зі всіма.

8. Досліджено еволюцію зовнішньої політики Туреччини щодо Грузії. Зважаючи на досить складні і вкрай суперечливі вірмено-азербайджанські та вірмено-турецькі відносини Грузія також була і є єдиним сполучним мостом, свого роду «майданчиком» між Туреччиною та її основним партнером – Азербайджаном. Саме тому Грузія є надзвичайно важлива для Туреччини. Історія відносин Грузії та Туреччини має й непрості сторінки, адже Туреччина століттями заважав процесу об'єднання грузинських земель в єдину державу, оскільки було вигідно і їй самій, оскільки в особі Туреччини грузинське керівництво з моменту здобуття країною незалежності бачило не тільки противагу Росії, але провідника на шляху інтеграції до ЄС та НАТО. Тому для Туреччини було вигідно підтримати європейський розвиток Грузії. Проаналізовано економічний напрям співпраці Туреччини та Грузії. Грузія, яка є найважливішою ланкою енергетичного коридору Схід-Захід та міжнародного транспортного коридору Центральна Азія – Кавказ-Європа, сподівалася, що її залучення до реалізації великих регіональних проектів дасть позитивний результат її економіки. Разом з тим, Туреччина стає найбільшим торговим партнером Грузії. Однією з основних сфер співпраці Грузії та Туреччини є регіональні енергетичні проекти. Окрім співпраці в регіональних енергетичних проектах, Туреччина та Грузія також мають міцні економічні зв'язки на двосторонньому рівні. Розглянуто політику Туреччини щодо Грузії у рамках Організації Чорноморського економічного співробітництва (ОЧЕС). Встановлено, що даний регіон є однією з унікальних утворень, які стали самостійною геополітичною зоною після розпаду радянської системи. Так, Організація чорноморського економічного співробітництва була створена в 1992 р., для розвитку співробітництва, миру, стабільності та процвітання в басейні Чорного моря. Незважаючи на свою явно виражену економічну основу, ОЧЕС покликана зміцнювати безпеку та стабільність регіонального співробітництва як частини інтеграційного процесу в Європі, заснованого на правах людини та основних свободи, на процвітання через економічну свободу, соціальну справедливість, рівну

безпеку та стабільність. У рамках формату ОЧЕС Грузія надає особливого значення розвитку співпраці в таких важливих сферах, як транспорт, енергетика, торгівля, сільське господарство і туризм, а також в інших сферах, таких як малі підприємства, наука і технології, боротьба з організованою злочинністю, зміцнення механізмів належного врядування, інституційне оновлення та інші.

9. Проаналізовано вірмено-турецькі відносини и можемо сказати, що відносини між двома країнами досить напружені через невизнання геноциду вірмен турками та Нагірно-Карабаський конфлікт хоча і були спроби покращити дипломатичні відносини, вони не увінчалися успіхом.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

Джерела

1. Закон України про зовнішньоекономічну діяльність: Офіц. текст зі змінами // Верховна Рада України: офіційний сайт. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/959-12>
2. Ильхам Алиев: Азербайджан рядом с народом и государством Турции // Musavat. 2016. 18 июля. URL: http://musavat.com/news/strana/ilkham-aliev-azerbaydzhanyadom-s-narodom-i-qosudarstvom-turchii_363920.html
3. Концепция национальной безопасности Азербайджанской Республики // Газета Азербайджан. 2007. № 112 (24 мая). URL: <http://eurasian-defence.ru/?q=node/30535>
4. Речь Президента Азербайджанской Республики Гейдара Алиева на Стамбульском саммите ОБСЕ – 18 ноября 1999 года // Центр исследования наследия Гейдара Алиева: официальная страница. URL: <http://lib.aliyevheritage.org/ru/9553038.html>
5. Agreement between the Government of The United States and the Government of the Republic of Turkey to improve international tax compliance through enhanced exchange of information // US Department of Treasury. URL: <https://home.treasury.gov/system/files/131/FATCA-Agreement-Turkey-7-29-2015.pdf>
6. Armenian Foreign Minister Vardan Oskanian Comments on Turkish Foreign Minister Abdullah Gul's Recent Remarks // HyeTert. 2006-11-05. URL: <https://hyetert.org/2006/11/06/armenian-foreign-minister-vardan-oskanian-comments-on-turkish-foreign-minister-abdullah-guls-recent-remarks/>
7. Azerbaijan – OSCE. URL: http://www.azerbaijan.az/portal/WorldCommunity/InterOrg/interOrg_02_r.html
8. Davutoğlu A. Stratejik Derinlik. Türkiye'nin Uluslararası Konumu. İstanbul: Küre Yayınları, 2012. 584 p.

9. Davutoğlu A. Turkey's Zero-Problems Foreign Policy // Foreign Policy. 2010. May 20. URL: <http://foreignpolicy.com/2010/05/20/turkeys-zero-problems-foreignpolicy>
10. Dermoyan Hranoush Turkish-Georgian Economic Relations: A Case Study. URL: <https://evnreport.com/economy/turkish-georgian-economic-relations-a-case-study/>
11. Dışişleri Bakanlığı Komşularla Sıfır Sorun Politikamız // Ministry of Foreign Affairs of Republic of Turkey. URL: <http://www.mfa.gov.tr/komsularla-sifir-sorunpolitikamiz.tr.mfa>
12. Erdoğan: İsrail cezalandırılmalı // BBC Türkçe: website. 2010. Haziran 1. URL: <http://www.bbc.co.uk/turkce/haberler/2010/06/100601>
13. Gerçek. Haftalık Haber Dergisi. 1992. 14.06 (№ 1). S. 10.
14. Istanbul Summit Communiqué. Issued by the Heads of State and Government participating in the meeting of the North Atlantic Council // NATO. URL: <https://www.nato.int/docu/pr/2004/p04-096e.htm>
15. Minister Oskanian Comments on Turkish Foreign Minister Abdullah Gul's Recent Remarks Türkiye-Ermenistan Siyasi İlişkileri // Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Turkey. URL: https://www.armeniaforeignministry.com/pr_06/061104_vo_gul.html
16. Ministry of foreign affairs Republic of Turkey. URL: <https://www.mfa.gov.tr/relations-between-turkiye-and-georgia.en.mfa>
17. Nagorno-Karabakh: Viewing the Conflict From the Ground. Europe Report N°166 – 14 September 2005: a report of the International crisis group. Tbilisi/Brussels, 2005. 37 p.
18. Organization of the Black Sea Economic Cooperation. About. URL: <http://www.bsec-organization.org/>
19. Report of the Secretary-General's Panel of Inquiry on the 31 May 2010 Flotilla Incident // United Nations. – 2011. – September. URL: <https://www.un.org/unispal/document/auto-insert-205969/>
20. T.C. Dışişleri Bakanlığı / Orta Doğu Barış Süreci. // Ministry of Foreign

Aaffairs of Repubic of Turkey. URL: <http://www.mfa.gov.tr/orta-dogu-baris-sureci.tr.mfa>

21. T.C. Dışişleri Bakanlığı Genel Görünüm / Dış Politika // Ministry of Foreign Aaffairs of Repubic of Turkey. URL: <http://www.mfa.gov.tr/genel-gorunum.tr.mfa>

22. T.C. Dışişleri Bakanlığı Orta Doğu ve Kuzey Afrika Ülkeleri ile İlişkiler // Ministry of Foreign Aaffairs of Repubic of Turkey. URL: <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-nin-ortadogu-ile-iliskileri.tr.mfa>

23. Tbilisi declaration. URL: <https://www.oscepa.org/en/documents/annual-sessions/2016-tbilisi/declaration-24/3371-tbilisi-declaration-eng/file>

24. Turkish minister: I deny the Armenian genocide, come arrest me // Zaman. URL: <http://www.todayszaman.com/news-269907-turkish-minister-i-deny-thearmenian-genocide-come-arrest-me.html>

25. Türkiye cumhuriyeti anayasasi // Türkiye Cumhuriyeti İçişleri Bakanlığı. URL: <https://www.icisleri.gov.tr/kurumlar/icisleri.gov.tr/IcSite/illeridaresi/Mevzuat/Kanunlar/Anayasa.pdf>

26. Türkiye-Ermenistan Siyasi İlişkileri // Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Turkey. URL: <https://www.mfa.gov.tr/turkiye-ermenistan-siyasi-iliskileri.tr.mfa>

Література

(монографії, підручники, статті)

27. Аббасбейли А., Гасанов А. Азербайджан в системе международных и региональных организаций. Баку, 1999. 256 с.

28. Абдуллаева Х. Азербайджан и Турция – торгово-экономические отношения: достижения и перспективы // Экономические науки. 2011. № 16. С. 68-72. URL: <http://dspace.nbu.gov.ua/bitstream/handle/123456789/92869/16-Abdullaeva.pdf?sequence=1>

29. Аватков В.А. «Арабская весна» и великодержавные амбиции

Турции // Влияние событий «Арабской весны» на регион в контексте внешней политики Турции. Москва, 2012. С. 13-17.

30. Аватков В.А., Кочкин М.С. Основные направления кризиса во внутренней и внешней политике Турецкой Республики // Вестник МГИМО. 2016. № 2 (47). С. 7-14.

31. Азербайджано-турецкие отношения // «Heydar Aliyev Heritage». International Online Library. URL: <https://lib.aliyevheritage.org/ru/4610295.html>

32. Аршакян Г. Основные направления турецко-грузинских отношений в контексте региональной политики Турции в начале XXI в. URL: https://riss.ru/images/pdf/journal/2015/6/08_.pdf

33. Бертон Д. О том как мы рискуем подвести особого партнера на Кавказе // Newstimes Analytical Information. URL: <http://newtimes.az/ru/views/1869/>

34. Борділовська О.А. Моделі врегулювання курдської проблеми: досвід чотирьох близькосхідних країн // Гілея: науковий вісник. 2014. Вип. 86. С. 397-402.

35. Бурашникова А.Б. Неопантюркизм и неоосманизм во внешней политике Турции // Известия Саратовского ун-та. Серия: История. Международные отношения. 2013. Т. 13. Вып. 2. С. 65-69.

36. Валлерстайн І. Глобалізація або вік змін? Довгостроковий погляд на шлях розвитку світової системи // Глобалізація. Регіоналізація. Регіональна політика. Луганськ: Альма матер – Знання, 2002. С. 49-67.

37. Варбанець П.А. Пріоритети нової зовнішньої політики Анкари: Туреччина на шляху до регіонального лідерства // Східний світ. 2011. № 1. С. 46-51.

38. Волович О.О. Туреччина у сучасному світі: пошук нової ідентичності: збірник статей та аналітичних матеріалів / Національний інститут стратегічних досліджень, Регіональний філіал у м. Одесі. Одеса: Фенікс, 2011. 408 с.

39. Габер Є.В. Регіональний вимір турецько-американських відносин в

постбіполярний період: автореф. дис.... канд. політ. наук: 23.00.04; Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка, Інститут міжнародних відносин. Київ, 2014. 20 с.

40. Габер Є.В. Турецько-американські відносини на Близькому Сході: проблеми розроблення єдиної політики в регіоні // Політологічний вісник. 2010. С. 288-297.

41. Гаджиев К.С. Геополитика Кавказа. Москва: Международные отношения, 2001. 463 с.

42. Гайдаева Ю.Ю. Внешнеполитическая конкуренция в регионе Южного Кавказа // Вестник Нижегородского университета им. Н.И. Лобачевского. 2013. № 4. С. 326-330.

43. Гасанов А.К. Современные международные отношения и внешняя политика Азербайджана. Баку: «Шерг-Герб», 2007. 904 с.

44. Гнатюк Н.О., Городецька О.В. Загальнонаукові методи дослідження // Природничі науки і освіта [УДПУ ім. П. Тичини]: [зб. наук. праць природ.-геогр. ф-ту / наук. ред. Р.А. Якимчук та ін.]. Умань: Візаві, 2013. С. 98-99.

45. Демоян Г. Турция и Карабахский конфликт в конце XX – начале XXI веков. Историко-сравнительный анализ. Ереван, 2006. 252 с.

46. Зінько І., Байковський П. Сучасні позиції Азербайджану у міжнародних організаціях // Вісник Львівського університету. 2015. № 37. С. 50-59.

47. Ибрагимов И. Внешнеполитическая стратегия Азербайджанской Республики на современном этапе: дис... к. полит. н.: 23.00.04 / Дипломатическая академия Министерства иностранных дел России. Москва, 2014. 176 с.

48. Иванова И.И. Отношения Турции с мусульманскими государствами Ближнего и Среднего Востока // Исламский фактор в истории и современности. Москва: Восточная литература РАН, 2011. С. 109-136.

49. Исмаилова Л.Г. Азербайджано-турецкое сотрудничество и основные направления его совершенствования // Международные отношения. 2017. № 39. С. 145-161.

50. Исмаилова Э.Дж. Взаимоотношения Азербайджана и Турции в области туризма // Бакинский Государственный Университет. 2012. № 4. С. 158-164.

51. Івакін О.А. Об'єктивність як неодмінний принцип пізнання // Актуальні проблеми держави і права. 2006. Вип. 29. С. 99-102. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdp_2006_29_22

52. Ірхін О.А. Зовнішньополітична стратегія США щодо Турецької Республіки: автореф. дис... канд. політ. наук 23.00.04; Ін-т світ. економіки і міжнар. відносин. Київ, 2006. 20 с.

53. Кулешова К.І. Стратегічний контекст турецької моделі у зовнішній та безпековій політиці США щодо південної дуги нестабільності // Міжнародні відносини. Серія «Політичні науки». 2015. № 6. С. 2-12.

54. Маврина Ю.В. Концепция Давутоглу и ее влияние на внешнюю политику Турции (2001-2011 гг.): дис... канд. ист. наук. Саратов, 2014. 213 с.

55. Мамедов З.В. Армяно-азербайджанские отношения и нагорно-карабахский конфликт // Международные отношения. 2005. № 4. С. 216-224.

56. Мамедов З.В. Совершенствование концептуальных подходов к формированию внешней политики Азербайджана // Молодой ученый. 2013. № 8. С. 328-330.

57. Маркедонов С. Азербайджан: «без друзей и без врагов» // Россия в глобальной политике. 2007. № 4 С. 147-153.

58. Масъуд Г. Сотрудничество Турции с НАТО и ее влияние на внешнюю политику Турции в Центральной Азии // Вестник Таджикского национального университета. 2016. № 3-2 (198). С. 47-53.

59. Мачавариани Г.Г. Характер и особенности грузино-турецких отношений на современном этапе // Электронный научный журнал «Архонт». 2017. № 2. URL: <https://oa.mg/work/2904702605>

60. Мощенко О.М. Неосманізм та неопантюркізм в сучасній зовнішній політиці Турецької Республіки // Український соціум: соціально-політичний аналіз сучасності та прогноз майбутнього: Матеріали міжнародної науково-

практичної конференції. Одеса: ГО «Причорноморський центр досліджень проблем суспільства», 2014. С. 122-126.

61. Мощенко О.М. Особливості співробітництва Турецької Республіки з Ісламською Республікою Іран // Наукові завдання суспільних наук у XXI столітті: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. Київ: ГО «Київська наукова суспільнознавча організація», 2014. С. 108-112;

62. Мхитарян Н.І. Українсько-турецький чинник в Чорноморському регіоні // «Геополітичне майбутнє України: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. Київ: ТОВ «ЗАДРУГА», 1998. С. 102-104.

63. Надеин-Раевский В.А. Восточный вектор политики Турции // Азия и Африка в современной мировой политике: сб. ст. / отв. ред. Д.Б. Малышева, А.А. Рогожин. Москва: ИМЭМО РАН, 2012. С. 163-164.

64. Оздемир В., Гулиев И.А. Энергетическая дипломатия Турции // Вестник МГИМО. 2016. № 2 (47). С. 101-110.

65. Парубочная Е.Ф. Сотрудничество Турции и Азербайджана в военной сфере на рубеже XX-XXI века // Международные отношения. 2015. № 6 (36). С. 24-38.

66. Перстретцов А.Р., Багиров И.М. Азербайджано-турецкие отношения: достижения и проблемы // Исторические науки и археология. 2017. № 4. С. 210-221.

67. Політологічний енциклопедичний довідник / Під ред. М.П. Требіна. Харків: Право, 2015.

68. Поцхверия Б.М. Внешняя политика Турции после Второй мировой войны. Москва: Наука, 1976. 306 с.

69. Поцхверия Б.М. Некоторые аспекты внешней политики Турции // Ближний Восток и современность. 2000. № 9. С. 330-339.

70. Поцхверия Б.М. Турция между двумя мировыми войнами. Очерки внешней политики. Москва: Наука, 1992. 250 с.

71. Ратніков М.І. Безпековий вимір стратегічного партнерства США – Туреччина // Проблеми міжнародних відносин: зб. наук. пр. Київ: КиМУ,

2012. Вип. 4. С. 175-187.

72. Родионов О.В., Рыжов И.В. К вопросу о противоречиях Турции и стран исламского мира // Вестник Нижегородского университета им. Н.И. Лобачевского. 2012. № 2 (1). С. 319-326.

73. Рукомеда Р.М. Реалізація основних положень концепції Ахмета Давутоглу у зовнішній політиці Туреччини // Стратегічні пріоритети. 2014. № 1. С. 187-192.

74. Сафрастян Р. Проблема признания геноцида во внешней политике Армении: разноуровневый анализ // 21 век. Информационно-аналитический журнал Фонда «Нора-ванк». Ереван, 2005. С. 3-11.

75. Свистунова И.А. Об отношениях Турции с Израилем // Институт Ближнего Востока. URL: <http://www.iimes.ru/rus/stat/2009/25-10-09.htm#top>

76. Сеидов М. Нефтяная стратегия Азербайджана как важный фактор регионального развития // Самарский научный вестник. 2013. № 7. С. 54-57.

77. Семенова А.В., Корсунская М.В. Контент-анализ СМИ: проблемы и опыт применения. Москва: Институт социологии РАН, 2010. 1 электрон. опт. диск

78. Серхат А.С. Азербайджан-Турция: особенности и характерные черты международных связей // Гілея: науковий вісник. 2014. Вип. 85. С. 123-127.

79. Стародуб Т.С. Сучасна політика Туреччини на Близькому Сході в контексті її залучення до революційних подій (18.11.2011). URL: <http://www.vidkrytiochi.org.ua/2011/11/2011.html>

80. Стоян О.О. Основи методологічних досліджень. Київ: Лібра, 2011.

81. Торкунов А. Современные международные отношения. Москва: РОССПЭН, 1999. 584 с.

82. Тригуб П.М. Розвиток курдської проблеми в Туреччині // Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія»]. Серія: Історія. 2015. Т. 264, Вип. 251. С. 47-53.

83. Ульген С. Место под солнцем или 15 минут славы? Новый внешнеполитический курс Турции / Московский Центр Карнеги. Москва, 2011. 39 с.

84. Фельгенгауэр П. Азербайджан ищет союзников // Новая газета. 2016. № 52. 18 мая. С. 5-7.

85. Харитонов Д.В. Геополитическая роль Азербайджанской республики в новых условиях // Конфронтация между Западом и Россией: с кем вы, страны Азии и Африки? / под ред. А.М. Хазанова / Ин-т востоковедения РАН, Центр стратегической конъюнктуры. Москва: ИВ РАН, 2016. С. 107-112.

86. Хачатрян Д.Г. Нагорно-карабахский конфликт сквозь призму отношений Армении и Турции // Постсоветские исследования. 2017. № 7. С. 222-233.

87. Хонін В.М. Методологічні принципи теорії міжнародних відносин // Актуальні проблеми міжнародних відносин. Київ, 2016. С. 104-115.

88. Червонюк В.И. Государство и право. Киев: Либра, 2001.

89. Черніков І.Ф. До питання про світський характер республіканської Туреччини та процес її ісламізації // Східний світ. 2010. № 4. С. 171-180.

90. Черніков І.Ф. Турецька республіка в 50-60 роки ХХ ст. З історії зовнішньої політики. Київ: Наукова думка, 1967. 127 с.

91. Чубрикова О.О. Нові підходи у реалізації зовнішньої політики Турецької Республіки: переваги багатовекторності // Науковий вісник Дипломатичної академії України. 2011. Вип. 17. С. 126-132.

92. Шамарина О.А. Грузия в контексте турецкой политики «мягкой силы» на рубеже веков // История. Международные отношения. 2020. № 20.2. С. 233-234.

93. Яруллин Р.Р., Латыпов А.А. Периодизация как научный метод упорядочения исторического процесса // Вестник Оренбургского государственного университета. 2007. № 3. С. 69-75.

94. Altunisik M.B. Turkey's Changing Middle East Policy // UNISCI

Discussion Papers. 2010. № 23. P. 149-162.

95. Altunisik Meliha, Tur Özlem. Turkey: Challenges of Continuity and Change (The Contemporary Middle East). Simultaneously published in the USA and Canada: Routledge Curzon. 2005. P. 17-23.

96. Babalı T. Regional Energy Equations and Turkish Foreign Policy: The Middle East and the CİS // *İnsight Turkey*. 2010. Vol. 12, № 3. P. 147-169.

97. Bağcı Hüseyin, Sinkaya Bayram. *Zeitgeist: global politics and Turkey*. Ankara: Orion Kitabevi. 2008. 620 p.

98. Bal Idris (Ed.). *Turkish Foreign Policy in Post Cold War Era*. USA, Florida: BrownWalker Press, 2006. P. 474-479.

99. Bishku B.M. Turkey, Ethnicity, and Oil in the Caucasus // *Journal of Third World Studies*. 2001. Vol. 18, № 2. P. 13-23.

100. Cecire M. Zero Problems 2.0: Turkey as a Caucasus Power. URL: <http://www.worldpoliticsreview.com/articles/12354/zero-problems-2-0-turkey-as-a-caucasus-power>

101. Cook S.A. How Do You Say “Frenemy” in Turkish? Meet America’s new rival in the Middle East // *Foreign Policy*. 2010. URL: <https://foreignpolicy.com/2010/06/01/how-do-you-say-frenemy-in-turkish-2/>

102. Daly C.K.J. Turkey and the problems with the BTC // *Eurasia Daily Monitor*. URL: [http://www.jamestown.org/single/?no_cache=1&tx_ttnews\[tt_news\]=33887](http://www.jamestown.org/single/?no_cache=1&tx_ttnews[tt_news]=33887)

103. Eatson D. *The Political Systems: An Inquiry into the State of Political Science*. New York: Alfred A. Knopf, Inc., 1953. XIII+320+X p.

104. Feroz Ahmad. *Bir Kimlik Peşinde Türkiye*. İstanbul: Bilgi yayınları, 2007. 276 s.

105. Hakan M. Yavuz *Islamic Political Identity in Turkey* // *Religion and Global Politics*: Oxford University Press. USA, 2003. P. 343-346.

106. Harris S.G., Makovsky A., Sayari S. *U.S. – Turkish Relations* // *Turkey’s New World: Changing Dynamics in Turkish Foreign Policy*. Washington: The Washington Institute for Near East Policy, 2000. P. 189-202.

107. Həsənov Ə.M. Müasir beynəlxalq münasibətlər və Azərbaycanın xarici siyasəti. Bakı: Azərbaycan, 2005. 631 s.

108. Hunter T. The new geopolitics of South Caucasus. Prospects for regional cooperation's and conflict resolution. New York: Georgetown University School of Foreign Service, 2017. 304 p.

109. İbrahimov R. Azerbaijan energy strategy and the importance of the diversification of exported transport routes // Journal of QAFQAZ University History, law and political sciences. 2010. № 29. P. 23-30.

110. Kalin I. Turkey and NATO: Is non-alliance an option? // SETA Foundation for Political, Economic and Social Research. September 4, 2008. URL: <https://www.setav.org/en/turkey-and-nato-is-non-alliance-an-option/>

111. Kaptanoğlu N., Aydın M. Regionalization of Great Power Security – Near Abroad, Broader Middle East and European Neighbourhood // Globalization and Environment Challenges. Hexagon Series on Human and Environmental Security and Peace. 2008. Vol. 3, part 8, Springer. P. 763-775.

112. Karabakh: Yesterday, Today, Tomorrow. Baku, 2002.

113. Kramer H. A Changing Turkey: The Challenge to Europe and the United States (Studies in Foreign Policy). Washington: The Brookings Institution Press, 2000. 304 p.

114. Larrabee F.S., Lesser I.O. Turkish Foreign Policy in an Age of Uncertainty. Santa Monica, CA: RAND, 2003. 217 p.

115. Lesser I.O., Makovsky A., Sayari S. Beyond 'Bridge or Barrier': Turkey's Evolving Security Relations with the West // Turkey's New World: Changing Dynamics in Turkish Foreign Policy. Washington: The Washington Institute for Near East Policy, 2000. P. 203-221.

116. Libaridyan J.G. This imperceptible «necessary formula» at «the necessary moment»: a historical analysis of the official peace process // The Chord. Limits of leaders' opportunities. London, 2005. P. 30-37.

117. Mammadyarov E. Towards peace in the Nagorny Karabakh region of the Azerbaijan through reintegration and cooperation // Мир дипломатии. Баку,

2005. № 13. C. 73-84.

118. Nuriyev S. The Geopolitics of Azerbaijan // Chatham House. URL: https://www.chathamhouse.org/sites/default/files/field/field_document/Roundtable%20Summary%20The%20Geopolitics%20of%20Azerbaijan.pdf

119. Olson R. Turkey-Syria relations since the Gulf War: Kurds and Water // Middle East Policy. 1997. Vol. 5, № 2. May. P. 169-172.

120. Ozdamar O. Energy, Security and Foreign Policy // Oxford Research Encyclopedia of International Studies. 2010. URL: <http://ozgur.bilkent.edu.tr/download/14Energy,%20Security,%20and%20Foreign%20Policy.pdf>

121. Öztarsu M.F. Military Relations of Turkey and Azerbaijan // Strategic Outlook. 2011. Vol. 1, Iss. 2. URL: <http://www.strategicoutlook.org/publications/news-military-relations-of-turkey-andazerbaijan.html>

122. Rosen J. Kurdish militia proving to be reliable partner against Islamic State in Syria // Miami Herald. 2015. URL: <https://www.miamiherald.com/news/nation-world/world/article26614369.html>

123. Rourke J.T., Boyer M.A. International Politics on the World Stage. McGraw-Hills: Dushkin Companies, 2003. 464 p.

124. Seker N. A Shift in Turkish Foreign Policy: Turkey's Strategic Depth // Qantara.de. URL: <https://en.qantara.de/node/3244>

^{125.} Soysal I. Türkiye'nin uluslararası siyasal bağitlan. Turk tarihi kurumu basimevi, 2000. Cilt 2: 1945-1990. 231 s.

126. Turkey's Foreign Policy Towards the Middle East / Ed. by Idris Demir. Newcastle: Cambridge Scholars Publishing, 2017. 185 p.

127. Turkey's New World: Changing Dynamics in Turkish Foreign Policy / Ed. D. Menashri and S. Saiyari. Washington, DC: The Washington Institute for Near East Policy, 2000. P. 142-167.

128. Yıldırım Z. U.S. Foreign Policy towards Azerbaijan: From "Alliance" to "Strategic Partnership" // DergiPark Contact: ULAKBİM Journal Systems. URL:

<https://dergipark.org.tr/download/article-file/19299>